1917'den Günümüze

Dağıstan'da Din Eğitim ve Öğretimi

Musa Kâzım GÜLÇÜR

01.04.1962'de Adana'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Adana'da, lise eğitimini Konya'da tamamladı. 1985-86 güz döneminde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1988'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak girdi. 1994 yılında Rusya Federasyonu Dağıstan-Derbent'teki Uluslararası Doğu Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'ne geçti. Adı geçen üniversitede 1999 yılına kadar akademik görevlerinin yanı sıra Şarkiyat Fakültesi Dekanlığı ve Üniversite Rektör Yardımcılığı gibi idari kadrolarda da yer aldı. 1999'da İstanbul'daki Akademik Araştırmalar ve İnternet Vakfı'na Araştırmacı-Uzman olarak katıldı. Halen bu vakıftaki akademik çalışmaları devam etmektedir.

Yayınlanmış eserleri:
- Kur'ân'da Karakter Eğitimi (1994),
- Çocuğun Din Eğitimi (2001),
- Çocuk ve Ergende Karakter Eğitimi (2003),
- Bir Müslüman'ın Yol Haritası (Heyet–2005),
- İsimler Sözlüğü (2008),
- Kultura Povedeniya v İslame (2008),
- Islam in Practice Good Character A Comprehensive Guide to Manners and Morals in Islam (2008)

Yayınlanmış makaleler:
- Kur'ân'da Akıl, Kur'ân-ı Kerim Mucizesi,
- Okul Öncesi Çocuğun Dinî Eğitiminde Allah Tasavvuru,
- Bediüzzamanda Hads (Sezgi) Kavramı,
- Dinî ve Sosyo-Psikolojik Açıdan Haset,
- Hüsün ve Kubuh,
- Mehmet Âkif'te Dinî Duygu ve Düşünce,
- Riya, Oryantalistlerin İslam Araştırmaları

Yeni Ümit Dergisi Yayın Heyetinde de görevini sürdüren Gülçür'ün çeşitli tarihlerde Ulusal Radyo ve Televizyon programları, gazete ve dergilerde makale ve röportajları yayınlanmıştır.

1917'den Günümüze

Dağıstan'da Din Eğitim ve Öğretimi

Musa Kâzım GÜLÇÜR

1917'DEN GÜNÜMÜZE
DAĞISTAN'DA DİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-93-5

Yayın Numarası
83

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İçindekiler

İkinci Bölüm
1917'DEN GÜNÜMÜZE DAĞISTAN'DA DİN EĞİTİMİ

Üçüncü Bölüm
DAĞISTAN'DA HALKIN VE
ÖĞRENCİLERİN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ
KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCE VE
TUTUMLARI

ÖNSÖZ

Bu araştırmamızda, 1917'den günümüze kadar Dağıstan'da dinî eğitim ve öğretimin ne gibi safhalar izlediğini ortaya koymaya çalıştık. Bu amaçla literatür tarama ve saha araştırması metotlarına başvurduk.

Böyle bir çalışmaya yönelmemizin nedeni, 1994-95 yılında Dağıstan'da bulunmuş olmamızdır. Ayrıca böyle bir çalışma ile Türk dünyasının bir açıdan tanıtılması hedeflenmiştir denilebilir.

Komünizm ideolojisinin en açık çabalarından biri de genel olarak dine ve din eğitimine cephe alması ve onu boy hedefi etmesidir. Önceleri bu saldırıyı, "toplumun büyük medeniyet aşamasına ancak dinden kurtulmakla ulaşabileceğini söyleyerek ve dinîn gerileme nedeni olduğunu ileri sürerek başlatmıştır. Şüphesiz Dağıstan Müslümanlarının karşılaştıkları en korkunç propagandalardan biri budur. Ancak bu iddiayı ileri sürenler yalnızca bu kadarıyla yetinmeyip dine, dinî müesseselere ve dinî eğitim ve öğretime topyekûn bir savaş ilan etmiş ve imha hareketlerine girişmişlerdir.

Takdir edileceği üzere İslâm, ilerleme ve kalkınmanın karşısında olmadığı gibi, aynı zamanda bilimsel araştırmanın ve bilimsel deney metodunun kaynağı ve sahibidir. Ancak Leninizm, Müslüman bir milleti, dinden, İslâm'ın mükemmel

yapısından ayırmak ve uzaklaştırmak gibi çok çetin bir işe girişmiştir. Bu, tamamen tarihîn akışına, ilerleme metotlarına aykırı ve aynı zamanda Müslümanların mizacı, zevki ve derin kökleriyle çelişen bir hareketti. Denilebilir ki, Leninizm'in İslâm'a ve onun eğitim-öğretimine karşı başlattığı askerî, siyasî, iktisadî ve kültürel savaşa karşı Dağıstanlıların en büyük olayı, gizli bir şekilde de olsa direnmek olmuştur. Günümüze kadarki bu uzun aşamada Dağıstanlı, benliğini koruyabilmek için, başka herhangi bir ideoloji veya medeniyet içinde erimeyi reddetmiş görünüyor. Müslüman dağlının ortaya koyduğu bu davranış ve direniş kendilerine İslâm eğitim-öğretiminin verdiği temel değerlerden kaynaklanmaktadır, denilebilir.

Ayrıca, "her doğan fıtrat üzerine doğar" evrensel prensibin ilham ettiği bir hakikat de din eğitim-öğretiminin tartışılmaz gerekliliğidir. Bilindiği gibi insan, bedenî ve ruhî (fizyolojik ve psikolojik) bazı kuvvetlere sahiptir. Doğuştan getirdiğimiz din duygusu da bunlardan birisidir. Maddî ve manevî bünyemizin sağlıklı olabilmesi için, bu kuvvetlerin dengeli ve ahenkli bir şekilde eğitilip geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak Dağıstan'ın son 70 yıllık tarihi, Bolşeviklerin, bu gerçeği nasıl görmezlikten geldiklerinin ve bu hakikate karşı nasıl acımasız bir savaş başlattıklarının pek çok numunesiyle doludur.

Biz bu araştırmamızda, Rusya'da 1917 Ekim'inde meydana gelen Bolşevik ihtilalından sonra, Dağıstan bölgesinin din eğitimi-öğretimi açısından ne gibi bir seyir takip ettiğini daha iyi anlayabilmek için, komünist ideolojinin "din" konusuna bakışını I. bölümde ele almış bulunuyoruz. Bu bölümde, Komünizm'in ve bu ideolojinin pratisyeni durumunda olan Lenin ve kısmen Stalin'in dine, din eğitimine karşı tavırları, din karşıtı düşünce ve faaliyetleri söz konusu edilecektir. Yine bu bölümde, camilerin yok edilmesi, medreselerin kapatılması, İslâmî tören ve aktivitelerin

yasaklanması, İslâmiyet'in Sovyetler Birliğindeki (şimdi Bağımsız Devletler Topluluğu) tarihî dayanakları din/din eğitimi konusuyla bağlantılı olarak incelenecektir. Bu bağlamda din aleyhtarı propagandanın örgütlenmesi, din karşıtı propaganda usulleri, din karşıtı eğitim ve yine 1980'li yıllardaki din karşıtı eğitim ile anti-İslâmî propaganda çalışmalarından bahsedilecektir.

Tez konumuzun özelde Dağıstan'daki din eğitimi ile ilgili olmasına karşın, araştırmalarımız ilerledikçe "parçalanamayan" ya da müstakil bir şekilde ele alınması çok mümkün görünmeyen bazı "bütün"lerle dolayısıyla, "bütüncül yaklaşım"ı benimsememiz gereken hususlarla karşı karşıya kaldığımız anlar oldu. Bu nedenle II. bölümde yer yer "Kafkasya", "Kuzey Kafkasya", "Rusya" ve "Sovyetler" gibi terimleri kullanmak zorundaydık. Ayrıca, bu ve benzeri terimlerin çağrıştırdığı anlamlara uygun olarak zaman zaman "genel" araştırma üslubuna geçtiğimiz kısımlar oldu. Bu bölümde de ele aldığımız konular Dağıstan'ın coğrafî-ekonomik durumu, 1917'den günümüze Dağıstan'ın dinî-siyasî tarihî, Dağıstan'ın etnik, linguistik ve kültürel yapısı ile Dağıstan'daki dinî eğitim konuları olmuştur.

III. ve son bölümde, günümüzdeki (1995-96) din eğitimi ve dinî eğilim konusu, anketlerin verdiği sonuçlar değerlendirilip yoruma tabi tutularak incelenecektir. Anketlerin günümüzdeki din eğitimi anlayışını yansıtması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Araştırmalarımız esnasında bu konuda hiçbir saha araştırmasına rastlamamış olmamız da, bu araştırmanın kendi alanında ilk olma gibi bir özelliğini yansıtmaktadır.

Bu çalışmamda; Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri üzerinde araştırma yapmam konusunda ilk teşvik ve yönlendirmesi ile araştırmanın sonuna kadar maddî/manevî desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Sayın S. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Abdullah ÖZBEK'e, Doktora

ders dönemlerinde engin deneyim ve tecrübelerinden istifade ettiğim Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı ve Hukuk Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Mehmet AYDIN'a, fikirlerinden faydalandığım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na, Dağıstan'da Rusça eserlerin tercümesinde yardımlarını gördüğüm Uluslararası Doğu Üniversitesi Rusça öğretmenlerinden Aydın AYDINOV'a, ayrıca anket çalışmalarımda gönüllü anketörlük yapan öğrencilerim Caviddin GACIYEV, Leyla BADALOVA, Sıylıhan KAMALOVA, Larisa ABDULLAYEVA, Zamina MOVSUNOVA ve Emanet ISMAILOVA'ya teşekkür ediyorum. Bana, bu araştırmayı bitirme konusunda gerekli izni vermede tereddüt göstermeyen Uluslararası Doğu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ömer OKUMUŞ ve anket için resmî izni veren Derbent Rayon Valisi Sait CEMALOVİÇ ve son olarak çalışmamızın dizgi ve grafiklerini özveri ile düzenleyen Mehmet ATEŞ ve Ahmet KAHRAMANOĞLU'na ayrıca teşekkür ediyorum.

Musa Kazım GÜLÇÜR
Derbent/DAĞISTAN

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
NKVD	: İç İşleri Halk Komiserliği
H.U.A.	: Halka uygulanan anket
Ö.U.A.	: Öğrencilere uygulanan anket
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Çev.	: Çeviren
yay.	: Yayınlayan/Yayınları
T.T.O	: Türkiye Ticaret Odası
V/VS	: Varsayım
C.	: Cilt
S.	: Sahife
ss.	: Sahifeler
vb.	: Ve benzeri
Ün.	: Üniversite/si
Fak.	: Fakülte/si
Ank.	: Ankara

Ist.	: İstanbul
R.K.P.	: Rusya Komünist Partisi
K.K.D.Y.	: Kuzey Kafkasya Derneği Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Konu, Seçimi, Amaçlar

Araştırma konumuz "1917'den Günümüze Dağıstan'da Din Eğitim ve Öğretimi"dir. Bu konu hakkında kayda değer bir araştırmaya rastlayamadık. Ancak bazı araştırmacılar, dolaylı bir şekilde konuya değinmişlerdir. Özellikle Bennigsen'i burada anmak gerekir.

Bu konuyu seçmemizin nedeni ise şudur: S.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı Araştırma Görevlisi iken 1994 Kasım'ında Çağ Eğitim-Öğretim A.Ş. (İstanbul)'den aldığım davet üzerine Dağıstan'da Uluslararası Doğu Üniversitesi'nün Öğretim Elemanı kadrosuna geçtim. Doktora tez aşamasında bulunduğum sırada Tez konumu Derbent'te çalışabilecek bir şekilde seçmek çok daha uygundu. Orada bulunduğum hemen hemen bir yıllık dönemde de bu konuyu seçmemizin faydalı olduğunu bir kez daha gördük. Dünyaya henüz yeni açılan, öğrencilerimiz arasında "hocam, Türkiye'de bir insan fabrika sahibi olabilir mi?" diye bize oldukça garip gelebilecek sorular soran insanların,

din eğitim-öğretimine bakış açısı, beklentileri ve yargılarını öğrenmek sanırım Türk insanı için de ilginç sonuçlar verecekti.

Ayrıca, Rusya'daki Türk dünyası ile kültürel köprülerin oluşturulmasına katkıda bulunacak bu ve buna benzer çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Ama sanırım buna en fazla ihtiyacı olanlardan birisi de Dağıstan'dır. Çünkü günümüze kadar dış dünyaya belli bir açıdan bakan Dağıstanlılar için de bu çalışma oldukça şaşırtıcı sonuçlar vermektedir. Komünizm, rejimlerin kendisini koruması kanunuyla hareket ettiğinden dolayıdır ki Dağıstan halkı günümüze kadar tabir caizse "dinsizlik" bombardımanına tutulmuştur. İnsanların dinsizliği normal bir durummuş gibi algılamaları için bütün çabalar gösterilmeye çalışılmıştır. Buna karşın halk toplulukları kendilerini bu dinî erozyondan korumak için zayıf da olsa bir takım gayretler göstermişlerdir.

Dinsizlik düşüncesi hem teoride hem de pratikte daima canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu coğrafyaya bağlı insanların, 1917 Bolşevik İhtilalından bugüne değin dinî eğitim-öğretim açısından ne gibi safhalar geçirdiği ve insanların dinî duygu ve düşüncelerinin özellikle günümüzde ne durumda olduğunun anlaşılması temel amacına bağlı olarak aşağıdaki hususlar anket yoluyla öğrenci gençler ve halk üzerinde ayrı ayrı analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle:

a) Halkın;

- "Din" den hoşlanıp hoşlanmadıkları,
- "Din Eğitimi" alıp almadıkları,
- Almışlarsa nereden aldıkları,
- Almış oldukları dinî eğitimi yeterli görüp görmedikleri,
- Demokrasi öncesi dönemde dinî eğitimin yasak olup olmadığı konusundaki düşünceleri,
- Şayet "yasak bir dönem" söz konusu ise bu dönemde din eğitimini bir ihtiyaç olarak hissedip hissetmedikleri,

• Dindarlığından dolayı işinden uzaklaştırılan insanların olup olmadığı konusundaki bilgileri,

• Demokrasi öncesi dinî sohbetlere iştirak edip etmedikleri,

• Şayet dinî sohbetlere iştirak etmemişlerse nedenleri,

• İslâmi rükünler (Namaz-Oruç-Hac) konusundaki tutumları,

• Demokrasinin din eğitimi konusunda getirdiği yenilikler olup olmadığı, getirdi ise neler olduğu konusundaki düşünceleri tespit edilmek istenmiştir.

b) Öğrenci gençlerin ise;

• "Din" konusundaki düşünceleri,

• Bugüne kadar "din eğitim"i alıp almadıkları,

• Dinî eğitim almışlarsa nereden aldıkları, yeterli olup olmadığı,

• Dinî eğitim alamamışlarsa nedenleri,

• Şu anda ilkokul, ortaokul ve liselerde "din dersleri" olup olmadığı konusundaki bilgileri,

• Din eğitimi alma konusundaki istekleri,

• İman rükünleri (Allah'a, Kitaplara, Meleklere, Peygamberlere, Haşre, Kadere iman) konusundaki tutumları,

• İslâm rükünleri (Namaz-Oruç) konusundaki tutumları ölçülmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Sınırları ve Güçlükleri

Bu araştırma, Dağıstanlı öğrenci ve halk kesiminin, din eğitim ve öğretimi alanındaki düşüncelerini ortaya çıkarma amacı ile sınırlıdır. Buna ilaveten, dinî tutumların ne derecede olduğu hususu da konu ile olan irtibatına binaen çalışma dâhilinde tutulmuştur.

Araştırma esnasında karşılaştığımız bir takım güçlükler

olmuştur. Bunlardan birincisi, literatür alanındadır. Literatür tarama için Rusça kaynaklardan faydalanabilmek hemen hemen imkânsızdı. Bunun iki sebebi vardır:

a) Rusya'nın Dağıstan bölgesinde konumuzla direkt olarak alakalı, yani Dağıstan ya da Derbent'te, Mohaçkale'de "din eğitimi" ile ilgili bilimsel bir eser bulamayışımızdır. "Dağıstan'da İslâm" vb. bir-iki Rusça eser de oldukça kifayetsiz ve ilmîlikten çok uzaktı. Bunun nedenleri ise araştırmamızın ileriki safhalarında objektif bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır.

b) Moskova'daki kütüphanelerde bu tür eserleri bulabilme ihtimali olabilmesine rağmen gerek Moskova'daki maddî şartların çok yüksek olması ve gerekse Enstitü'deki vazifem nedeniyle ayrılamayışım, karşılaştığım güçlüklerin birincisidir. İkincisi ise; gerek Dağıstan yöneticilerinin ve gerekse oradaki halkların bu tür çalışmalar için hazır olmayışlarıdır. Valilikten, anket için izin oldukça güç çıkmıştır. Halk, bu tür uygulamalara oldukça ürkek ve korkak yaklaşmıştır. Dağıstan halkının, gerek yönetim ve gerekse de yönetilen kesim olarak henüz bu şekil araştırmalara hazır olmadıklarını düşünmekteyiz.

3. Araştırmada Kullanılan Metot

Burada da, araştırmada takip ettiğimiz yöntem, araştırmanın evren ve örneklemi, uygulama ve süre ile ilgili hususlar açıklanacaktır.

Araştırmamızda genel olarak, literatür ve tasvir yöntemi takip edilmiştir. Literatür taraması için, Dağıstan'ın Derbent ve Mohaçkale vilayetleri kütüphaneleri, yardımcı elemanlar kullanılarak araştırılmıştır. Ancak, "güçlükler" bölümünde de kısaca temas ettiğimiz üzere, konumuzla doğrudan ilgili bir esere rastlamak mümkün olmamıştır. Bu hususun, yani "Din eğitim-öğretimi" ile ilgili eserlerin bulunmayış sebebi, kanaati-

mizce bu ülkede uygulanan rejimle alakalı bir husustur. Zaten, araştırmamızın "din, din eğitim-öğretimi, din eğitimi ile ilgili yasaklar" vb. bölümlerinde bu konu, tarihi bir şekilde ele alınıp; izah edilmiştir. Diğer taraftan "Amaçlar" bölümünde tespit etmiş olduğumuz hususların yorumu gerektirdiği açıktır. Bu nedenle, anketle ilgili bölümde de grafikler ayrı ayrı yorumlanmıştır. Üçüncü bölümün başına ilave ettiğimiz varsayımların doğruluk derecesi sonuçta belirtilmiştir. Tasvir yönteminin yanı sıra, paralellik arz eden gözlemlerimiz de kullanılan yöntemler arasındadır. Gözlem tekniğinin konuyu daha canlı hale getirdiğini düşünüyoruz. Literatür tarama, bilgi tabanını oluşturmakta, anket tarama da veriler açısından üst yapının alt yapı ile olan irtibatını ortaya koymaktadır.

Genel evren Dağıstan, çalışma evrenimiz ise birinci olarak Derbent vilayeti, ikincil olarak da Mohaçkale'dir. Örneklem'i ise, Uluslararası Doğu Üniversitesi Hazırlık ve 1. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Ayrıca, Dağıstan halkının din eğitimine ilişkin düşünceleri ile dinî pratiklere ait tutumları da "tesadüfî örneklem" yöntemi ile belirlenmek istenmiştir. Enstitü'nün 227 öğrencisinden (1995 yılı rakamı) 78'i, halktan ise 100 kişi ankete dâhil edilmiştir. Örneklem alanlarında çalışma yapabilmek için Dağıstan yöneticileri ile görüşmeler yapılıp, gerekli izinler alınmıştır. Halka uygulanacak anketin soruları Rusçaya çevrilmiştir. Öğrencilere uygulanan ankette ise bu ihtiyaç söz konusu değildir. Öğrencilerin hepsi Türkçeyi okuyup yazmaktadır. Anketteki sorular, söz konusu ülkedeki uzun gözlemler neticesinde ulaşmış olduğumuz varsayımları tespit edebilecek tarzda hazırlanmış ve uygulanmıştır. Anket sorularında hem kapalı hem de açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Uygulama esnasında da anketörlerden faydalanılmıştır. Bu

anketörlerin güvenilir kişiler olmalarına ayrıca dikkat edilmiştir. Anketlerin bir kısmı da tarafımızdan uygulanmıştır.

Verilerin analizi için literatürle ilgili bilgiler toplanmış, yerli ve yabancı kaynakların değerlendirilmesi ile 1. ve 2. bölümler oluşmuştur. Anketler de taranarak, ham bilgiler kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Cevap verilmemesi gereken yerlerde cevap verilmişse o soru "cevapsız" kabul edilmiştir. Yüzdeler ve grafikler bilgisayar yardımı ile hesaplanmıştır. Ayrıca, grafikler, varsayımlar hesap edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Anketlerdeki "başka (belirtiniz)" seçenekleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Anket kâğıtlarındaki boş kısımlara ilave edilen "düşünceler", önemli birer veri olarak ele alınmış, araştırmamızda bu bulgulara da yer verilmiştir.

Danışman nezaretindeki bu araştırmanın anket ve gözlemle ilgili kısmı, 1994-95 yılında, Dağıstan'ın Derbent, Mohaçkale, Buynakski ve Botlıh gibi vilayetlerinde gerçekleştirilmiştir. Teorik bilgiler ise, 1995-96 yıllarında Türkiye'nin önemli kütüphaneleri[1] dâhil edilerek derlenmiştir. Bu çalışma süresinde, gerektiğinde uzmanların bilgilerine de başvurulmuştur.

Araştırmamız esnasında, herhangi bir araştırma fonundan maddi kaynak sağlanmamıştır.

---

[1] Bu kütüphaneler ve araştırma merkezleri şunlardır:
1. Milli Kütüphane (Ank.),
2. Y.Ö.K. Dokümantasyon Merkezi (Ank.),
3. ODTÜ Kütüphanesi (Ank.),
4. İSLÂM (İSLÂM Araştırmaları Merkezi, İst.),
5. TÜDAV (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı) Kütüphanesi (İst.).

Birinci Bölüm

LENİNİZM'İN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİNE KARŞI İDEOLOJİK VE SİYASAL TAVRI

LENİNİZM'İN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİNE KARŞI İDEOLOJİK VE SİYASAL TAVRI

A- LENİN[2] VE DİN

Bu konuyu müstakil bir başlık halinde ele almamızın sebebi şudur: Lenin, Komünist Partisi'nin kurucusu, Marksizm'in hem teorisyeni hem de pratisyenidir. Mesela Lenin, 1919'da Rusya Komünist Partisi (RKP)'nin sekizinci kongresinde taslak programa "din" ile ilgili şu maddeyi koydurmuştu:

---

2 Vladimir İlyiç ULYANOV, Rus devlet adamı, 1870-1924. Bir eğitim müfettişinin oğlu. Hukuk okudu (1893) ve Marksist çevrelerle ilişki kurdu. Yayımladığı çeşitli kalem kavgası yazılarında nazariye ile eylemi birbirinden ayırmadı. Üç şeyi kendine amaç edinmişti: Marksistleri birleştirmek, Marksist eğitimi yaymak, Marks'ın yolundan şaşmamak. Bir ara üç yıllığına Sibirya'da mahkûm edildi (1897-1900). 7 Kasım veya eski Rus takvimine göre 25 Ekim'de ("Ekim Devrimi" deyimi buradan gelir) Sovyetler Kongresi, sadece Bolşeviklerden meydana gelen Halk Komiserleri Konseyi'nin başkanlığına Lenin'i getirdi. Proletarya diktatörlüğünü tesis etti, 19 Ocak 1917'de kurucu meclisi dağıttı, 7 Aralık'ta Çeka (gizli polis), 28 Ocak 1918'de Kızıl ordu'yu kurdu. Başkenti Petrograd'dan Moskova'ya taşıdı (1918). Kendisini büsbütün savaş komünizminin siyasî ve iktisadi güçlenmesine verebilmek için askeri işleri Troçki'ye bıraktı. Bir inme yüzünden 21 Ocak 1924'te öldü. Daha fazla bilgi için ansiklopedilerin "Lenin" maddesine bakınız. (Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972.)

"Din konusuna gelince; RKP'nin politikası sadece kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılmasını kararnameye bağlamak olmayıp, aynı zamanda partinin hedefi, sömüren sınıflar ile örgütlü dinî propaganda arasındaki bağları tümüyle yok etmek ve çalışan insanları dinî önyargılardan gerçekten kurtarmaktır. Bu amaçla en yaygın bilimsel eğitim ve din-karşıtı propaganda örgütlenmelidir. Yine de inananların dinî duygularını incitmekten de kaçınmaya dikkat edilmelidir, çünkü bu yalnızca dinî bağnazlığın artmasına yarar.[3]

Lenin, programın bu maddesinde dinî duyguları incitmemekten bahsetmekte, ancak uygulama hiç de öyle olmamaktadır. Dine karşı tavır özellikle 1920'li ve 30'lu yıllarda o derece düşmancadır ki, tarihî safhalar araştırıldığında bu açıkça görülmektedir. Gerçi sivil savaş yılları (1917-1942) boyunca Müslümanlara karşı tavır, özellikle Bolşeviklerin yeterince güçlü olmadığı ya da Sovyetlerin ulaşamadığı bölgelerde çok güçlü sayılmayabilir.[4] Ancak bu tavrın ne derece düşmanca hale gelebileceği çalışmamızın ileriki bölümlerinde görülecektir.

Lenin'in, hükümeti tam olarak eline almasından önce, partinin din konusundaki faaliyetleri onun şu meslektaşlarınca ele alınıyordu: Krasikov, Yaroslavski, Skvortsov, Lunacharski, Bruevih ve bir müddet için Troçki Krasikov 1918'de Narkomyust'un yerine Dinî Kültürler Departmanında görev alırken, 1921-22 yıllarında da Troçki parti içinde din karşıtı propagandadan mesul konuma getirilmişti. Bu görevlendirme, 1922'de Merkez Komitesi'nin E. Yaroslavski'nin başkanlığında "Din Karşıtı Propaganda Komisyonu" kuruluşuna kadar devam etti. Rejimin bu ilk yıllarında aydınlanma komiseri başkanı Lunancharski parti

---

3 Bociurkiw, Bohdan R., Lenin and Religion, (Lenin ve Din), s. 24, Smith's Printing Com. London, 1967.

4 Bociurkiw, a.e., s. 25.

düşüncelerini yaymakla görevli N.K. Krupskaya ve Skvortsov-Stepanov'un din karşıtı propaganda da oldukça önemli rolleri oldu. Bu şahısların, temel din düşmanlığında anlaşmalarına karşın, din karşıtı mücadeledeki yaklaşım ve metotları farklılık göstermiştir.[5] Lenin'in de farkına vardığı bir gerçek şuydu. Toplulukların dinî inanç ve eğitimlerini yok etmek, burjuvaziyi yok etmekten daha da zordu.[6]

Ayrıca, Lenin'in bir türlü farkına varamadığı ya da fark etmek istemediği bir olay daha vardı. O da insanın yapısında bulunan "din duygusu" ya da "din ihtiyacı" idi. Din duygusunu yok edemeyeceğini anlayan Lenin, insanın özünden çıktığını iddia ettiği "sınıfsız toplum" düşüncesini[7] din duygusunun yerine ikame etmeye çalışmıştı. Ayrıca ona göre ahlâk da farklı bir şekil almalıydı. Bu nedenle özellikle son yapıtlarında "komünist ahlak"tan bahsediyordu. Ona göre dinî inançlar tamamen sınıf çatışmalarının ürünüydü. Din eğitiminin yerini-çalışmamızın ileriki bölümlerinde de görüleceği üzere "tanrısızlık eğitimi" almalıydı. Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini burada ayrı bir başlık halinde ele alma zarureti hissediyoruz. Bu nedenle, daha çok onun "Eserler" (Collected Works) adı verilen külliyatına müracaat ederek "din" konusundaki görüşlerini ele alacağız. Ancak, bizzat onun külliyatını tetkik ederek değil de, bu konuda yapılan müstakil araştırmaları kullanmanın ve bu değerli çalışmalardan faydalanmanın araştırma hedefimiz açısından bize daha uygun geldiğini burada belirtmiş olalım.

Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini biraz ayrıntılı bir şekilde ele almak isteyişimizin bazı nedenleri şunlar olabilir: Lenin, Bolşevik ihtilalının ve buna bağlı olarak Komünist ideo-

---

5 Bociurkiw, *a.c.*, s. 25-26.
6 Bociurkiw, *a.c.*, s. 26.
7 Bociurkiw, *a.c.*, s. 27.

lojinin hem teorisyeni hem de pratisyenidir. Marks ve Engels'in fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Lenin'in hem ihtilalı gerçekleştirmesi hem de partinin başına geçmiş olması, ona, özellikle din-ekonomi konularındaki fikirlerini uygulama imkânı vermiştir. Lenin'in ve partisinin devrim sonrası dine karşı oldukça düşmanca sayılabilecek uygulamalarının, hatta dinî bütün bütün yok etme/imha faaliyetlerinin fikri kökenlerini ortaya koymak araştırmamız açısından önemliydi. Bu nedenle, hiçbir yoruma girmeden Lenin'in "din" konusundaki görüşlerini aşağıya alıyoruz.

B- LENİN'İN "DİN" KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ[8]

"Ömürleri boyunca didinip yokluk içinde yaşayanlara, bu dünyada iken boyun eğer olmak ve tanrısal bir ödül umuduyla avunmak din'le öğretilir... Din, halk için afyondur. Din, öyle ruhsal bir içkidir ki, kapital köleleri onda insanca düşüncelerini, insana az veya çok yakışan bir yaşama karşı isteklerini boğarlar..." "Din, devletle ilgisiz olmalı ve dinî toplulukların yönetim otoriteleri ile hiçbir bağlantısı bulunmamalıdır..." "Bir yurttaşın dinînin resmî belgelerde sadece anılmasına bile tartışmasız son vermek gerekir..."[9]

"Sosyal-Demokrasi bütün dünya görüşünü bilimsel sosyalizme, yani, Marksçılığa dayandırır. Marksçılığın felsefi tabanı, Marks ile Engels'in yineleyerek bildirdikleri gibi, Fransa'da 18. yüzyıl maddeselciliğinin ve Almanya'da Feuerbach'ın (19. yüzyılın ilk yarısı) tarihsel geleneklerini tümüyle alan diya-

---

8 Lenin'in "din" konusundaki yazmalarının en geniş koleksiyonu, Rusya'da hâlihazırda V.I. Lenin, Religiya, Tserkov Partiya, Moscow, 1930 (V.I. Lenin, Din, Parti Görüşü) şeklinde basılı halidir.

9 Lenin, Collected Works, C.10, s. 83-87 (V.I. Lenin, Din Üstüne, Çev: Ferhat Gelendeş, Başak Yayınları, Ank., 1988, s. 7-12'den naklen)

lektik maddeselcilik, tümüyle tanrı tanımaz ve bütün dinlere kesinlikle düşman bir maddeselciliktir... Din halkın afyonudur. Marks'ın bu özdeyişi bütün Marksçı din görüşünün köşe taşıdır... Marksçılık maddeselciliktir. Böyle olmakla, dine 18. yüzyıl ansiklopedicilerinin maddeselciliği veya Feurbach maddeselciliği denli acımasızca düşmandır. Bu, kuşku götürmez. Ama Marks ile Engels'in diyalektik maddeselciliği Ansiklopedicilerden ve Feurbach'tan ileri gider; çünkü maddeselci felsefeyi tarih alanına, toplumsal bilimlerin alanına uygular. Din'le savaşmalıyız. Bu bütün maddeselciliğin, sonuç olarak Marksçılığın ABC'sidir. Ama Marksçılık ABC'de durup kalmış bir maddeselcilik değildir. Marksçılık daha ileri gider. Der ki: Din'le nasıl savaşılır bilmeyiz. Bunun için de yığınlar arasındaki iman ve din kaynağını maddeci bir yolla açıklamalıyız. Din'le savaş soyut ideolojik vaazla sınırlanamaz... Bir diyalektik maddeselci, dine karşı savaşımı soyut bir biçimde, tümüyle teorik öğütleme tabanında değil de pratikte sınıf savaşımı tabanında ele alan biri olmalıdır... Duma[10] grubumuz, Duma kürsüsünden, dinî halkın afyonu ilan ederken tümüyle doğru davrandı...[11]

"Her dinî fikir, her tanrı fikri, hatta tanrı fikrine yaklaşmak bile son derece süflî bir iştir... En tehlikeli cinsten bir kötülük, en iğrenç bir bulaşıcı hastalıktır. Milyonlarca günah, mülevves fiiller, tecavüz ve bedenî ahlaksızlıklar... En zarif ve ideolojik kisvelere bürünmüş ince bir tanrı fikrinden çok daha az tehlikelidir."[12]

---

10 Duma Meclisi, 1905 devrimci olaylarının bir sonucu olarak çarcı yönetimin toplamaya zorlandığı temsilci organ. Resmen bir yasama organıydı, ama gerçek bir yetkisi yoktu. Seçimler dolaylı, eşitsiz ve genel değildi. Çalışan sınıfların ve Rusya'da yaşayan Rus olmayan insanların pek kısıtlı bir oy hakkı vardı ve işçiler ile köylülerin önemli bir kesiminin oy hakkı yoktu. Bu yasaya göre bir toprak sahibinin oyu 3 kentli burjuva, 15 köylü ve 45 işçi oyuna denkti. (Meydan Larousse, "Duma" md.)

11 Lenin, Collected Works (Eserler), C.15, s. 402-13, a.e.n., ss.19-30.

12 Lenin, Eserler, C.35, s. 88-93 (Komünizm ve Din, Türkiye Ticaret Odaları, Sa-

"Din, bütün ömrünce çalışan ve isteyen insanlara, cennette mükâfatlandırma ümidi vermek suretiyle, dünyadaki hayatlarında miskinliği ve sabretmeyi öğretir. Din bir nevi manevî tuzaktır ki, sermayenin kölesi olanlar kendi insanlıklarını ve daha iyi bir hayat iddialarını ona kaptırmışlardır."[13]

"İnsanlığın din tarafından ezilmesi ve bastırılması sadece cemiyetteki iktisadi baskının bir neticesi ve aksidir."[14]

"İnsanların ve sınıfların ötesindeki bir telakkiden gelen bütün ahlaki hükümleri ret ediyoruz. Bunun bir hile, bir sahtekârlık... Ve işçilerle köylülerin kafalarını bozmak olduğunu söylüyoruz."[15]

"Din halkın afyonudur"... Marks'ın bu düsturu din meselesinde Marksizm'in bütün dünya görüşünün bir temel taşıdır. Marksizm, bütün dünya görüşünün bir temel taşıdır. Marksizm, bütün modern dinlere ve kiliselere, bütün din teşkilatlarına, burjuva reaksiyonunun, sömürmeyi ve işçi sınıfını uyuşturmayı savunmak üzere kullandığı birer organ olarak bakar."[16]

"Bir Marksist, materyalist, yani din düşmanı olmalı, fakat o aynı zamanda bir diyalektik materyalist olmalı, yani dine karşı mücadelesini mücerret ve nazari temellere değil, fakat fiiliyatta devam eden bir sınıf mücadelesi temeline dayandırmalıdır..."[17]

Özellikle bu son alıntımızda Komünist ideoloji ve felsefenin dine/din eğitimine karşı sadece teoride değil, ama aynı zamanda pratikte de büyük bir savaş başlatacağı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu tepkisellik bazen o derece amansız olmuştur ki, tarihî seyir incelendiğinde, bu tepkilerin en akıl almaz vahşi boyutlara

nayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ank., 1966, s. 5'den naklen).

13 Lenin, Eserler, C.10, s. 65-66, a.e.n., s. 6.

14 Lenin, Eserler, C.10, s. 68, a.e.n., s. 6.

15 Lenin, Eserler, C.31, s. 267, a.e.n., s. 6.

16 Lenin, Eserler, C.15., s. 371-2, a.e.n., s. 7.

17 a.y.

ulaştığı rahatlıkla görülebilmektedir. 1995 yılında Rus televizyonu 1. kanalında, cami ve kilise yıkımları ile ilgili gösterilen bir belgeselde izlediğimiz kadarıyla, sokaktaki insanların korku ve ürküntü dolu bakışları bize aslında çok şey anlatmaktadır. Gerçekten de, sebebi mantıkî olarak bulunamayan bu düşmanlık, uzun yıllar boyunca ve olanca tahripkârlığıyla devam etmiştir. Araştırmamızın ileriki safhalarında bu konulara biraz daha ayrıntısıyla girilecektir. Biz, komünizmin din ve din eğitimi konusundaki düşüncelerine devam ediyoruz.

"Din özü itibariyle, ilim aleyhtarı ve sömürücü mahiyeti dolayısıyla Komünizmle uzlaşamaz. Din daima gericidir, onun yönetici ve temsilcileri ne olursa olsun. Yeni şartlara uydurulsa da öğretileri tefsir edilse de yine Tanrı'ya ve Ahiret'e olan inanç devam edecektir ki, bu inanç ilme ve komünizme muhaliftir ve daima muhalif olarak kalacaktır."[18]

İslâm dinî hakkında bariz çelişkileri olan şu sözlere de bakabiliriz:

"İslâm dininin ilim düşmanı karakterini gösterirken[19] aynı zamanda onun bugünkü şartlar altında, yani İslâm bayrağı altında ilerici olmak bakımından büyük ehemmiyet taşıyan birçok kurtuluş hareketleri yaptığını, bilhassa Mısır'ın liderliğindeki Arap halklarının mücadelesini hesaba katmalıyız."[20]

Komünistlerin iktidarı ele geçirmeden önce dine karşı düşmanlıklarını çok açık ifade etmedikleri, bir nevi takiyye yaptıkları

---

[18] "İlim ve din", Moskova, Sayı: 4, Nisan, 1961, a.e.n., s. 8.

[19] İslâm dinînin ilim düşmanı değil, tam tersine ilim dostu olduğunu görebilmek Komünistlere nasip olmamış görünüyor. Şayet iddia doğru olsaydı, bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm 700 küsur kadar âyeti ile ilme, düşünmeye, anlamaya, idrak etmeye çağırmaz, "Allah'tan hakkıyla ancak bilgin kulları korkar" (Kur'ân, Fâtır, 28) buyurmazdı. Ayrıca, yine bilindiği üzere Hadis külliyatlarının hemen ilk bölümü/kitabı "Kitabu'l-İlm" diye başlamazdı.

[20] Felsefe Meseleleri, No: 5, Kasım, 1957, a.e.n., s. 8.

da şu beyanlarından anlaşılmaktadır: "Allahsız olduğumuzu programımızda niçin açıkça beyan etmiyoruz? Niçin Hıristiyanları ve Allah'a inananları partiye alıyoruz? İhtilal mücadelesinde birlik... Bizim için daha önemlidir... Programımızda Allahsız olduğumuzu bu yüzden ilan etmiyoruz ve etmemeliyiz; hala birtakım din hurafelerine inanan proleterleri de bu yüzden partiye girmekten alıkoymuyoruz ve böyle yapmalıyız."[21]

Açıkça görüldüğü üzere Lenin ve Partisi, daha ilk başlardan itibaren dine karşı uzlaşmaz ve dinle barışmaz bir mecraya girmişlerdir. Komünist ideolojinin dine, din eğitimine, inanca karşı düşmanlığı o kadar barizdir ki, Çin Komünist Partisi, Mao-Ze Tung ve Sovyet Komünist kurumlarının din aleyhindeki beyanatlarını burada daha da uzatmaya gerek görmüyoruz.

C- DİN'E KARŞI SİYASAL TAVIR

Sovyetlerin İslâm'a karşı yürüttükleri siyasal tavır temelde iki safhaya ayrılır:

a) İslâm'a ve Müslümanlara karşı hoş görünme dönemidir. Devrimin oturması açısından bunu gerekli gördükleri söylenebilir.

b) Komünizmin esas yüzünü gösterdiği dönemdir. Bu dönem katliam, sürgün ve esaret dönemidir. Komünizmin İslâm'ı yok etme iddiasını hayata geçirme dönemidir. Rus liderler, Müslümanların İslâm öğretisinden başka bir öğretiyi kabul etmeyeceklerini az-çok tahmin ediyorlardı. Bunun için Müslümanlar yalan propagandalarla aldatılmalıydılar. Bu nedenle Rusya hükümeti 3 Aralık 1917'de Rusya ve Doğu Müslümanlarına bir çağrıda bulundu. Sovyetler bu beyannamelerinde, "dinî ve millî hayatın mukaddes olduğunu, hükümet

---

21 Lenin, Eserler, C.10, s. 68-69, a.e.n., s. 10-11.

şeklinin de, Müslüman halkın çıkarlarını en iyi koruyabilecek, millî, bölgesel ve federatif prensiplere bağlı, aynı zamanda milliyetler için millî-kültürel otonomiyi sağlayacak bir şekilde olacağını bildirmişlerdi.[22] Rusya anayasa komisyonu 1918 Temmuz'unda da, 13. madde ile din lehinde ve aleyhinde propaganda serbestîsi ile vicdan hürriyetini garanti altına alıyordu.[23] Aslında bu madde ile yapılmak istenen biraz sonra da görüleceği üzere, din karşıtı propaganda ve savaşın usullerini devlet garantisi altına almak anlamına gelmekteydi. Çünkü bu maddeden bir kaç ay önce yani Ocak 1918'de yürürlüğe giren bir kararname ile kilise ve devletin, ayrıca yine kilise ile okulun ayrılması ve kiliseye ait bütün malların hükümet tarafından karşılıksız zapt edilmesi öngörülüyordu. Ayrıca aynı kararnamenin 18. maddesi de okullarda din dersini yasaklıyordu.[24]

Lenin ve Stalin yine Ocak 1918'de "Milliyetler Komiserliği" dâhilinde "Müslümanlar Meselesi İçin Komiserlik" kurulması kanununu ilan ettiler.[25] 1925 yılında vakıflar devletleştirildi, geleneksel, yani İslâmî mahkemeler kaldırıldı. 1926 başında dinî teşekküllerin çalışmaları bütünüyle yasaklandı ve bu teşekküllere karşı her tarafta "Allahsızlar cemiyet"i kurulmaya başlandı. Sovyetler, İslâmiyet aleyhinde 1927'ye kadar çok açık bir devlet siyaseti gütmemişlerdir. Ancak 1930 yılına kadar tedricî bir şekilde "İslâm ile Komünizm Yakınlığı" siyasetinden de vazgeçmişlerdir. 8 Nisan 1929'da ise 23 Ocak 1918'de çıkarılmış kararnamenin aslına sadık kalınarak 68 maddeden ibaret "Dinler

---

22 Hayit, Baymirza, Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Güven Yayınları, Ank., 1975, s. 329-330; Wheeler, Geoffrey, Racial Problems In Soviet Muslim Asia, Oxford University Press, London, 1962, s. 11-12.

23 Bociurkiw, a.e., s. 23; Hayit, a.e., s. 15.

24 Hayit, a.e., s. 338; Tür.Tic. ad., a.e., s. 15.

25 Hayit, a.e., s. 331.

Kanunu" çıkarılmıştır.[26] Söz konusu kanunun önemli gördüğümüz bazı maddelerini aşağıya alıyoruz:

Madde 1. Bütün dinî cemaatler 23 Ocak 1918'de neşredilen kararnamenin esasları ile bağlıdırlar.[27]

Madde 2. Bütün dinî cemaatler NKVD[28]'ye kaydedilmelidir.

Madde 3. Dinî cemaatler 18 yaşından yukarı olan din mensuplarının mahallî dernekleridirler.

Diğer maddelerde ise, dinî cemaatlerin toprak sahibi olmaları, matbaa ve sanayi işletmeleri kurmaları yasaklanmıştı. Dinî cemaatler tarafından kitap neşri de yasaklanmıştır.

Madde 18. Devlete ya da cemaatlere ait özel okullarda dinî dersler vermek yasaktır.

Madde 19. Dinî cemaat üyeleri yalnız cemaate ait olan cami etrafında faaliyette bulunabilirler.[29]

Dinler kanununun 36. maddesine göre ise, devlet gerekli görürse, camileri ibadetten daha başka amaçlar için de kullanabilecektir.

Sovyet makamları İslâm aleyhinde etkili bir politika yürütebilmek için her şeyden önce din adamlarından kurtulmak mecburiyetinde idiler. 1930-34 yılları arasında Sovyet Rusya hâkimiyeti altında bulunan Müslüman memleketlerdeki bütün din adamları tevkif edildi. Tarikatler yasak edildiği gibi, tarikat şeyh ve dervişleri de kontrol altına alındı. Dervişlerin toplu olarak tevkifine başlandı. Mesela sadece Türkistan'da Nakşibendî tarikatının mensupları bir milyonun, Kadiriye tarikatının mensupları da altı yüz binin üzerinde idi. Tevkif edilen din adamla-

---

26 Baymirza, H., *a.e.*, ss.335-8.

27 Söz konusu kararnamenin özü yukarıda geçti.

28 İçişleri Halk Komiserliği.

29 Hayit, *a.e.*, ss.338-40.

rının bir kısmı öldürüldü, bir kısmı ise Sibirya'ya sürgün edildi.[30] Şahsen Dağıstan'ın Derbent şehrinde konuştuğum dindar pek çok şahsiyet, bir gece yarısı evlerinden polis gücüyle götürülen birinci derece akrabalarının akıbetlerinden bir daha haber alamadıklarını üzülerek ifade etmişlerdir.

Dine karşı takınılan bu siyasal tavrın, neticede dindar insanların ölümü ya da yok edilmesine müncer olmasına en çarpıcı örneklerden birisi de, Milliyet İşleri Komiserliği'nde yüksek bir mevkide bulunan komünist ama Müslüman bir Tatar olan Sultan Galiyev'dir. "Sultan Galiyev karşı devrim diye nitelendirilebilecek bir hareket geliştirdi. Bu hareket temelde, Marksizm'in Rus ya da Alman yorumunun Müslüman dünyasına uymadığı, Müslüman dünyanın sonuçta Rus şovenizmi tarafından absorbe edileceği fikrine dayanıyordu. Galiyev, Marksizm'i, sanayileşmiş Batı'da algılandığı ve kabul edildiği üzere, gelişmemiş Asya toplumuna uygun bir forma getirmek suretiyle uygulama hedefindeydi. Komünist olmasına rağmen, onun fikirleri İslâmî geleneklerle de örülü bulunuyordu. Onun planı birkaç safha içeriyordu. İlk olarak Volga'nın ortasında Tatar'ca orijinaliyle isimlendirdiği İdil adında Müslüman bir devlet/site teşekkül ettirmek istiyordu. Bu devlete, önce Rusya'daki Türk Müslümanlar katılacak, daha sonra da bütün Rusya Müslümanları katılacaktı. Bu Müslüman devlet ya da federasyon, doğuda Rus olmayanlar arasında komünizm propagandasını organize edecekti. Neticede federatif ya da yarı federatif bölgelerin anakent yöneticileri üzerinde siyasî etkinliğini sağlamış olacaktı. Sultan Galiyev'in bu hareketi Orta Asya'da hatırı sayılır bir karşılık gördü ve Kafkasların da devreye girmesiyle potansiyel bir tehlike halini aldı. 1923'de görevinden alındı, tutuklandı ve Parti'den ihraç edildi. Tamamen ortadan kayboldu. 1930'lu yıllarda öldürüldüğü kabul ediliyor. Aslında

---

30 Hayit, a.e., ss.341.

Sultan Galiyev'in peşinde koştuğu tek hedef Asya'daki bütün Müslümanların birliğini meydana getirebilmekti."[31]

Komünist ideoloji dinî yüksek şahsiyetlere karşı takındığı amansız tutumunu dinî eğitime karşı da göstermekte gecikmedi. Din eğitimine karşı da zecrî tedbirlere başvurmakta hiçbir sakınca görülmüyordu. Araştırmamızda bu hususu şimdi ayrı bir başlık halinde ele alıyoruz.

D- DİN EĞİTİMİNE KARŞI TUTUM

Dinî tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinmiş bir ideolojinin din eğitimine karşı da müsamahakâr olması beklenemezdi. Ancak komünist ideoloji din eğitimini sadece yasaklamakla kalmamış, din karşıtı eğitimi yani Allahsızlık propagandasını da önemli bir görev saymıştır. Din eğitimine karşılık olmak üzere tertiplenen "Genç Yaz Günleri" adlı program, Rus yetkililere göre oldukça fazla alaka çekmiştir. Bu ve benzeri programlar neticesinde, halkta dinî eğitime karşı rağbet azalmış, 5-10 sene kadar kısa bir zamanda ibadethanelerin çoğu ya görevlilerce ya da halkın isteği iddiasıyla kapatılmış, bir kısmı da tarih ve folklor müzesi haline getirilmiştir.[32]

23 Haziran 1959 tarihli Kirin Günlüğü adlı gazetede, çocuklara verilen din eğitiminin inanç hürriyetine tamamen zıt olduğu, dolayısıyla bu gayr-i kanunî faaliyetlerin şiddetle tasfiye edilmesi gerektiği belirtilmektedir.[33]

1962'de Moskova Radyosu'nun Yurtiçi yayınlarında şunlar ifade edilmektedir: "Sovyet nizamı, çocukları materyalist, yani Allahsız olarak yetiştirir. Devlet, dinî ideolojinin mekteplerde

31 Wheeler, a.e., s. 20.
32 Tür.Tic.Od., a.e., s. 22-23.
33 Tür.Tic.Od., a.e., s. 32.

çocuklara ilmî bilgi ile yan yana verilmesine müsamaha edemez... Umumî bir tahsil veren memleketimizdeki hiçbir okulda din dersi okutmaya izin yoktur."[34]

1959 Ekim'inde "Genç Komünist" adlı derginin 10. sayısında da, anne ve babaların çocuklarına evlerinde verdikleri anti-sosyal ve dinî eğitimden mesul tutulmaları gerektiği ifade edilmektedir.[35]

17 Eylül 1959 tarihli Sovyet Litvanya gazetesinde de Katolik rahip Petr Liepnik'in din dersleri verdiğinden dolayı suçunun ispat edildiği, ceza olarak da bir yıl müddetle mecburî çalışma kampına gönderildiği belirtilmektedir.[36]

1951 tarihli "Genç Bolşevik" adlı derginin 21. sayısında da Komünist ahlakının din ahlakı ile uzlaşamayacağı, binaenaleyh komünist ahlak sisteminin mahiyeti icabı din karşıtı bir eğitim olduğu ifade edilmektedir[37].

1955 tarihli "Sovyet Pedagojisi" adlı derginin "Okulda Allahsızlık Eğitimi" adlı makalesinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Sovyet okulları, öğrencilere dine karşı amansız bir tavır aşılamalıdır... Denebilir ki Sovyet okulunun bu ideolojik ve eğitsel sahadaki batıl itikada ve dinî görüşlere karşı faal birer vazifesi, öğrencileri şuurlu birer Allahsız olarak yetiştirmekten ibarettir."[38]

1962 tarihli Komünist Litvanya adlı derginin Nisan ayı sayısında Litvanya Merkez Komitesi 1. Sekreteri A. Snechkus'a ait makalede de şu ifadelere rastlıyoruz: "Litvanya Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu, İlmî Allahsızlık eğitimini

---

34 Tür.Tic.Od., a.e., s. 34.
35 Tür.Tic.Od., a.e., s. 34.
36 Tür.Tic.Od., a.e., s. 35.
37 Tür.Tic.Od., a.e., s. 39.
38 Tür.Tic.Od., a.e., s. 38.

daha yoğun bir şekilde yaymak üzere bir plân hazırlamıştır... Okuldaki çocukların Allahsız yetiştirilmeleri hususuna bilhassa dikkat edilmiştir."[39]

Komünist ideoloji, Rusya sınırları dâhilinde ve haricinde "dinsizlik eğitimi" konusunda hemen hemen aynı siyaseti izlemiştir.

3 Ekim 1958'de Bulgaristan'da Anavatan Cephesi'nce yapılan açıklama bu doğrultudadır: "Allahsız anne ve babalar, çocuklarına sağlam bir din karşıtı eğitim vermek ve onları dinîn tesirinden korumakla mükelleftirler."[40]

Yine, 15 Ağustos 1957'de Macaristan'da Halk Eğitimi Başkan Yardımcısı Bayan Joburu şunları söylemektedir: "Önümüzdeki uzun zaman içerisinde öğretmenlere, gençliğe ve yetişkin halka din aleyhtarı materyalist bir eğitim vermek bizim en ciddi vazifelerimizden biri olacaktır."[41]

9 Ağustos 1962 tarihli Predjov adlı Çekoslovakya dergisinde de yemekte tuz ne kadar gerekliyse, öğretmenlerin Allahsız olmalarının da o kadar gerekli olduğu belirtilmektedir.[42]

Din eğitimine karşı takınılan bu resmî tutum, elbette birer din eğitimi kurumu olan medreselerin varlığına tahammül edemezdi. Çünkü medreselerden, yüksek tahsilli İslâm din adamları mezun oluyordu. Medreseler birer eğitim kurumu olmasının yanı sıra manevî hayatın merkezleri konumundaydı. Nerede medrese varsa orada Sovyet hâkimiyet ve propagandası zayıftı. Bu nedenle medreselerin kapatılmasına hız verildi. 1924-28 yılları arasında medreselerin tamamı ortadan kaldırıldı [43]. Daha önce

39 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 37.
40 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 36.
41 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 35.
42 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 35.
43 Baymirza, *a.e.*, s. 343.

yüz kadar medrese varken bu tarihten sonra sadece Buhara'daki iki tanesinin faaliyetini devam ettirmesine izin verildi.[44] Resmî makamların da onayıyla dinî hiyerarşinin az da olsa varlığına müsaade edildi ama bu dinî hiyerarşinin elinde hiçbir güç yoktu. Üstelik bütün çabalar laik eğitimin ve materyalizmin daha da sağlamlaştırılması için harcanıyordu.[45] Gerçekten de bir yaşam tarzı olarak Komünizm, İslâm'ı, en tehlikeli ve herhangi bir Hıristiyan mezhebinin aksine en itirazcı olarak görmektedir. İslâm'a karşı bakış; onu gerici, maddî gelişime karşı düşman, emperyalistlerin ve doğu'lu feodalitenin kendi çıkarlarını korumak için kullandıkları bir olgu şeklindedir. Genelde, Rusların İslâm'a karşı uyguladıkları süreç, dil, eğitim, sanat, edebiyat ve son zamanlarda da tarihî coğrafyaya uyguladıklarından oldukça farklıdır. Onlar, bu saydıklarımızın hemen hepsini Ruslaştırmaya çalışmış, İslâm'ı ise tamamen yok etmek istemişlerdir.[46]

İslâm'ı yok etme çabaları, devlet eliyle ve örgütlü bir şekilde yapıldığından, bu örgütlenmenin nasıl yapıldığı konusuna kısaca bakmaya çalışalım.

E- DİN ALEYHTARI PROPAGANDANIN ÖRGÜTLENMESİ VE EĞİTİLMESİ

Bryan'a göre,[47] din düşmanlığı propagandasının tertip ve yönetiminin asıl sorumluluğunu Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği, Propaganda ve tahrik şubesi yüklenir. İkinci derecede sorumluluk, Parti hiyerarşisinde

44 Tür.Tic.Od., *a.e.*, s. 41.
45 Wheeler, G., *a.e.*, s. 34.
46 Wheeler, *a.e.*, s. 35, 35.
47 Bryan, Fanny E., Sovyetler Birliği'nin Çeçen-Inguş Cumhuriyetinde Din Aleyhtarı Faaliyetler ve İslâmiyet'in Var Olma Mücadelesi, Çev: Yasin Ceylan, Orta-Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1985, s. 2.

bir kademeden diğer kademeye geçer. Her idari kademede bu işi bir parti sekreteri kontrol eder. Bu parti sekreterine "bilimsel ateizm konseyi" şeklinde kurumlaşmış bir uzmanlar kadrosu yardımcı olur.

Parti gözetiminde çok sayıda kurum ateistik çabalara iştirak eder. Bunlar, üniversiteler, okullar, öncüler, komsomollar,[48] yayın organları, sendikalar, kültür ve eğitimle ilgili kuruluşlar, siyasal eğitim örgütü ve geniş bir propagandacı grubuyla diğer grupları da kapsar.

Parti, mensuplarından din dâhil olmak üzere burjuvaziden geriye kalan her türlü nesne ile mücadele etmelerini ister. Halkın ve parti mensuplarının bu mücadelede pek istekli olmamaları üzerine, parti merkezi din-karşıtı faaliyetlerde kullanmak üzere halkın bazı kesimlerini organize edebilmek için çok çaba harcamıştır. Parti, özellikle kendi çevrelerinde saygın olan kimseleri listeye almaya gayret etmiştir. Müslüman toplumlarda yaşlılara saygı gösterildiği bilindiğinden, listeye yaşlıları alabilmek için de özel gayret sarf edilmiştir.

1960'lara kadar din aleyhtarı propagandacılar ya kötü yetiştirilmişler ya da hiç özel eğitim görmemişlerdi. Çoğu zaman ateistin tek meziyeti Allah'a inanmamaktı.[49]

Din aleyhtarı uzmanları yetiştiren merkezlerden biri de Grozni'deki Çeçen-İnguş Cumhuriyeti Pedagoji Enstitüsü'dür. Enstitüye bağlı her fakülte, bilimsel ateizmin ana ilkeleri üzerinde bir öğretim sunar. Propaganda alanında ihtisas yapan öğrencilerin eğitimi, ateist öğrenci kulüplerince pekiştirilir. Üyeler din aleyhtarı propagandanın metotlarını öğrenirler ve tatilde, Cumhuriyetin kırsal bölgelerinde yaşayan halk üzerinde uygularlar.

---

48 Komünist ideolog yetiştiren fakülte.

49 Bryan, a.e., s. 3.

Devletçe desteklenen diğer yetiştirme merkezlerinden birisi de Öğretmen Tekâmül Enstitüsü'dür. Bu enstitü 1958-68 yılları arasında 1300 kadar uzman eğitmiştir. Enstitü müfredatı, çocukların dine karşı eğitilmesi için gerekli dersleri de içermektedir. Bu enstitü 1961-63 yılları arasında 119 kulüp uzmanı, 70 kütüphaneci ve bilimsel ateizmin temelleri ve uygulaması alanında eğitilmiş 700 civarında öğrenci mezun etmiştir.[50]

Din aleyhtarı propaganda eğitimi için parti, mevcut olan beyin gücünü etkili bir şekilde kullanmaktadır. Din aleyhtarı propaganda alanında ünlü uzmanlar, yüksek öğretim kuruluşlarından, toplumbilim ve tabii bilimler alanında uzman olan profesörler, tarih, dil eğitimi, tıp ve ekonomi dallarında bilimsel araştırma yapan enstitü üyeleri, konferans ve seminer vermekle görevlendirilir. Bu profesyonel kimselerin vakitlerinin bir kısmını teorik ve metodolojik din-karşıtı derslere vermeleri zorunludur.[51]

Din aleyhtarı propagandacıların eğitimi iki kademeli bir sistem takip etmektedir. Birinci kademede öğrencilere bilimsel ateizmin ana ilkeleri ve din ile ateizm tarihinin temel bilgileri öğretilir. Propaganda sanatının organizasyonu ve metotlarına ağırlık verilir. Bu kademedeki eğitim süresinde bir konuşmanın nasıl yapılabileceği, din aleyhtarı amaçlar için bilimsel alandaki başarıların nasıl kullanılacağı, sorulu cevaplı seansların nasıl düzenleneceği, dinlenme ve okuma salonlarının nasıl tertipleneceği ile ilgili bilgilerle birlikte diğer birçok önemli öğütler verilir.

İkinci kademedeki eğitimde öğrenciler İslâm'la ilgili bilgiler edinirken, İslâm'ı anlatan kısa süreli kurslara girer ve onu nasıl eleştirebileceklerini öğrenirler. Öğretilen konular şunlardır:

---

50 Bryan, a.e., s. 3.
51 Bryan, a.e., s. 4.

1. İslâm Tarihî,

2. İslâm'ın menşei ve mahiyeti,

3. Temel inançlar,

4. İbadet ve gelenekler,

5. Dinî bayramlar,

6. Dinî mezhepler,

7. İslâm'da kadının yeri, vs.

Bazı seminerler Cumhuriyet'te ortaya çıkan dinî problemleri konu edinir. Bu seminerler şu konuları araştırır:

1. İslâm'ın değişik bölgelerde, şehir ve yerleşim merkezlerindeki etkinliği,

2. Cumhuriyet'te mevcut olan çeşitli sufî tarikat ehlinin gerici faaliyetleri,

3. Cumhuriyet'te kaybolmayıp yaşaya gelen örf, adet, şeriat kanunları ve bunların uygulandığı yerler,

4. Birden fazla kadınla evlenme geleneğinin hala devam etmesi, kan davaları, vs.

Komünist Partisi, din aleyhtarı propagandacılara faaliyetlerinde devamlı destek sağlamak üzere pek çok müessese kurmuştur. Bunlar arasında en önemli olanları şunlardır: Bilimsel Ateizm Konseyi, Vilayet Metodoloji Üniversiteleri, Siyasal Bilgiler Enstitüleri.[52]

Din aleyhtarı neşriyatın rakamları da enteresan boyutlardadır. 1958'de 264 çeşit din-karşıtı basılan kitap 6.711.000 nüsha olarak dağıtılmıştır. 1960'da ise 403 çeşit, dağıtılan nüsha sayısı ise 6.248.000, 1961'de 355 çeşit, dağıtılan nüsha 5.422.000, 1962'de 336 çeşit, dağıtılan nüsha ise 5.845.000'dir. Bu rakamlara periyodikler dâhil edilmemiştir.[53]

---

52 Bryan, a.e., s. 5-6.

53 Tür.Tic.Od., a.e., s. 41.

F- DİN KARŞITI PROPAGANDA/EĞİTİM FAALİYETLERİNİN BAŞARI DURUMU

Bu derece organizeli olmasına rağmen din-karşıtı faaliyetlerin başarısız kaldığı anlaşılmaktadır. Bryan'a göre[54], din aleyhtarı programlar açık bir şekilde başarısızlığa uğramıştır. A. Benningsen'e göre de[55], din karşıtı propaganda devam etmekte ve gelecekte de devam edeceğe benzemektedir. Başarılı olup olmadığı ise tartışılır bir konudur. Hayit de[56] Sovyetlerin, propaganda da başarısız kaldıklarını anlayınca, 7 Ağustos 1958'de bu duruma karşı bir tedbir almak amacı ile "İlmî Allahsızlık propagandasında büyük kifayetsizlikler ve bunların düzeltilmesi" ile ilgili bir karar kabul ettiklerini belirterek, söz konusu kararın ayrıntılarına yer vermiştir. 11 Kasım 1954'te de "Halk Arasında İlmî Allah'sızlık propagandası hakkındaki hatalar" konusunda bir karar daha alınmıştır. Aslında, 1922 yılında, din üzerine yapılmış son konuşmalarından biri olan "Militan maddeselciliğin anlamı üzerine" konulu makalesinde Lenin de[57], parti ve hükümet görevlilerini "din karşıtı propaganda" hususunda oldukça yetersiz ve başarısız gördüğünü belirterek onların daha fazla çalışmasını istemiştir.

Din aleyhtarı propaganda neden başarısızlığa uğramıştır? Bryan'a göre[58] bunun iki nedeni vardır. Birincisi, din aleyhtarı programların ve propagandacıların kifayetsiz ve can sıkıcı hale gelmiş olmasıdır. Nitekim propagandacılar çoğunlukla Rus, Ukrayna'lı, Ermeni ve Ossetian'lı olup İslâm'la ilgili meseleleri

---

54 Bryan, a.e., s. 10.

55 Bennigsen, Alexandre, The Afghan War and Soviet Central Asia, (Afgan Savaşı ve Sovyet Orta Asya), Middle East Technical University, Ank., 1986, s. 6.

56 Hayit, a.e., s. 350.

57 Lenin, Din Üstüne, s. 72-73; Bociurkiw, a.e., s. 26.

58 Bryan, a.e., s. 13.

az kavrarlar ve onlara ilgi duymazlardı. İkinci ve belki de en önemli neden ise, İslâm'ın tekrar gücünü göstermesi olayıdır. Sebepleri pek anlaşılamamakla birlikte dine karşı ilgi ile birlikte, İslâm'a duyulan ilgide de bir uyanış gözlenmektedir. Geçmişi keşfetme ve geleneksel değerlere karşı gittikçe büyüyen bir ilgi vardır. Milliyetçilik akımlarının gelişmesi, İslâm'a saldıranlara karşı büyük bir düşmanlık duygusuna yol açmıştır. İslâm, millî mirasın bir parçası olarak görülmektedir. Bu canlanış, genç kuşakla aydın tabakasında özellikle güçlü olmuştur.

Lenin'in "din" konusundaki görüşleri daha önce geçmişti. Onun din-karşıtı propagandaya neden bu derece önem verdiği de ayrı bir sorudur. Dine karşı düşmanlık hislerinden başka bir amil de böyle bir politika izlenmesine sebep olmuş mudur?

Pennar [59], Sovyet politikasının bu hususta iki temel korkuya sahip olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyor: Bu korkuların başında pan-İslâmcı ve pan-Turancı hareketler gelmektedir. Aslında bunlar gereksiz endişelerdi. Ne pan-İslâmcılık ne de pan-Turancılık devrim öncesi ve sonrası Rusya'sında derin köklere sahip değildi. Müslüman topluluk çeşitli kısımlara ayrılmıştı. Büyük bir çoğunluğu Sünnî dindarlardı. Bir kısmı hem dindar hem sosyalistti. Sadece çok az bir kesim Pan-İslâmcı ve Pan-Turancı sayılabilirdi. Ama buna rağmen hükümet endişelendi ve Lenin din-karşıtı propagandaya büyük önem vermeye başladı. Tabidir ki bu anlayış ve telakki, Müslümanların dinî müesseselerini yıkma, Müslümanların dışarıdaki Müslümanlarla bağlarını kesme ve Müslüman toplumu, mümkün olan en küçük topluluklara ayırma politikasını da beraberinde getirmiştir.

---

[59] Pennar, Jaan, "Islam and Communism" (İSLÂM ve Komünizm), A Conference Sponsored by Institute for the Study of the USSR, New York, 1960, s. 13-14-15.

Din-karşıtı propaganda istenilen başarıyı elde edememesine rağmen yakın yıllar itibariyle de devam etmektedir. Bennigsen'e göre [60], 1980'den itibaren Sovyet Orta Asya'sında yeni ve yoğun bir anti-İslâmî propaganda başlamıştır. Propagandanın yoğunluğu, Türkistan, Kafkas dilleri ve Rusça olarak bastırılan kitap ve broşür sayısına bakılarak anlaşılabilir. 1980 yılında bu türden 27 çeşit kitap ve broşür yayınlandı. Bu sayı 1982'de 37 ve 1983'de de 52'dir. 1984'e ve daha sonraki yıllara ait rakamlar henüz elimizde değildir. Bu yayınların özellikle Kafkasya'yı hedeflediğini de belirtmiş olalım. Bu yeni anti-İslâmî kampanyanın -ki bu kampanyaya sayısız makaleleri ve medyayı da dâhil etmeliyiz- ana temaları şunlardır:

1. İslâm ve Marksizm'in kesinlikle bir arada olamayacağı,
2. İslâmî gelenek, örf, adet ve ibadetlerin bağnaz yapısı,
3. Fundamentalist eğilim tehlikesi. Çünkü İslâmî fundamentalizmin bir nevi sosyal düzen dışı karakter taşıdığına inanılmaktadır.

1982'den önceki din-karşıtı yayınların ana teması, bütün dinler ve tabi ki İslâm'ın bilim-karşıtı yapısına değinmek, ayrıca dinî/ahlaki yapı ile sosyalist sistemin zıtlığını öne sürmekti. Bugün bile bu tür yayınların temel iddiası, din karşıtı ve ateistik eğitimin bütünüyle yeniden organize edilmesi ve İslâm ile Marksizm'in uzlaşmazlığı konularıdır.

Gorbaçov ve Yeltsin'le uzanan değişim çizgisinde, bu geleneksel anti-İslâmî stratejinin değişip değişmeyeceğini zaman gösterecektir. Kanaatimiz odur ki Moskova'nın dış ülkelerde İslâm'a taraftarmış ya da hoşnutmuş görüntüsü, içeride ise örtük düşmanca tavrı devam etmektedir. Öyle görünüyor ki yeni yönetim çizgisi bu çifte standardı hem mümkün görmekte, hem

[60] Bennigsen, The Afghan War, s. 5-6.

de bu yolla Sovyetlerdeki Türk-Müslüman Cumhuriyetlerini bu şekilde yönetmeye çalışmaktadır.

G- DİN ÜZERİNDEKİ YASAMANIN SINIRLILIĞI

Moskova hükümetinin önderliğinde 1914/42'de kurulan dört ayrı Diyanet İşleri Müdürlüğü (Taşkent, Buhara, Baynas ve Ufa) İslâmiyet'e uyum sağlamak için, daha doğrusu İslâmiyet'i Sovyet hukukunun denetimi altına getirmek için devreye sokulmuştu.[61] Ancak 1975 Haziran'ında yürürlüğe giren din yasası, müdürlükleri dört büyük müftülük haline getirdi (Türkistan, Kuzey Kafkasya, Azerbeycan ve Volga). Bu müftülerin görünüşte büyük yetkileri vardı ve ülke çapında maksimum 2000 kadar memura nezaret ediyorlardı.

Bennigsen'e göre[62] bu müftüler Sovyetler dâhilindeki din karşıtı, özellikle İslâm aleyhindeki propaganda, eğitim faaliyetleri, basılı malzemeler ve Müslüman cumhuriyetlerde bugüne değin neler olup bittiği konusunda hiçbir görüş belirtmemişlerdir. Ayrıca bu müftüler, zaman içerisinde camilerin kapatılmasına da ses çıkarmadıkları gibi, Rus hükümetlerini daima öve gelmişlerdir.

1917 Ekim devriminden günümüze kadar, bir taraftan din karşıtı propaganda-eğitim faaliyetleri, devletin İslâm ve Müslümanlar üzerindeki menfi tutumu, diğer taraftan da Komünist ideolojinin sınır tanımaz din düşmanlığı, birer eğitim yuvası olan camiler, Kur'ân Kursları ve diğer dinî müesseseler açısından oldukça negatif neticeler doğurmuştur.[63]

---

61 Bräker, Hans, "İslâmîyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri", (Çev: Prof. Dr. Yulug Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ank., 1984, s. 6.

62 Bennigsen, Alexandre, Islam In Soviet Union (Sovyetler Birliği'nde İSLÂM), Middle East Technical University, Ank., 1985, s. 8.

63 Bennigsen, a.e., s. 7.

1928'den itibaren bütün dinî mahkemeler, vakıflar, din eğitimi veren müesseseler kapatılmış ve devlet sınırları dâhilinde 24.000 olan cami sayısı (bu sayıya Buhara ve Hiva'dakiler dâhil değildir) günümüzde 400 civarına inmiştir. İslâm, halk hayatından tamamen elimine edilmeye çalışılmıştır. Bazı bölgelerin 1984 yılına ait cami rakamları şöyledir:

Cumhuriyet Adı	**Müslüman Nüfus**	**Cami Sayısı**
Azerbaycan Cumhuriyeti	6.100.000	16 (2 sünnî, 14 şiî)
Türkmenistan Cumhuriyeti	2.200.000	4 (küçük köy camileri)
Dağıstan Cumhuriyeti	2.000.000	12
Çeçen-İnguş Cumhuriyeti	1.100.000	0 (1944-1978 yılları arası)

Bräker'e göre, alınan bu zecri tedbirlerin büyük bir faydası görülmemiştir. Sovyet devleti yasamasının İslâm'la ilgili temel hedefi, İslâmî müesseselerin gücünü ortadan kaldırmaktı. Bunda başarılı olunamadı, çünkü Rus Ortodoks kilisesinin tersine İslâmiyet, "Kilise" biçiminde kurumlaştırılmış kalıpları önemsemiyordu. Ne hiyerarşi ne de dinî adalet mekanizması gibi konular İslâmiyet'e ağırlıklarını koyamamışlardır. İbadetin yapılabilmesi için ne bir imama tahsis edilmiş idari bir bölge, ne de bir ruhban sınıfı gereklidir. Namaz kılınan camilerin varlığı da dinî görevin mutlaka yerine getirilmesi için gereken yerler olarak düşünülmemiştir. Cami, Müslümanlar için dinsel bir kurum değil, fakat ümmet içindeki kardeşliğin ifadesidir.[64]

Bräker, müftülerin izlediği politika konusunda da farklı düşünmektedir.[65] Müftüler, Marksist-Leninist düşünceyi adeta

64 Bräker, a.e., s. 6.
65 Bräker, a.e., s. 7.

zora sokan biçimde, yalnız dinîn korunması değil, aksine Sovyetler Birliğinde İslâmiyet'in canlanmasını hazırlayacak bir gelişmeye yol açmıştır. Müftüler bir taraftan tanrısız devlet otoritesine övgüler yağdırırken, öte yandan büyük İslâm cemaatinin haklarına sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. Bräker, devamla şu tespitlerde bulunuyor:[66]

Müslüman hocaların bu davranışı kesinlikle görünümü kurtarmak anlamına gelmez. Eski Orta Asya Diyanet İşleri Başkanı olan Müftü Ziyaeddin Babahan, 1979 Eylül'ünde Duşanbe'de yaptığı konuşmada, açık bir şekilde Müslüman ümmetin bir ferdi olduğunu belirtmiştir. Bu ümmet düşüncesi bütün İslâm ülkelerine yayılacak biçimde gelişecek ve Kur'ân'dan kaynaklanan şeriat, çağın gereklerine göre pratik düzenlemelerle, çağdaş İslâmiyet'in yönetsel, hukuksal ve ekonomik temellerini atacaktır. Bu gelişmenin neden olduğu siyasal hadiselerin, sadece "buzdağının ucu" gibi görünen bir başlangıç olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Dolayısıyla ileride Müslüman Türk cumhuriyetlerinin siyasal gelişmesi için geçerli olacak ölçüler, yalnızca İslâmiyet'in değer yargılarına bağlı düzenlemeler olacaktır.

Bräker'in bu tespitlerine, özellikle de siyasal anlamdaki ileri sürdüğü fikirlere katılamıyoruz. Kanaatimiz odur ki maddî gelişme olmadan manevî gelişme çok zordur. Bu cumhuriyetler siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını elde edecektir demek öyle zannediyoruz ki oldukça ütopiktir. Ayrıca bu milletleri maceraya sürüklemek anlamına gelebilecek bu tür yaklaşımların hiç de mutlu sonuçlar vermediği gözler önündedir. Müslüman-Türk Cumhuriyetlerinin takip etmesi gerektiğine inandığımız yol akılcı ve çıkarcı yaklaşımlardır. Din ve dünya beraber götürülmelidir. Macera ruhlu politikacılar tarafından çok rahat istismar

---

66 Bräker, a.e., ss.9-10.

edilebilecek olan "din" konusunun öncelikle "eğitsel" alanda ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

H- MÜSLÜMAN BÜROKRATLARIN DİNİ-İDEOLOJİK TUTUMU

Sovyet otoritelerinin kuvvetli baskısına rağmen, Müslüman kadrolar tabi ki İslâm dinîne karşı sempatik davranmaktadırlar. Mohaçkale ve Derbent'te bizzat karşılaşmış olduğumuz üst düzey bürokratlar Ramazan'da oruç tuttuklarını ya da namaz kıldıklarını bir vesile ile dile getirmişlerdir. Bürokrasinin üst kademelerindeki bu insanlar, hatta politbüroya dâhil kimseler aynı İslâmî unsurları yaşamaya devam etmektedirler. Dinî evlilikler, cenaze törenleri, dinî bayramlar, Ramazan orucu gibi.

Ancak bütün bunlara rağmen sosyolojik görüntü biraz farklıdır. Müslüman bürokratların, Rus meslektaşlarına karşı bu dinî-ideolojik tutumlarından kaynaklanan bazı karışıklıklar mevcuttur. Bennigsen, bu hususu şöyle analiz etmektedir:[67]

Bunları dört ana grupta ele alabiliriz:

Birincisi; bu Müslüman bürokratlar, derin bir şekilde az ya da çok gizli bir Rus düşmanlığı yaşamaktadırlar, özellikle de Komünist Partisi üyelerine karşı. Bu düşmanlık, makam yarışında, Partide karar verme mekanizmalarından dışlanmalarında, atamalarda ve ordudaki tayinlerde kendini hissettirmektedir. Orduda genel olarak komuta konseyinde Müslüman Türk yoktur. Yine aynı şekilde önemli olarak Ruslar üzerinde geleneksel Türk üstünlüğü duygusunu da hesaba katmak gerekir. Bu, hepimizin kolaylıkla anlayabileceği gibi, orta çağlar

67 Bennigsen, Alexandre, Soviet Muslim Intelligentsia In Central Asia, Ideologies and Political Attitudes (Sovyet Müslüman Entelijansiya, İdeolojiler ve Politik Tutumlar), Middle East Technical University, Ank., 1986, ss.4-7.

boyunca Türklerin Rusları kendi egemenliklerinde tutmuş olmalarıdır. Bu husus ne Türklerce ne de Ruslar tarafından unutulmuş değildir.

Müslüman bürokratların bu ideolojik tutumundan kaynaklanan, karar mekanizmalarında rol alamama süreci hem Cumhuriyetlerde hem de Moskova'da devam etmektedir.[68] Ancak, bu durumun meşhur bir istisnası vardır, Haydar Aliyev. Ama onun bu durumu Türk kökenli olmasından dolayı değildir. Bilindiği gibi Aliyev, KGB içerisinde general rütbesindeydi.

68 Bennigsen, Alexandre, Self-Determination In Soviet Central Asia-Problems and Prospects (Sovyet Orta-Asya'sında Karar Verme Mekanizması-Problemler ve Çözümler), Middle East Technical University, Ank., 1986, s. 11.

İkinci Bölüm

1917'DEN GÜNÜMÜZE DAĞISTAN'DA DİN EĞİTİMİ

1917'DEN GÜNÜMÜZE DAĞISTAN'DA DİN EĞİTİMİ

Bu bölümde ele alacağımız konular Dağıstan'ı doğrudan ilgilendiren konulardır. Ancak tarihî ve coğrafî nedenlerin verdiği zorunluluktan dolayı "Dağıstan" kelimesi yerine "Kuzey Kafkasya" tabirini de kullanmış olacağız. Çünkü bu bölge, Kafkasya'nın bütünlüğü içerisinde "Kuzey Kafkasya" mıntıkasına dâhildir. Bu bölümdeki temel konular ise Dağıstan'ın Coğrafî-Ekonomik durumu, Dağıstan'ın 1917'den sonraki siyasî tarihîne genel bir bakış, Dağıstan'ın etno-linguistik yapısı ve Dağıstan'daki dinî eğitimin günümüze kadarki tarihsel yapısı. Bu bölümü takiben ise anket sonuçlarının yorumu yer alacaktır.

A- DAĞISTAN'IN COĞRAFİ-EKONOMİK DURUMU

Dağıstan, adının da ifade ettiği gibi dağlık bir ülkedir. Güney-batısında, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan Kafkas dağlarının 3000 metreyi aşan yüksek zirveleri vardır. Bunların eteğinde, yükseltisi 500 ile 1000 metre arasında değişen

tepelerin de bulunduğu dalgalı bir plato yer alır.[69] Tabiî vaziyeti itibariyle Dağıstan'ın bu platosu tamamen çıplak sayılır. Ancak Hazar denizine doğru alçalan batı eğimi ise ormanlıktır.[70]

Dağıstan coğrafî olarak beş bölgeye ayrılabilir:

Birinci bölgede Kafkas dağları yer alır. Dağlar arasından Hazar denizine akan ırmaklar buralarda derin vadiler ve uçurumlar açmıştır.

İkinci bölgede 20-40 km. genişliğinde bir kemer meydana getiren yukarıda işaret ettiğimiz dalgalı plato yer alır.

Üçüncü bölge 3-32 km. genişliğindeki kıyı düzlüğüdür.[71] İşte bu güzergâh Derbent mevkiinde dar bir geçit halini alır. Bu geçit adeta bir kapıdır. Bu sebeple Araplar buraya "bâbü'l-ebvâb" demişlerdir. Bu kapıya hâkim olan, güzergâhın anahtarını ele geçirmiş sayılır.[72]

Dördüncü bölge ise Terek ırmağı ve deltasının aşağısındaki bataklık bölümdür. Toprak genellikle tuzlu ve bataklıktır. Deltanın hemen önünde uzun ve kumlu Agrahanski yarımadası uzanır.

Beşinci bölgede, kuzey-güney doğrultusunda uzanan alçak tepeler ve fazla derin olmayan çukurlar yer alır.[73]

Dağıstan, dört ırmağın (Terek, Kuma, Sulak, Kür) vücuda getirdiği derin vadilerle ayrılmıştır. Vadide oturmayanlar, hayvancılık ile geçinmeye çalışmaktadırlar, ancak kışın da ovalara inmeye mecburdurlar. İşte bu vaziyet (Dağıstan'ın ovaya muhtaç ve bağlı olması) iktisadi bünyenin bir zaafını teşkil etmektedir ve Rus'lar bu zaaftan çok iyi istifade etmişlerdir.[74] Hayvancılık

---

69 T.D.V. İSLÂM Ansiklopedisi, "Dağıstan" md., C.8, s. 404, İstanbul, 1993.
70 Berkok, İsmail, Tarihte Kafkasya, İst. Matbaası, İst., 1958, s. 230.
71 Meydan Larousse, "Dağıstan" md., 3/334, İst., 1970.
72 Berkok, a.e., s. 230.
73 M. Larousse, a.m., s. 334.
74 Berkok, a.e., s. 231.

dışında, Dağıstan bölgesinde tuz istihsali, bağcılık, konservecilik ve özellikle balıkçılığın ileri olduğu[75] öne sürülse de bu durumun en az 40-50 sene kadar önceki durumu yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Günümüzün ekonomik durumu konusunda şahsi gözlemlerimiz şu şekildedir.

Bilindiği gibi bir ülkenin gelişmişliğinde dış ticaret hacmi önemli bir göstergedir. Şimdilerde (1994-95-96) Rusya Federasyonu'nun Dağıstan Cumhuriyeti'nin sınırları yarı-kapalı olduğu için, Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Türkiye gibi ülkelerden sanayi ve tarım ürünleri girdisinde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Aradığınız herhangi bir ürünü anında bulamayabilirsiniz. Bazı girişimciler özellikle rüşvet kanallarını kullanarak yasakları delip ürün getirebilmektedirler. Ama takdir edileceği gibi bunun ekonomiyi canlandırmayacağı açıktır.

Ekonominin bugünkü karmaşık vaziyetinin temelleri, önceki yönetimlerin uygulamış olduğu Marksist ekonomik yapıya dayanmaktadır. Bu ekonomik sisteme göre Cumhuriyetin her bir bölgesi tek ürün yetiştirmektedir. Mesela Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesi her tür ziraî üretime müsait tropik sayılabilecek bir bölge olmasına rağmen yönetim, 3,5 milyonluk Rus ordusunun lahana ihtiyacını bu bölgeden istihsal etmiştir. Yine Dağıstan'ın Derbent bölgesine de Cumhuriyetteki büyük şarap fabrikalarının üzüm ihtiyacını karşılaması için adeta üzüm yetiştirme vazifesi verilmiştir.

Kolhozlar[76] ve Sovhozlarla[77] fertlerin neredeyse tamamı devlet işçisi halindeyken, Glasnost (açıklık) ve Prestroika (yeni-

---

75 Kosok, Pşimaho, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihînden Yapraklar, (Çev: Kadircan Kaflı), Çeltüt Mat., İst., 1960, ss.34-37.

76 "Kolektif Ekonomi" veya "Kooperatif Ekonomisi" anlamına gelen Rusça "Kollektivnoye hozyaytsvo" kelimelerinin kısaltması.

77 "Sovyet Ekonomisi" ya da "Sovyet (tarım) İşletmeleri" anlamına gelen Rusça "Sovyetskoye hozyaytsvo" kelimelerinin kısaltması.

den yapılanma) ile özellikle Dağıstan halkları şu anda sosyal-ekonomik bir sarsıntı geçirmektedirler denilebilir.

Ekonomik veçhe itibariyle Mohaçkale, Derbent, Buynakski ve Kızılyar halklarının mecburi istikamet olarak pragmatizme yaklaştıklarını düşünüyorum. Bilindiği gibi dinî düşünce ve felsefelerle iktisadiyat arasında sıkı bir ilgileşim vardır. Marks da bu hususu alt yapı/üst yapı teorileriyle izah etmeye çalışır. Şimdilerde bu şehir halkları kendilerini serbest rekabete dayalı liberal ekonomik yapının çarkları arasında görmekte, hayatta kalmak/kalabilmek için mecburen faydacı bir görüntü oluşturmaktadırlar. Kendileriyle konuştuğum pek çok aile maddî açıdan yarınlarının dahi ne olacağını bilmediklerinden yakınarak, kendilerine göre o eski ama rahat sayılabilecek günlerinin özlemini duymaktadırlar.

Demokrasi öncesi yönetim yukarıda değindiğimiz üzere hemen her ferdi devlet işçisi saymıştır. Bunun karşılığında da yeme-içme, barınma, sağlık, eğitim vb. temel ihtiyaçlar en azami ölçüde karşılanmaya çalışılmıştır. Hatta devlet malının eşit görüntülü paylaşımı konusunda sıkı prensipler dahi uygulanmıştır denilebilir. Bir fert cebindeki 10 bin ruble ile[78] Derbent'ten Moskova'ya kadar iki bin km.lik yolu trenle kat edebilir ve dönebilirdi.

Ancak bu ekonomik yapı bilindiği üzere daha fazla dayanamamıştır. Bilhassa özel mülkiyet/özel teşebbüs yokluğu -ki hala yoktur- sermaye-emek-kâr (ya da ürün) üçlüsünün tıkanmasına neden olmuştur. 1990'lardan itibaren üç-dört sene içerisindeki enflasyon ise %4000'lere ulaşmıştır.

Netice itibariyle Dağıstan'ın ekonomik geleceği belirsizdir. Şu sıralarda %90 Rus Rublesi ile ayakta durmaktadır. Her ay Moskova'dan Mohaçkale'ye uçakla Ruble getirilmektedir. Rusya

---

[78] 1 Rus Rublesi 10 Türk Lirasıdır (1994 yılı itibariyle).

Federasyonu'nun ileriki yıllarda bu meblağı kaldırıp kaldıramayacağı şüphelidir.

B- 1917'DEN GÜNÜMÜZE DAĞISTAN'IN DİNİ-SİYASİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Araştırmamızın, gözden uzak tutulmaması gereken konularından birisi de dinî-siyasî tarih konusudur. Bu açıdan kısaca da olsa konuyu ele almanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Bu bölgede meydana gelen tarihî olayların gerisinde bulunan saikler, büyük ölçüde din kaynaklıdır denilebilir. Yani vatanı savunma ya da bağımsızlık hareketleri dinî gayretle iç içedir. Bu nedenle bağımsızlık hareketlerine bu bölgeye has olarak "müridizm"[79] savaşları da denmiştir. Kosok'a göre de[80] Kuzey Kafkasya'da ilk ayaklanma, komünistlerin tecavüzlerine karşı dinî müdafaa etmek gayesiyle yapılmıştır. İslâm dinînin bu topraklara girişi ise oldukça erken dönemlerde, 647 yılındadır. Güney Kafkasya'dan Dağıstan'a da kolayca sirayet etmiştir. 800 yılına kadar yani 150 yıl zarfında İslâm dinî Dağıstan ve Çeçenistan mıntıkalarına yayılmıştır. Araplar tarafından İslâmlaştırılan Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya'nın doğu kısmı (Dağıstanlılar, Çeçenler) Şafii mezhebini benimsemişlerdir. Buna mukabil Tatar'lar ve Türk'ler tarafından Müslümanlaştırılan Batı Kafkaslılar (Adigeler, Asetinler, Abhazlar)[81] kâmilen Hanefî'dirler.[82]

İşte böylesine erken sayılabilecek bir dönemde İslâm'ı kabul eden Dağıstan halkının, tezimizi ilgilendiren tarihî dönemi ise nispeten karışıklıklarla geçmiştir.

---

79 "Müridizm" konusuna ileride kısa bir şekilde değinilecektir.

80 Kosok, a.e., s. 42.

81 Kafkasya'nın etnolojik yapısı bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

82 Berkok, a.e., s. 275.

Sovyet hükümeti daha 1917'nin sonlarından itibaren Grozni ve Bakü petrol ocaklarına ulaşmak için yol aramaya başlamıştı. Lenin, Astırhan yoluyla Kızlar'a ve Petrovsk (Şamilkale) üzerinden de Dağıstan'a kızıl ordu tümenleri sevk etmeğe başlamıştı.[83] Dağıstan, ilk anda bu zor durumdan Türk ordusunun gösterdiği büyük fedakârlık neticesinde kurtulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya, Kuzey Kafkasya'nın tabi sınırları içinde bir an evvel kurulmasını temin hususunda, İstanbul Hükümeti tarafından geniş salahiyet verilmişti. Böylece Türk mütehassısların da yardımıyla Dağıstan'da Şamil alayları teşkil edilmeye başlandı. Tam bu sırada Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı resmen bildirildi. İtilaf kuvvetlerinin baskısı üzerine de Kafkasya'daki Türk askeri birliklerin derhal İstanbul'a geri dönmeleri emredildi. Dağıstan'a gelişleri henüz iki ayı bulmamış olan bu kuvvetler geri dönmek mecburiyetinde kaldılar.

Ancak 1917 Bolşevik ihtilalından hemen sonra Dağıstan Türkleri 20 Kasım 1917'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni kurmuş ve bu kuruluş da 11 Mayıs 1918'de dünyaya ilan edilmişti.[84] 1918 yılı yaz sonuna doğru Türk ve Alman orduları Güney Kafkasya topraklarına girdiğinde Kuzey Kafkasya Hükümeti heyetinin bir kısmı İstanbul'dan Tiflis'e dönmüş, Dışişleri Bakanı Haydar Bamat da antlaşmaları takip için Avrupa'da kalmıştı. Pşimaho Kosok ile Wassan-Giray Cabağı da Tiflis'e giderek orada bulunan Yusuf İzzet Paşa kumandasındaki ve daha ziyade Türkiye Çerkezlerinden müteşekkil Türk kuvvetlerinin Dağıstan seferini organize etmekteydiler.

1918 yılı Ekim ayında bu kuvvetler Kuzey Kafkas gönüllüleri ile birlikte Derbent ve Peyetrovs'dan General Biçeharof

---

83 Kosok, a.e., s. 39.
84 Hayit, a.e., s. 24.

kumandasındaki Kazak ve Ermeni birliklerini yenmişlerdi.[85] Dolayısıyla, 165 şehit, 362 yaralı ve 20'de kayıp veren Türk ordusunun çekilmesiyle[86] Kuzey Kafkasya hükümeti zor durumda kalmış ve istifasını vermişti. Bu arada Rus General Denikin'in kuvvetleri Çeçenistan'a taarruz etmiş, Gayti ve Alhan-Yurt'ta kanlı çarpışmalar olmuştu. Pşimaho Kosok hükümetinin çekilmesi üzerine Rus generalleriyle daha kolay anlaşır ümidiyle Mikail Halil başkanlığa getirilmişti.[87]

Bu çarpışmalar devam ederken diğer taraftan enteresan bir şekilde Stalin'in ağzından Dağıstan halkının hürriyet mücadelesini tebrik eden radyo yayınları yapılıyordu.[88] Aynı zamanda da Bolşevikler Kuzey Kafkasya'da gizli bir komünist teşkilatı kurmuş başına da Celal Korkmaz'ı getirmişlerdi. Bu zat bir kısım gençleri başına toplamış, ama bir türlü halkın teveccühünü kazanamamıştı.[89] Maalesef çok mahdut bir miktarda da olsa İslâmiyet'in komünizme aykırı olmadığını iddia eden bazı din adamları bulunabildi. Bunlardan birisi de Ali Hoca ismindeki şahıstır. Mevcut bütün şüphelere rağmen bu mutaassıp Müslüman şöyle diyordu: "Bizimle Bolşevikler arasında düşmanlık yoktur. Dinîmize dokunmamaları şartıyla biz Bolşeviklerle ittifak akdettik. Onlar, dinî hürriyetimizin muhafazasında bize yardım edeceklerdir."[90] Ancak Ali Hoca, aldatıldığını çabuk anladı ve bu fikrinden geri döndü. Bolşevikler bunun üzerine yeni bir hileye başvurdular ve Dağıstan'a "Müslüman birlikler" dedikleri Astırhan Müfrezesini gön-

---

85 Cabağı, Wassan-Giray, Kafkas-Rus Mücadelesi, Baha Mat., İst., 1967, ss.89-90.
86 Kaflı, Kadircan, Şimalî Kafkasya, Vakit Mat., İst., 1942, s. 140.
87 Erel, Şerafeddin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Mat., İst., 1961, ss.179-180.
88 Erel, a.e., s. 181.
89 Erel, a.y.; Ayrıca bkz. Kaflı, Kadircan, a.e., s. 150.
90 Kosok, a.e., s. 40.

derdiler. Bu hile de işe yaramadı. Müfreze tamamen imha edildi.[91]

Erel'e göre,[92] 1917 inkılâbını takip eden üç yıllık devrede sağcı ya da solcu Rus'lara karşı yapılan müdafaa savaşlarının hepsinde, Uzun Hacı'nın azim ve kararı müessir bir rol oynamıştır. Batı Dağıstan ile Çeçenistan'a has bir devlet mekanizması kurması üzerine halk Uzun Hacı'ya "imam" diye hitap etmeye başlamıştı.

Tewari'ye göre,[93] Uzun hacı sufî ve Nakşibendî tarikatına bağlı olup, şeriata dayalı teokratik bir Dağıstan-Çeçen emirliği tesis etmiştir. Uzun Hacı rahatsızlanınca 11 Mayıs 1920'de Kayış-Yurt'ta kurultay toplandı. Kurultaya hemen her taraftan heyetler gelmişti. Bunlar arasında Türk ordusu subaylarından İsmail Berkok, Aziz Meker ve Mustafa Şahin de bulunuyordu.[94]

Fakat bütün bu gayretler Bolşevik istilasını durdurmaya yetmiyordu. Rusya, 27 Nisan 1920'de Gürcistan ve Ermenistan'a taarruz etmeden önce Dağıstan bölgesine büyük kuvvetler sevk etmeye başladı. Dağıstan'ın en müstahkem askeri mevkileri sayılan Gunib, Hunzak ve Botlıh'a Rus askerleri yerleşti. Ancak Dağıstan'daki mukavemet boğaz boğaza devam ediyordu. 1921'de Gürcistan tamamen işgal edildi. Bu işgalden sonra dış ülkelerle ilişkisi tamamen kesilen Dağıstanlılar da bu mukadder akıbetten kurtulamamışlar, son istiklal cihadını da kaybetmişlerdir.[95] 1917-1919 harpleri o kadar şiddetli olmuştu ki Dağlılar 20.000 şehit vermişlerdir. Bunların en az 1000

91 Kosok, a.e., s. 41.
92 Erel, a.e., ss.183-186.
93 Tewari, J.G., Muslims Under the Czars and Soviets (Sovyetler ve Çarlar Hakimiyetinde Müslümanlar), Academy of Islamic Research, Nedwa Lukcnow, s. 120; Ayrıca bkz. Kaflı, a.e., s. 146.
94 Erel, a.y.
95 Erel, a.e., ss.186-187, 192.

kadarı kadındır.[96] Hal böyle iken Bolşevikler yine de gerçek yüz ve niyetlerini gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir. 1920 Kasım'ında Temir Han-Şura şehrine gelen Stalin Dağıstan için bizzat şu güvenceleri vermiştir:

"Dağıstan, kendi şartlarına, örf ve adetlerine göre hür kalacaktır. Biz, şeriatın Dağıstan halkı için önemini biliyoruz. Biz, Sovyet düşmanlarının, Şeriatı mahvedeceğimize dair yalanlar yaydıklarını da biliyoruz. Ben burada Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti adına beyan ediyorum ki bu iddiaların hepsi yalandır. Rusya hükümeti, herkesin kendi örf ve kanunlarına göre yaşamalarını garanti etmektedir. Sovyet hükümeti Şeriatı da, Rusya'da diğer insanlar arasında geçerli olan hukuk kuralları seviyesinde görmektedir. Bu durum Dağıstan halkının madem bir arzusudur öyleyse onların gelenek ve adetleri muhafaza edilecektir."[97]

Çok kısa bir zaman sonra bu beyanların da yalan olduğu anlaşıldı. Ruslar öncelikle, istila ederken propagandalarından faydalandıkları din adamlarını, onlardan sonra da muhalif olanları tamamıyla yok ettiler. Bütün camiler ve medreseler kapatıldı. Diğer bütün mektepler de kaldırıldı. Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, bütün mukaddes kitaplar toplatıldı. Bütün bu kitaplar Kuzey Kafkasya'nın muhtelif merkezlerinde, zorla toplatılmış ahali huzurunda merasimle ateşe verilmiştir. Camilerin hepsi "Tanrısızlar Teşkilatı"nın emrine verildi.[98] "Pioneer mektepleri"[99] açıldı ve "Komsomol Ocakları"[100] teşkil edildi. 6-7 yaşındaki Pioneerler mektepte, ana-baba, ağabey ya da ablalarına karşı

---

[96] Kaflı, *a.e.*, s. 144.

[97] Tewari, *a.e.*, s. 121; Eş-Şeyh, Süleyman, El-Arabî, Dağıstan, Sayı: 337, Kuveyt, 1986, s. 79.

[98] Kosok, *a.e.*, s. 41-42; Kaflı, *a.g.e.*, s. 161.

[99] Komünist/Leninist Gençlik Birlikleri.

[100] Komünist/Leninist Gençlik Birlikleri.

casus olarak yetiştirildi.[101] Hatta çocukları ailelerinden ayırarak komünist terbiyesi vermeye başladılar. İlk zamanlarda, maksada yalnız propaganda ile varmak istiyor gibi göründüler, ama çok geçmeden siyasî müdahale ve polis tazyiki kullanılmaya başlandı. Din aleyhine yapılan tazyik, Komsomol teşkilatları ve N.K.V.D. tahrikiyle hızla arttı. 1925'de 28, 1927'de 36, sonraki iki senede ise 116 ve 213 cami kapatıldı.[102] Tiyatro, sinema veya kolhoz deposu haline getirilen camilerden başka, kızıl tanrısızların 6.000 cami yıktıkları resmî vesikalarla sabittir.[103]

Kuzey Kafkasyalıların mücadele kudretinin İslâm dinînden ve millî birlikten doğduğunu anlayan Sovyetler, dinî-millî ve iktisadi alanlarda ezici tedbirlere başvurdular. 20 Ocak 1921'de Kuzey Kafkasya, önce "Dağlılar Cumhuriyeti" ve "Dağıstan" olarak ikiye ayrıldı. Daha sonra ise, bir yıl bile geçmeden "Dağlılar Cumhuriyeti"de altı parçaya bölündü. Bu suretle: 12 Ocak 1922'de "Karaçay-Çerkez", 16 Ocak 1922'de "Kabartay-Balkar", 27 Ocak 1922'de "Adige", 20 Kasım 1922'de "Çeçenistan", 7 Haziran 1924'te de "İnguşistan" ve "Şimalî Osetistan" muhtar eyaletleri teşekkül etti. Ancak bununla da yetinilmedi. Milletin düşünen beyni mesabesinde olan münevver kadro ve din uleması ya öldürülüyor veya Sibirya'daki temerküz kamplarına gönderiliyordu. Dinî-millî eğitim ve öğretim çoktan yasak edilmişti. Moskova'nın Kafkasya'da yürüttüğü din aleyhtarı, istismarcı kolonizasyon siyasetine karşı umumî ayaklanmalar başladı. Pişman olmuş komünistlerden Nazır Katgan,[104] etrafına topladığı aktif isyancılara güvenerek harekete geçti. İsyan

---

101 Kosok, *a.e.*, s. 45.

102 Kaflı, *a.e.*, s. 162-163.

103 Hızaloğlu, M. Zihni, Şeyh Şamil, Şimalî Kafkasya İstiklal Mücadeleleri, Güven Mat., Ank., 1958, s. 70.

104 Nazır Katgan, daha önceleri İslâmîyetin, Komünizme zıt olmadığını iddia etmiş ve bu hususta vaazlarda bulunmuştu. (Kosok, s. 40).

evvela Nalçik ve Beştav mıntıkalarında başladı, kısa zamanda da genişledi. 1926-27 kışında Kafkasya'nın 3/4'ü Sovyet işgalinden kurtarılmıştı. Ancak isyan şiddetli bir şekilde bastırıldı, tabiatıyla idamlar, sürgünler ve tevkifler birbirini kovaladı.[105]

1929 yılında Kuzey Kafkasya'da mecburî kolektifleştirme, kolhoz ve sovhoz sistemi tatbik edilmeye başlandı. Kuzey Kafkasyalılar, Sovyetlerin bu yeni hareketine "şeytanî icraat" adı vererek, buna karşı her Müslüman'ın mücadele etmesini farz telakki ediyorlardı. 1930 ilkbaharında tekrar umumî isyan patlak verdi. İsmail Kerti, İslâm Kosok, Abdülkerim Hasan, Muhtar Paşaoğlu, Şitti ve Hasan İstamul kardeşler bu büyük isyanda önde görünen önemli şahıslardır. Bu isyanda ağır çarpışmalar olmuş, Bolşevikler pek çok kayıp vermişlerdir. Ancak bu bir kurtuluş hamlesi olarak sunulmuştur. 1932 yılında İsmail Kerti ve arkadaşlarının kaleme aldığı ve az çok Avrupa basınına da akseden bildirgede önemli gördüğümüz bazı cümleler şöyledir:

"... Dinimiz ayaklar altına alındı. Aile hayatı imha edildi... Çok zengin olan vatanımızın ekonomik vaziyeti beş yıl içerisinde çok fenalaştı. Bütün zenginliğimiz; ekmek, yün kumaş ve bez, orman, maden, petrolümüz Rusya'ya götürülüyor. Buna karşılık bize sadece vaat ve işkence veriliyor..."[106]

İsmail Kerti, vatandaşlarına karşı yapmış olduğu bir hitapta da: "... Hak ve hakikat, hürriyetimiz, mukaddes Kur'ân-ı Kerîm'in camilerimizin ve her ferdin ulvi hakkı için kötü hamimize karşı savaşarak..."[107] şeklindeki cümleleriyle ne için mücadele verdiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak yine de Kerti ve arkadaşları bu mücadelede başarılı olamamışlar, isyan bastırıl-

---

[105] Hızal, Ahmet Hazer, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası, Orkun Yay., Ank., 1961, ss.103-104.
[106] Hızal, a.e., s. 108.
[107] Hızal, a.y.

mış, ardından da askeri mahkemeler binlerce insanı kurşuna dizmiş, on binlercesini de Sibirya'nın esir kamplarına dağıtmıştır. Münevver kadronun bu umumî katliamından sonra dinî ve millî kültürün imhası işine yeniden hız verilmiştir. İslâmiyet, aile, örf ve âdet gibi milleti ayakta tutan en mühim içtimai müesseselerin tahribi için her yola başvurulmuştur.[108] Kuzey Kafkasya, işte bu durumda ikinci dünya savaşına girmiştir.

İkinci dünya savaşı aslında Kuzey Kafkasya için ilk anlarda bir rahatlama meydana getirmişse de daha sonraları yeni facialar için bir neden olmuştur denilebilir. Nazi Almanya'sının 1941 yılından itibaren Rus ordularına ağır kayıplar verdirerek Rusya içlerine doğru ilerlemesi, Moskova'ya hariçten bir darbe bekleyen Kafkas Müslümanlarını heyecanlandırmış, yer yer Alman ordularına iltihaklara ve bağımsızlık hareketlerine başlamalarına neden olmuştur. Ancak, özellikle Alman'ların 1942'deki Stalingrad hezimeti, harbin vaziyetini değiştirmiş ve Almanlar Rusya'da daha fazla tutunamayarak geri çekilmişlerdi. Daha önce Türk ordularının 1918 yılında çekilmesiyle zorda kalan Kafkas halkı, bu defa da Alman ordularının çekilmesiyle ikinci bir zorlukla karşı karşıya kalmışlardır.

1944 yılında Alman işgalinden kurtulmanın bayramını kutlayan Rus orduları, bayram şenliklerini izleyen halkı ani bir şekilde sararak bütün halkın tevkif edildiğini bildirmişler ve zorunlu göçe tabi tutmuşlardır. Karşı koymaya çalışanlar da imha edilmiştir. Hızal'ın belirttiğine göre[109] bir buçuk milyona yakın Kuzey Kafkasyalı Sibirya'nın ölüm kamplarına gönderilmiştir. Hızal,[110] 1945 yılında da Moskova subaylarına teslim edilen 7000 Kuzey Kafkasyalının, Avusturya'nın Drau şehrinde,

---

[108] Hızal, a.e., s. 105-107.
[109] Hızal, a.e., s. 116.
[110] Hızal, a.e., s. 122.

daha yola çıkarılmadan toptan imha edildiklerini belirtmektedir. Hatta bu facianın anısı için 24 Ekim 1960'da dikilen anıt kitabesinde şunların yazılı olduğu ifade edilmektedir: "Burada 28 Mayıs 1945'de 7000 Şimalî Kafkasyalı kadın ve çocukları ile birlikte Sovyet makamlarına teslim edildiler. Ve İslâmiyet'e olan sadakatleri ile Kafkasya'nın istiklali ideallerine kurban gittiler."

Netice olarak şunu belirtmek isteriz ki, Kuzey Kafkasya'daki bağımsızlık hareketleri tamamen dinî kaynaklıdır. Biz bu tespitimizi bir varsayım olarak konu başında da ifade etmiştik. Araştırma sonuçlarımız da bizim varsayım olarak öne sürdüğümüz düşünceyi doğrulamaktadır. Yani dinî hürriyet fikri bağımsızlık ideali ile iç içedir. Bu hususu Bennigsen gibi araştırmacılar da ifade etmektedir.

Bu tarihî verilerden hareketle, genelde Kafkasya'nın, özelde de Dağıstan'ın din eğitimine bilinçli ve şuurlu bir şekilde katkı yapılacağına ya da din eğitimi faaliyetlerinin devlet destekli hale gelebileceğine dair de henüz büyük emareler görünmemektedir. Üstelik şu andaki vaziyet ile bunun mümkün olmadığını düşünüyoruz. Hemen hemen 70 yıllık bir dinî erozyondan sonra da halk kitlelerinin din eğitimi konusunu demokratik bir hak olarak talep edebilme sürecinin oldukça yetersiz ve yavaş olduğunu, demokrasinin gereğinde yüzlerce yıllık bir tecrübe olduğu gerçeğinden hareketle öne sürüyoruz. Dağıstan'da ciddi sayılabilecek bir kaç gösteri yapılmıştır ki bu konuya ileride temas edeceğiz.

C- DAĞISTAN'DA ETNİK-LİNGUİSTİK VE KÜLTÜREL YAPI

Dağıstan'ın hem etnik hem de linguistik yapısını beraberce ele almamızın nedeni şudur: Bu bölgede konuşulan dil sayısı ve toplulukların kökeni oldukça fazladır. Dil, köken ile doğrudan

irtibatlı olduğuna göre bu konuların beraberce ele alınması bir zaruretten kaynaklanmaktadır denilebilir. Araştırmamızda bu konuya yer vermemizin nedeni de şudur: Kanaatimize göre etnik kökenle din arasında doğrudan olmasa da dolaylı şekilde bir ilgileşim mevcuttur. İslâmiyet'i daha ilk İslâm fetihleriyle tanımış, Emevî halifesi Hişam b. Abdilmelik devrinde kardeşi Mesleme'nin fetihleriyle de sağlam bir İslâm hâkimiyeti ile karşılaşmış kitlelerin, etnik yapısının da ehemmiyetli olduğunu düşünüyoruz. Kültürel yapının ise din ve din eğitimi ile ilgisi çok daha fazladır.

Erel[111] ve Buniyatov'a göre[112] Kafkasya ve bilhassa Dağıstan'ın göç yolları üzerinde bulunması, çeşitli sebeplerle Kafkasları aşan bazı kavimlerin burada kalmasına yol açmıştır. Ayrıca bu bölgede uzun yıllar boyunca devam eden ve hala da devam etmekte olan Türk, Rus, Iran ve Arap devletlerinin hâkimiyet mücadelesi de bu hususta etken bir rol oynamıştır.

Berkok, Dağıstan'ın etnik yapısının öteden beri muğlâk gösterildiğini öne sürerek[113], meseleyi basit bir şekle irca edebilmek için Dağıstan ahalisini şunlar oluşturmaktadır:

1. Kas unsurlar; Andelâlar, Laklar, Lezgiler;
2. Turan unsurlar: Kumuklar ve Azeri Türkler.[114]

Ancak bu taksimatın oldukça eksik ve hatta yanlış olduğu hemen göze çarpar. Mesela bu ayırımda Dağıstanlıların en büyük grubunu teşkil eden ve 1980 yılı sayımlarına göre 450.000 nüfusa sahip Avarlar[115]'ın bulunmaması ilgi çekicidir. Yine Karaçay ve Malkır gruplarına da yer verilmemiştir. Bunlara

---

[111] Erel, a.e., ss.13-14.
[112] Buniyatov, Ziya Musa, İ.A., "Dağıstan" md., C.8, s. 404.
[113] Berkok, a.e., s. 231.
[114] Berkok, a.e., s. 232.
[115] Buniyatov, a.y.

ek olarak Dağıstan'a sonradan gelip yerleşen Kumuk, Nogay ve Tat[116] gibi gruplar da yer almamaktadır.

Biz ise, Dağıstan'daki bu grupları biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele almak istiyoruz.

1. Avarlar

Dağıstan'da bugün büyük bir topluluk olarak mevcudiyetlerini muhafaza eden Avarların, vaktiyle geniş topraklarda hüküm süren Cücen İmparatorluğunun, Göktürk isyanı ile dağılmasını müteakip batıya doğru çekilen Cücenlerden olduğu[117] söylenmektedir. Avar'lar Hunzah dili konuşmakta olup, 1926 Rus nüfus sayımlarında sayıları 158.922 olarak verilmiştir. Sünnî-İslâm'dırlar.[118]

2. Andiler

Kafkas dillerinin Avaro-Ando-Dido grubundan Andi dilini konuşurlar. Hayvancılık ve ev ekonomisi ile geçinirler. 1926 nüfus sayımında 7.840 kadar olup Sünni-İslâm'dırlar.[119]

3. Botlıh

Yine Avaro-Ando-Dido dil grubunun alt dil gruplarından Godoberi, Karata, Bagulal, Tindi, Şamalal dillerini konuşurlar. Dil, yazılı değildir. Yazılı dilde Avarcayı konuşmaktadırlar. 1926'daki sayıları 3.354 kadardır. Şu anda da Dağıstan'ın

[116] Aydemir, İzzet, Kafkasya Üzerine Beş Konferans, Kafkas Kültür Derneği Yay., İst., 1977, s. 159.

[117] Erel, a.e., s. 32.

[118] Geiger, Bernhard; Tibor, Halasi-Kun; Kuipers, Aert N.; Menges, Karl H., Peoples and Languages of the Caucasus (Kafkas Dilleri ve Halkları), Mouton and Co., Printers: The Hague, Netherlands, 1959, s. 22.

[119] a.e., s. 23.

Botlıh isimli küçük bir kasabasında oturmaktadırlar. Sünnî-İslâm'dırlar.[120]

4. Godoberi

Godoberi, Botlıh'ın kardeş grubu sayılabilir ve aynı dil grubunun Karatay, Bagulal ve Tindi dillerini kullanmaktadırlar. 1926'daki sayımda 1.425'tirler. Dil yazılı değildir. Yazı için Avarcayı kullanmaktadırlar. Sünnî-İslâm'dırlar.[121]

5. Karaçaylar

1926 sayımında 5.300 kadardır. Kumuklar da önemli bir grubu oluşturur. Aynı yılki sayımda sayıları 94.000 kadardır. Nogay'lar ise 25.000 kadardır. Balkar'lar 1939'daki sayımda 42.666 olarak hesaplanmıştır. Bu grupların hepsi Sünnî-İslâm'dır.[122]

6. Tindiler

1952'deki sayımda 5.000 kadar olup, 1944 sürgününde önemli bir kısmı Sibirya'nın Vedeno bölgesinde kalmıştır. Aynı dil grubundandırlar. Dil yazılı değildir. Ziraat, hayvancılık ve ev ekonomisi hâkimdir. Sünnî-İslâm'dırlar.[123]

7. Şamalaliler

1926 sayımında 3.438'dirler. Aynı dil grubundan olup Şamalalceyi konuşurlar. Dil yazılı değildir. Hayvancılık, ziraat ve ev sanatlarıyla ilgilenirler. Sünni-İslâm'dırlar.[124]

---

120 a.e., s. 24.
121 a.e., s. 25.
122 a.e., s. 26, 55-56, 58.
123 a.e., s. 28.
124 a.e., s. 28-29.

8. Ahvahlar

1926 sayımında 3.683 kişidirler. Ahvahça konuşulur. Dil yazılı değildir. Hayvancılık, Ziraat ve el sanatları ile uğraşırlar. Sünni-İslâm'dırlar.[125]

9. Hıvarşiler

1926 sayımında sayıları 1018'dir. Aynı dil grubundan Hıvarşiceyi konuşurlar. Bu grup da 1944'deki sürgünden büyük ölçüde etkilenmiş, Vedeno'ya sürülmüşlerdir. Dil yazılı değildir. Sünni-İslâm'dırlar.[126]

10. Kapuçiler

1926'daki sayımda nüfusları 1.448'dir. Aynı dil grubundan Kapuçice konuşulur. Dil yazılı değildir. Hayvancılık ve ziraatle uğraşırlar. Sünni-İslâm'dırlar.[127]

11. Hunzallar

Hunzallar, Kınuklar, Arşiler ve Kubaçilerin sayıları oldukça azdır. Bunlar da Sünni-İslâm'dırlar.[128]

12. Lekler

Pek az lehçe farkıyla aynı dili konuşurlar. Vatan müdafaasında büyük kahramanlıklar gösteren Lekler, –ki kendilerine bu nedenle Gazi Kumuklar da denmiştir- Dağıstan kavimleri içinde ticaret ve sanat sahalarında temayüz etmişlerdir.[129] 1955'teki

[125] *a.e.*, s. 29.
[126] *a.e.*, s. 30.
[127] *a.e.*, s. 31-32.
[128] *a.e.*, s. 33-37.
[129] Erel, *a.e.*, s. 38-42.

sayımda nüfus 55.000 olarak tahmin edilmektedir. Sünni-İslâm'dırlar.[130]

13. Darginler

Lezgi kabilesinin bir kolu sayılırlar. 1926 sayımında 107.645 kişi oldukları varsayılmaktadır. Kubaçi ve Kaytak dillerine yakın olup Darginceyi konuşurlar. Akuşa dialektiğine dayalı yazılı bir dilleri vardır. Sünni-İslâm'dırlar.[131] Halkın ekserisi ziraat, hayvancılık ve meyve yetiştirme ile geçinirler. Bilhassa Sudakar bölgesi, Dağıstan'ın en iyi meyve yetiştiren bölgelerinden biridir. Günümüzdeki nüfuslarının 150.000 üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.[132] Kanak, Darginlerde, içki içene kız vermediklerini, Kur'ân'ı öğrenmedikçe de bir kızı kesinlikle gelin etmediklerini gözlemlerine dayanarak nakletmektedir.[133]

14. Haydaklar

Hazar denizi kıyısındaki Buynakski ve Derbent arasında Gazi Kumuk'un doğuşunda oturan Haydakların Türkçe konuşan kısmına "Terekeme" denilmektedir. Nüfus konusunda Erel, 140.000 kadardır demektedir. Ziraat ve el sanatlarıyla ilgilenmekte olup Sünni-İslâm'dırlar.[134]

15. Lezgiler

1926'daki sayımda 164.763 sayısıyla ikinci büyük Dağıstan grubudur. Lezginceyi konuşurlar. Kuri diyalektiğine dayalı

[130] Geiger-Tibor-Kuipers-Aert, *a.e.*, s. 34.
[131] *a.e.*, s. 35-36.
[132] Erel, *a.e.*, s. 43-44.
[133] Kanak, Mahmut, Dağıstan, Zaman Gazetesi, 13.1.1993.
[134] *a.e.*, s. 44.

yazılı bir dile sahiptirler. Hayvancılık, ziraat ve el sanatları ile uğraşırlar. Sünni-İslâm'dırlar.[135]

16. Agullar

Agul, Rutul ve Sakhur'ların sayısı oldukça azdır. Toplam sayıları 1926 sayımında 27.000 civarındadır. Hepsi Sünni-İslâm'dırlar.[136]

17. Tabasaranlar

Lezgi, Agul ve Rutulların değişik bir formu olan Tabasarancayı konuşurlar. Dağıstan'da edebî dillerden sayılır. Ziraat, hayvancılık ve ev sanatları ile uğraşırlar. 1926 sayımında nüfusları 29.726 kadardır. Sünni-İslâm'dırlar.[137]

18. Tatlar

Iran hükümetleri tarafından Dağıstan'a yerleştirilen Tatlar ve Padarlar Pehlevi dilinde konuşan kavimlerdendir. Bakü ve Derbent bölgelerinde meskûndurlar.[138] 1926 nüfus sayımında Müslüman Tat'lar 28.000, Yahudi Tat'lar ise 21.400 kadardır. Bir kısmı Sünni-Müslüman, bir kısmı da Yahudi'dir.[139]

19. Azeriler

Dağıstan'ın üçüncü büyük grubudur. Özellikle Derbent civarında yerleşmişlerdir. 1939 nüfus sayımında Azerbaycan da dâhil olmak üzere sayıları 2.274.800'dür. 100.000 kadarının

---

135 Geiger-Tibor-Kuipers-Aert, *a.e.*, s. 38.
136 *a.e.*, s. 39-41.
137 *a.e.*, s. 41-42.
138 Erel, *a.e.*, s. 51.
139 Geiger-Tibor-Kuipers-Aert, *a.e.*, s. 48-49.

Dağıstan'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir kısmı Sünni, diğer kısmı da Şii'dir.[140]

Görüldüğü üzere Dağıstan'da yaşayan iki düzineden fazla etnik-linguistik grubun hepsi de Sünni Müslüman'dır. Bu gruplardan sadece on tanesi "millet" sınıfına alınarak 1959, 1970 ve 1979 nüfus sayımlarında gösterilmiştir. 1979 sayımında 50.300 km2'lik toprağıyla Dağıstan 1.627.000 nüfusa sahipti.[141] 1989'daki toplam nüfus ise yaklaşık 2.000.000 kadardır.

Burada ilave etmemiz gereken küçük bir grup daha vardır. Kaytaklar. 1930'da Grande'nin tahminine göre 14.470 Kaytak yaşamaktaydı. Dargin ve Tabasaran ahalisi arasında Ulu çay denilen bölgede yaşamaktadırlar. Yine Sünni-İslâm'dırlar.[142]

Dağıstan kültürünü etkileyen farklı kültürlere de kısaca değinmek istiyoruz. Tuna'ya göre,[143] Dağıstan'ı ve Kafkasya'yı siyasî yönden etkilemesi bakımından Rus ve Osmanlı kültürleri çok önemli olmuştur. Osmanlı kültürünün yapısı da tamamıyla İslâmî karakterde olup;

1. Tarikate dayalı mistisizm özelliği,

2. Osmanlı sempatizanlığı,

3. Müridizm konusunda da görüleceği üzere, Rus düşmanı ve Rus'larla uzlaşmaz bir fikri yapı gibi özellikleri meydana getirmiştir. Arap ve Iran kültürleri ise etkileme bakımından bu iki kültürden sonra gelmektedir.

---

[140] *a.e.*, s. 51-52.

[141] Bennigsen, Alexandre-Wimbush, S. Enders, Muslims of the Soviet Empire (Sovyet İmparatorluğu Müslümanları) C. Hurst and Comp., London, 1985, s. 161; Bu müslüman grupların daha detaylı tanımlaması için aynı yazarın "The Evolution of the Muslim Nationalities of the U.S.S.R.", London, 1961 adlı eserine bakılabilir.

[142] Wixman, R., The Encyclopedia of Islam (İslâm Ansiklopedisi), New Edition, Vol: IV, 1978, Leiden, s. 846.

[143] Tuna, Rahmi, Kafkasya Üzerine Beş Konferans, K.K.D.Y., İst., 1977, ss.112-113.

Kültür etkileşimine açık Dağıstan'da 1917'den sonra durum biraz değişmiştir. Alpaslan'a göre[144], 1923'tden itibaren halk Azerice ya da Kumukça Türkçeleri etrafında toplanmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki girişimler 1928'lere kadar sürdürüldü. Ancak 1933'ten itibaren açık bir şekilde Dağıstan'ın Türk özelliğini yok etme yolunda çabalar başladı. 1933'te Dağıstan'da yayınlanmakta olan 12 gazeteden 9'u Türkçe idi. Bu da toplam yayının %75'idir. 1934'te bu oran %68'e düştü. 1936'da ise oran %24'e indi. 1956'da ise meydan İber-Kafkas dillerinde yayın yapan gazetelere kalmıştı.

Günümüzde ise bu oran çok değişmemiştir. Üstelik hâkim dil İber-Kafkas dil grubundan da öte Rusçadır. Rusça bilmeyen hemen hemen yok gibidir. Çünkü zorunlu eğitim olan 8 yıl içerisinde mahalli hiçbir dile yer verilmez. Rusça ise zorunlu derslerdendir. Bu "gayr-ı Türkleştirme" diye adlandırabileceğimiz olay sadece dil konusu ile de sınırlı kalmamıştır. Özellikle 1940'lı yıllarda, daha önceleri nüfus cüzdanlarında "tabiiyet" bölümünde "Türk" yazılırken, ikinci dünya savaşının siyasî veçhesi bahane edilerek bu bölüm kaldırılmıştır ve halen de durum böyledir.

D- DAĞISTAN'DA DİNİ EĞİTİM-ÖĞRETİM

İslâm dinînin ve kültürünün yerleşmesinden sonra Dağıstan, İslâm eğitim müesseselerine de sahip olmuştur. Orta ve yüksek tahsil müesseselerinde eğitim dili ise Arapça olmuştur. Arapça eğitimin bu etkisi günümüzde de kendisini hissettirmektedir. Bu etki nedeniyledir ki yüksek tahsil yapmak isteyen gençlerin pek çoğu şarkiyat ya da kendi ifadeleri ile "Arapşinaslık" bölümlerini tercih etmeye meyillidirler.

---

[144] Alpaslan, Orhan, a.e., s. 206-207.

Erel'in belirttiğine göre[145], eskiden yapılmış ve evkafla idare edilen medreseler bulunduğu gibi, ayrıca âlimlerin bazılarının kendilerine ait arazilerde yaptırdıkları medreseler de bulunmaktaydı. Kız ve erkek çocukların yüzde seksenden fazlası, mahalle mekteplerinde Kur'ân ve din'e ait iptidai bilgilerle, yazma ve okumayı öğrenir, böylece ilk tahsillerini yaparlardı. Orta tahsile devam edecek olan erkek çocuklar, başka yerlere gönderilip medreselerde kalmaları suretiyle tahsillerine devam ettirilirdi. Kız öğrenciler ise, kendi muhitlerindeki medreselerde ilk ve orta tahsilde akaide ait muhtasar bir risale ile başlar, sarf-nahiv kitapları ve Molla Cami'yi okumakla tahsillerini tamamlarlardı. Yüksek tahsil ise "ulum-u isnâ aşer" denilen tıp, fıkıh, hadis, riyaziye vb. yüksek ilimleri okumakla elde edilirdi.

1925 tarihînde Moskova'da N. Samuriski tarafından neşredilen esere göre, bu tarihte 1.200.000 nüfuslu Dağıstan'da dinî eğitim veren mevcut medrese adedi 1.500, talebe miktarı da 45.000 kişiden ibarettir.[146]

Ancak, Dağıstan'da parlak sonuçlar veren bu eğitim müesseseleri uzun yıllar süren ve Dağıstan'ı felaketlere sürükleyen Rus istila harpleri ve komünist ideolojinin dine karşı aşırı müsamahasız tutumuyla adetleri yok denecek kadar azalmış, günümüzde ise hiç kalmamıştır. Günümüzdeki din eğitimi müesseseleri az sayıdaki camiler ve yaşatılmaya çalışılan yine az sayıdaki Kur'ân Kursları'dır. Bu kurslar da müftülük denetimi ve idaresi altındadır.

Dağıstan'daki medreselerden yetişen din bilginlerinin, bilgi bakımından yüksek İslâm kültürü almış, esaslı tahsil görmüş, klasik kültür, ilim ve felsefenin derinliklerine kadar nüfuz etmiş ve İslâm dinînin bütün inceliklerine vukuf peyda etmiş şahsiyet-

---

[145] Erel, a.e., s. 207.
[146] Erel, a.y.

lerden ibaret olduğu yine Samuriski tarafından açıklıkla ifade edilmiştir.[147]

1. Dinî Eğitim-Öğretimde "Tarikat"lerin Rolü

Böyle bir alt başlığa ihtiyaç hissetmemizin nedeni şudur: Dağıstan'daki hemen her Müslüman'ın hayatında İslâm, onun günlük hayatında önemli bir yere sahiptir. İslâm, bu önemli konumunu ise daha çok tarikat ile daha bir sağlamlaştırmakta ve saflaştırmaktadır kanaatindeyiz. Bryan'a göre[148] iki yüz yıldan fazla bir zamandan beri İslâm, Dağıstan'da tarikat şekliyle, Rus etkenine karşı bir eğitim mücadelesi vermektedir. Sufîler, Sovyet periyodunda komünizme geçit vermediler. 1920'li ve 30'lu yıllarda tarikat eğitiminin yok edilmesi için yapılan olanca din karşıtı çabalara rağmen bu tarikatlar sönmemiş ve gizli hale gelmiştir. Son yıllarda, tarikatların eğitim, kendine yeniden çeki düzen verme ve kontrolü sağlama çabaları artmıştır. Tarikatın, dinî eğitimi sağlaması, illegal camiler, Kur'ân Kursları ve kutsal mekânlar vasıtasıyla olmaktadır. Bryan, devamla şunları ifade ediyor:[149]

Dinî dogmaların çocuklar ve gençlere eğitim yoluyla verilmesi Sovyet makamlarını endişelendiriyordu. Resmî olmayan Kur'ân Kurslarının hızlı bir şekilde artması, sufîlerin, gelecek nesle dinî bilgilerini verme amacından kaynaklanıyordu. Bu okullarda çocuklara, İslâm'ın temel prensipleri ve Kur'ân öğretiliyordu. Dinî öğretim kutsal mekân ve mezar ziyaretleri ile de zenginleştiriliyordu. Kur'ân kursları, öğrencileri oldukça erken bir yaşta almakta, okul öncesi 4-5 yaşlarında da bu bilgiler verilebilmektedir. Dinî okullar çeşitli yerleşim bölgelerinde bulun-

---

147 a.e.n., s. 209.

148 Bryan, Fanny E.B.-Moshe, Gammer-Henze, Paul B.-Lemercier, (Chantal Avtorkhanov, Abdurrahman-Bennigsen, Broxup M. (Editor), The North Caucasus Barrier (Kuzey Kafkasya Barikati), Hurst and Comp., London, 1992, s. 201.

149 a.e., s. 202-203.

maktadır. Pek çoğu, Dağıstan'ın "müridizm" cereyanının yoğun olduğu bölgelerdedir. Bazı Kur'ân kursları Kumuk ve Dargin bölgelerinde daha yoğun sayılabilir. Ayrıca Mohaçkale'de mollalar tarafından idare edilen birkaç dinî okul ile Derbent'te Şii'lere ait bir medrese varlığını hala devam ettirmektedir. Ancak bu medresenin talebesi yok denecek kadar azdır. Bu kursların yanı sıra pek çok aile, çocuklarını dinî eğitim ve öğretim için dindar akraba ya da tanıdıklarının yanına göndermektedir.

Sovyet basını, Müslüman öğreticileri, gençlerin ruhunu çalmakla suçlamaktadır. Şurası bir gerçektir ki, tarikat üyeleri, gayretlerinin büyük kısmını fertlerle tek tek ilgilenerek, özellikle de gençlere yönelerek harcamaktadırlar. Glasnost öncesi sorgulanan bu tür gençlerin %51 kadarı tarikata bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Bağlantı genelde mürşid-mürid bağlantısıdır. Dağıstan'da hem Nakşibendî hem de Kadiri tarikatı, çocukların "zikir" meclislerine katılmalarına izin vermektedirler. Komünist yönetimin sona ermesinden önce tarikatların dinî eğitim ve öğretimde oynamış oldukları diğer bir önemli rol de tarikat müntesiplerinin İslâm karşıtı her harekete kuvvetli bir direnç göstermeleridir. Tarikatlar, Sovyet Müslümanları arasında dinî atmosferin kuvvetlenmesi için ellerinden geleni yapmakta ve şu ana kadar da güçlülüğünü devam ettirmektedir.[150] Ayrıca Sufî geleneğini anlatan semizdat (dinî bilgilerin ve tarikata ait özelliklerin manzum şeklindeki hali)'ların gerek basılı ve gerekse de elle yazılı formlarının gizli bir şekilde dağıtılması olmuştur. Bu metinler Kur'ân âyetlerinin yorumlarını, dinî-ilmi meseleleri ve özellikle Gazalî gibi klasik İslâm bilginlerinin öğütlerine yer vermektedir. Sufî'nin öğrenmesi ve öğretmesi büyük ölçüde ihtilaldan beri gizli tutulan bu metinlerle olmaktadır. Semizdatların bir kısmı da geniş halk

---

[150] Akiner, Shirin, "Islamic Peoples of the Soviet Union", The MWL (Muslim World Leauge), Vol: 3, Sept./Oct., Mekke, 1985, s. 1406.

kitleleri için risaleler şekline girdirilmişti. Bu risaleler Ramazan orucunun tutulması ve namaz kılınması gibi çeşitli İslâmî bahisleri içermekteydi. Bu risalelerin bir kısmı çocuklar tarafından elle çoğaltılıyor ve okullarda dağıtılıyordu. Ancak sufiler modern iletişim vasıtalarını da reddetmemişlerdir. Dinî ilahiler, hikâyeler vb. kaset-bantlar kullanılmak suretiyle çoğaltılmıştır. Tarikatlar sadece dinî eğitim ve öğretimle ilgilenmemiş aynı zamanda Rus eğitimine karşı da cephe alabilmişlerdir. Mesela Kadirî tarikatı Rus'ça konuşmayı bir günah telakki etmiştir.

Glasnost ile beraber, tarikatların mahkeme sistemleri, ekonomik-finansal durumları daha da netleşmiş sayılabilir. Tarikatlar genelde zekât ve sadaka sistemi ile ekonomik bağımsızlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Sovyet din karşıtı propagandistler de tarikatların eğitim-öğretim faaliyetlerinde başarılı olduklarını kabul etmişlerdir.

Sovyet yetkililer, Dağıstan'da;

• Avar bölgesinde Karoda, Gergebil, Gumbetov, Gunib, Hunzak, Levaşi, Sovyetski, Tusumada ve Tiliarita;

• Andi bölgesinde Botlıh ve Ahvah;

• Kumuk bölgesinde Babayurt, Buynakski, Kayakent, Hasavyurt, Kızılyurt, Kızlar, Lenin ve İzberbaş;

• Dargin bölgesinde Akuşa, Dakhadayev, Sergokala ve Tsudakar;

• Lezgin bölgesinde Ahti, Magaramkent ve Kasımkent;

• Şehirlerde de Mohaçkale ve Derbent gibi şehirleri mürid gruplarının en yoğun olduğu bölgeler kabul etmektedirler.

2. İslâmî Aktivite

Din karşıtı propaganda, geleneksel bir şekilde inananları yarı cahil, eğitimsiz ve dağlık bölgelerin yaşlı insanları şeklinde

takdim etmekteydi. Glasnost'tan sonra ya da Dağıstanlıların ifadesiyle Demokrasi sonrası bu propaganda değişmiştir. Hatta emekli parti üyesi olup aynı zamanda önceleri profesyonel bir din karşıtı propagandisti olan kimseler, camilere dönüş yapmaktadırlar. Görevi, materyalist bir bakış açısı vermek olan öğretmenler bile velilerin, çocukları için din eğitimi aldırmalarına karşı çıkmamaktadırlar. Onları teşvik bile ettikleri söylenebilir. Gittikçe artan bir şekilde üniversite öğrencilerinin ve elit kesimin, dinîn, toplum hayatında müspet bir rolü bulunduğunu ya da en azından zararlı olmadığını belirtmelerini görmek artık imkânsız değildir.

Diğer taraftan, daha iyi dinî eğitim alabilmek ya da dinî pratikleri daha rahat yerine getirebilmek için halkta talep duygusunun yavaş da olsa uyanıyor olduğunu söyleyebiliriz. Yine Bryan'ın belirttiğine göre[151] Dağıstan'da, 1989 yılının ilkbahar ve yaz aylarında (14 Mayıs 1989'da Buynakski'de, 15 Mayıs ve 20-23 Haziran'da Mohaçkale'de) bir dizi ciddi sayılabilecek dinî gösteriler tertiplenmiş, bazı talepler dile getirilmiştir. Bu taleplerden en önemlisi ise, devletin başkent Mohaçkale'de yeni ve büyük bir cami inşasına başlaması isteği olmuştur. Göstericiler bu amaçla, kendilerine bir cami arsası tahsis edilmesini, caminin cadde aralarında değil de herkesin görebileceği sadelikte bir yer olmasını da istemişlerdir. Demokrasi sonrası Dağıstan'da bazı eski camiler restore edilmeye de başlanmıştır. Bryan'ın bu tespitleri büyük ölçüde doğrudur. Şu anda, belki de bu gösterilerin etkisi ile Mohaçkale'de oldukça merkezi ve geniş bir caddenin hemen kenarında büyük bir camiin inşa işi bitme noktasına gelmiştir. Yine Derbent'te halkın da maddî katılımı sağlanarak büyük pazar yerinin yukarı kısmında Osmanlı stili bir camiin yan duvarları çıkmış, kubbe kapatılmaya hazır hale getirilmiştir.

---

[151] a.e., s. 199.

Resmî olmayan kaynaklara göre de hali hazırda Dağıstan'da 200'e yakın cami-mescit faaliyet halindedir.

Yalnız, bu görüntünün bizleri "Dağıstan'da dinî hayat çok mükemmel" yargısına götürmemesi gerektiği açıktır. Zaten dinî eğitim, hala genel eğitim içerisinde yoktur. Okul müfredatları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kendisiyle birkaç defa görüştüğümüz Güney Kafkasya Müftüsü Şehabeddin Aslanov, Kur'ân Kurslarının 100 civarında olduğunu belirtmiştir. Şu andan itibaren genel eğitim içerisinde din eğitimi yer alsa bile dinî hayatın, din eğitimi ve öğretimi seviyesinin yükselebilmesi yine en azından onlarca yıl alacaktır. Bu yargımız, Türkiye'nin buna az da olsa benzeyen bir safhayı 1949 yılından sonra yaşadığını bilmemiz nedeniyledir. Hatırlanacağı üzere Türkiye'de "din dersleri" genel eğitim içerisinde 1949'dan sonra yer almış ve sadece bununla da yetinilmeyerek, bugün sayıları 600 civarında bulunan İmam-Hatip Liseleri açılmıştır. Dolayısıyla Dağıstan'daki dinî uyanışı olduğundan/olabileceğinden fazla göstermemek gerekmektedir.

Dağıstan'da Ramazan ayının girişi, Ramazan bayramı ve Kurban bayramları hissedilir derecede kutlanmaktadır. Ancak, komünist dönemde dinî olmayan bayramlara aşırı önem verilmesi, dinî bayramların da bir nevi kaderine terk edilmesi sonucu, mesela bir Nevruz bayramının oldukça şaşalı kutlanmasına sebep olmuştur. Yine kanaatimizce halkı dinî açıdan bölme gayretleri yönetimlerce devam ettirilmektedir. Dinî idareler; Avar dinî idaresi, Kumuk dinî idaresi, Lezgi dinî idaresi, Kıpçak dinî idaresi, Azeri dinî idaresi, Nogay dinî idaresi, Tatar dinî idaresi vb. sürüp gitmektedir. Sünni-Şii ayırımı güçlü bir durumdadır.

Yönetim kademelerindeki insanlarda dinî aktivite çok az da olsa varlığını hissettirmektedir. Derbent valisi Sait Cemaloviç, Ramazan orucunu tuttuğunu bizzat bize ifade etmiştir. Vali

yardımcılarından Zakir Babayev'de şu ilginç tespitlerde bulunmuştur: "Dağıstan'ın dinî/siyasî geleceği en azından şu an için karanlıktır(29.03.1995). Eski Sovyet döneminde hemen herkes kendisini "Rus Vatandaşı" olarak görüyordu. Şimdi ise yönetimin uygulama hatalarından dolayı kendimi Rus vatandaşı olarak görmek istemiyorum. Mesela yönetim şimdilerde, askerlerin Hıristiyan papazlarca takdis edilmesine müsamaha gösteriyor. Ama ben, benim oğlum Müslüman. Tatarlar, Özbekler, Kumuklar vb. milletler de öyle. Dolayısıyla bu durumda milliyetçilik duygularım uyanıyor. Milliyetçiliği savunduğumda da benim dışımdaki bütün milletleri dışlamam gerekiyor. Bu ise benim aklımın almadığı bir şey." Dikkat edilirse Zakir Bey, hala komünist dönemin terbiyesinin etkisi altındadır ve olaylara en azından şu an için anlam verebilmede zorlanmaktadır. Bir başka valilik yetkilisi olan Aydın Aydınov da şu samimi itiraflarda bulunmaktadır. "Daha düne kadar komsomol (komünist ideolog yetiştiren) fakültesi mezunu olmayı avantajlı görüyordum. Ama yanılmışım."

Buradan hareketle şöyle bir temel tespitte bulunabiliriz. Din karşıtı eğitim ve propaganda faaliyetleri Demokrasi döneminde yavaş yavaş azalmakta, buna mukabil dinî eğitim, dinî aktivite ve inanç da yavaş yavaş canlanmaktadır.

3. Müridizm

Henze'nin de belirttiği gibi,[152] Kafkasya halkının hayatında din, oldukça güçlü bir unsurdur. İşte bu güçlü unsurun dışa vuran yansıması bazı yazarlarca "müridizm" şeklinde algılanmıştır. Bu konuyu "tarikatlerin rolü" ve "İslâmî aktivite" konularından sonraya özellikle bırakmış bulunuyoruz. Çünkü biraz sonra

[152] Henze, Mary L., 19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkaslarda Din, (Çev: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ank., 1984, s. 3.

da görüleceği üzere müridizm bir anlamda tarikat ve sufîzm demektir.

Tuna'ya göre[153] müridizm Kafkasya'da özellikle Dağıstan, Çeçenistan ve Lezgiler arasında görülen bir tarikattır. Bu tarikat aslında 14. asırda Buhara'lı Muhammed Bahauddin Nakşibend tarafından kurulmuş olan Nakşibendî tarikatının bir görünümüdür. Tuna böyle söylerken Kundukh bu teoriye karşı çıkmaktadır. Kundukh'a göre[154] müridizmin özelliklerinin Buhara'dan gelmiş olması imkânsızdır. Ona göre Kafkasya müridizmini Nakşibendî tarikatına bağlamak doğru olmasa gerektir. Ancak, Nakşibendî tarikatı ile müridizm arasındaki ortaklıkları da reddetmemektedir.

Genel kanaat müridizmin Kafkasya'ya 1824 yıllarında geldiğidir. İlk getiren Kürdamirli Hacı İsmail olup, müridizmi bu zattan Dağıstan âlimlerinden Muhammed Yargi almıştır. Daha sonra mürşitlik mevkii Cemalettin Gazi Kumuk'lu tarafından Yargi'den alınmıştır. Daha sonra imamet makamına Gazi Muhammed (1830-1832), İmam Hamzat (1833-1834) ve İmam Şamil (1835-1859) gelmiştir.[155]

Müridizm ile Nakşibendî tarikatının arasındaki ortaklığın ne şekilde oluştuğunu açıklamak güç görünüyor. Dağıstan mı Buhara'yı yoksa Buhara mı Dağıstan'ı etkilemiştir? Kanaatimizce bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak da güçtür. Bu güçlüğün bir nedeni, Dağıstanlılarla Ruslar arasında uzun zaman süren savaşlardır. Kundukh'un tespitiyle[156] ardı arkası kesilmeyen savaşlarda tüm aydınlarını yitiren Dağıstanlılar, ne dinîn ne de savaşın tarihîni yazma imkânına sahip olmuşlardır. Bu

---

[153] Tuna, *a.e.*, s. 133.

[154] Kundukh, Aytek, Kafkasya Müridizmi (Gazavat tarihî), Sad: Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İst., 1987, s. 26.

[155] Tuna, a.y.

[156] Kundukh, *a.e.*, s. 27.

tespite Bennigsen de katılmaktadır.[157] Hatta ona göre Müridizm Dağıstan ayaklanmalarına özgün karakterini vermiştir. Savaşçılar hem sufî kardeşlerine hem de ait oldukları kabilelerine bağlıydılar. Liderler aynı zamanda tarikat mürşidiydiler. Müridizmin ideolojisi "cihad", siyasal programı ise "kâfirlerin sürülmesi ve Rusya'dan tamamen bağımsız, Türkiye'nin himayesi altında, Şamil'in imamlığı modeline uygun bir devlet kurmaktı. Aslında bu istek kanaatimizce günümüzde de mevcuttur. Bu isteği bizzat yetkili kimselerden işitmiş bulunuyoruz. Türkiye'ye alternatif olarak da Azerbaycan'ın ismi telaffuz edilmektedir.

E- GENEL DEĞERLENDİRME

Araştırmamız bir "Din Eğitim Tarihî" araştırması olarak da görülebilir. Dağıstan'da 1917'den beri günümüze kadar dinî eğitim ve öğretimin ne gibi safhalar izlediği araştırmamızda ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bilgiler ışığında, kanaatimizce aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkün görünmektedir:

1. İlk çıkarılacak sonuç, dinî eğitim ve öğretimin, Demokrasi dönemine kadar yasaklanmış olsa bile gizli bir şekilde devam ettiği ve özellikle günümüzde gittikçe güçlendiğidir.

2. Kaynakların çoğu, Dağıstan'ın ve Kuzey Kafkasya'nın bugün bile sufizmin kalesi olduğunu ve bu açıdan en hassas bölgelerden birini oluşturduğunu kabul etmektedirler.

3. Lenin ve Stalin dönemleri ile onu izleyen 1930, 1942 ayaklanmalarında dinî şahsiyetlerin hemen hepsi ya öldürülmüş ya da Sibirya'ya sürülerek akıbetleri meçhul kalmıştır.

4. Dağıstan da dâhil olmak üzere Kafkas cumhuriyetlerinin Ruslarla etnik ve dinî ayrılıktan kaynaklanan gizli-açık gerilim ve

[157] Bennigsen, Alexandre, Kafkaslarda Müslüman Gerilla Savaşı, Çev: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ank., 1984, s. 2-3.

zıtlaşmalarının köklerinde İslâmî aktivite ve tarikatların büyük rolü vardır.

5. İslâmiyet'in, buna bağlı olarak dinî eğitim ve öğretim faaliyetlerinin siyasal baskılarla durdurulması veya yok edilebilmesi mümkün görünmemektedir.

6. İslâmiyet, dinî eğitim-öğretime duyulan ihtiyaç, bütün dünyada olduğu gibi Dağıstan'da da bir uyanış dönemi yaşamaktadır.

7. Din, bugün de Dağıstan halkları arasında birliği sağlayan önemli bir unsurdur.

8. Marksist-Leninist ideoloji, bütün dinlere, dinî eğitime ve müesseselerine karşı kesinlikle müsamahasız ve düşmanca bir tutum sergilemektedir.

Sovyet İmparatorluğunun henüz tam bir şekilde parçalandığını görmemiş bulunuyoruz. Ancak bu yıkılış tarihîn derinliklerinden gelen yavaş bir sürece sahiptir ve dikkat edildiğinde bu yıkılış gözlemlenebilir. Bu hususu da bir-iki nokta ile belirtmek istiyoruz:

1. Hemen hemen son on yıldan beri iletişim alanındaki yenilikler bütün dünyada olduğu gibi Rusya'yı da etkisi altına almıştır. Müslüman-Türk Cumhuriyetleri de bu gelişmeden etkilenmektedirler. Rusya, dış dünya ile ilişkiyi kesebilmek için bugüne kadar olmadık önlemlere başvurmuştur. Mesela, dünyanın her yerinde tren rayları aralığı standart bir ölçüde olmasına rağmen, Rusya'da bu ölçü 10 cm. daha fazladır. Dolayısıyla Rusya'nın trenleri dış ülkelere, dış ülkelerin trenleri de Rusya'ya geçemez. Ama biraz önce belirttiğimiz gibi iletişimin olağanüstü gelişmesi sınır tanımamakta ve dünyayı adeta bir köy haline getirmektedir. İşte, Müslüman-Türk Cumhuriyetlere bugüne kadar yapılan dünyanın en ileri milletleri olduğu iddiasının yalan ve yanlış propagandası artık yapılamamaktadır. Müslüman-

Türk Cumhuriyetleri 150 milyonluk Rusya'nın değil, artık 1,5 milyara yakın bir Müslüman dünyasının parçası olduklarını ve kendi dışlarındaki büyük bir Türk dünyasının uzvu olduklarını anlamaya başlamışlardır.

2. Marksizm-Leninizm eski güç ve itibarını yitirmiştir. Komünizm telaffuz bile edilmemektedir. İslâm, sufizm-tarikat unsurları daha dinamik ve daha çekici bir hal almıştır.

3. Son olarak şunu da hatırlamamız gerekir ki, 2000 yıllarında Rusya'nın nüfusu 300 milyon kadar olacaktır. Bu nüfusun 75 milyonu Türk-Müslüman dünyasıdır. Diğer bir tabirle her dört kişiden biri Müslüman-Türk'tür. Dolayısıyla Türkiye nüfusunu da aşan bir Türk dünyası ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bunun, ne gibi dinî, iktisadi, siyasî sonuçlarının olabileceğini açıklamak ise kanaatimizce yapılacak olan araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

Üçüncü Bölüm

DAĞISTAN'DA HALKIN VE ÖĞRENCİLERİN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCE VE TUTUMLARI

DAĞISTAN'DA HALKIN VE ÖĞRENCİLERİN DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCE VE TUTUMLARI

A- KONU İLE İLGİLİ VARSAYIMLAR

a) Halkın din eğitim-öğretimi, dinî düşünce, tutum ve pratiklerine ilişkin temel varsayımlarımız şunlardır:

V1:[158] Halkın, günümüze kadar temel haklarından olan "din eğitim"ini alamadıkları düşünülmektedir.

V2: Din eğitimi alabilen pek az kısmının yakın akrabalarından faydalandıkları, ancak bunun da yetersiz kaldığı tahmin edilmektedir.

V3: Din eğitimi alamamış insanların, okullarda din derslerinin bulunmayışı ve daha önceki yönetimin din derslerini yasaklamasından büyük ölçüde etkilendikleri var sayılmaktadır.

V4: Demokrasi öncesi her türlü dinî eğitimin yasak olduğu ve bu dönemde halkın önemli bir kısmının din eğitim-öğretimini bir ihtiyaç olarak algıladığı kabul edilmektedir. Din eğitim-öğretimini bir ihtiyaç olarak gören insanların bu ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri müesseselerin bulunmadığı düşünülmektedir.

---

[158] V/VS: Varsayım.

V5: Demokrasi öncesi, insanların dindarlıklarından ötürü işlerinden oldukları kabul edilmektedir.

V6: Demokrasi öncesi dinî sohbet amacıyla toplantıların mümkün olmadığı tahmin edilmektedir. Dinî sohbetlerin yapılamayışının en önemli nedenlerinden biri olarak da yönetimin uygulamış olduğu yasaklayıcı tavrın önemli olduğu düşünülmektedir.

V7: Namaz ve Ramazan orucu gibi dinî pratikler konusunda, Dağıstanlıların büyük ölçüde harici şartların etkisiyle eksik oldukları ama pratikleri uygulama konusunda istekli olabilecekleri düşünülmektedir.

V8: Hacca, maddi imkânsızlıklarından dolayı gidememektedirler.

V9: Demokrasinin "din eğitim-öğretimi" konusunda bir takım yenilikler getirdiği tahmin edilmektedir.

b) Öğrencilerin din eğitim-öğretimi, dinî düşünce, akaid ve dinî pratikler konusundaki düşünceleri ile ilgili varsayımlarımız da şunlardır:

VS1: Öğrencilerin büyük bir oranda dine sempati ile yaklaştıkları düşünülmektedir.

VS2: Bugüne kadar öğrencilerin büyük çoğunluğunun hiçbir dinî eğitim ve öğretim almadıkları düşünülmektedir. Dinî eğitim-öğretim alma şansına sahip olabilen az bir kısmının da mescid, Kur'ân Kursu vb. din eğitimi veren müesseselerden -oldukça az ve yetersiz olmaları nedeni ile- faydalanamadıkları düşünülmektedir.

VS3: Din eğitimi alabilenlerin bu eğitimi yetersiz gördükleri, din eğitimi alamayışlarının nedenlerinden en önemlilerinin de, okullarda din derslerinin olmayışı ve Sosyalist dönemde dinî eğitim-öğretimin yasak edilmesi olduğu var sayılmaktadır.

VS4: Öğrencilerin, okullarda din dersleri bulunmasını arzu ettikleri, din eğitimi ihtiyaçlarını gidermek istedikleri, ancak dindarlıklarından dolayı çevrelerinin dışlayacağından çekindikleri tahmin edilmektedir.

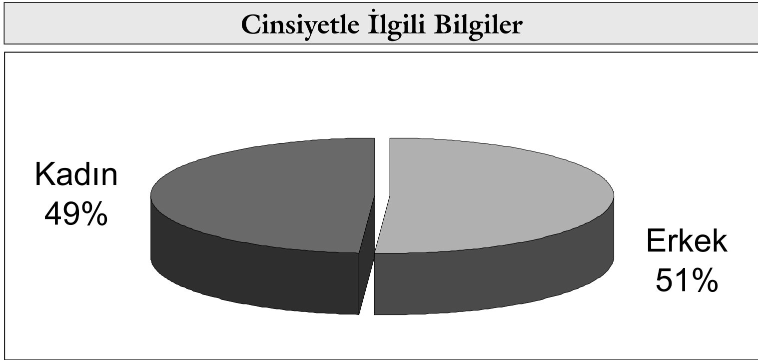
VS5: İnanç konularında öğrencilerin zayıf oldukları, dinî pratiklere de (namaz, oruç gibi) fazla sempati duymayabilecekleri düşünülmüştür.

B- ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE YORUMLAR[159]

1. Halka Uygulanan Anketteki Kişisel Bilgiler

a) Cinsiyetle İlgili Bilgiler

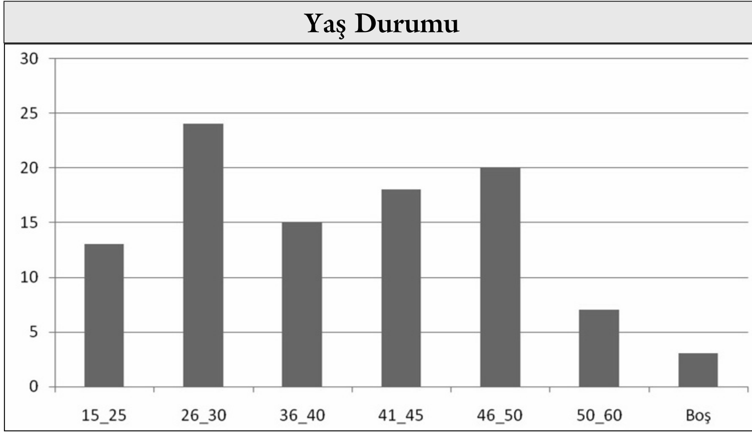
Cinsiyetle İlgili Bilgiler

Grafik 1'de görüldüğü gibi, anketimize katılan 100 kişiden 51'i erkek, 49'u ise kadındır. Dolayısıyla homojen bir dağılımın varlığından söz edilebilir.

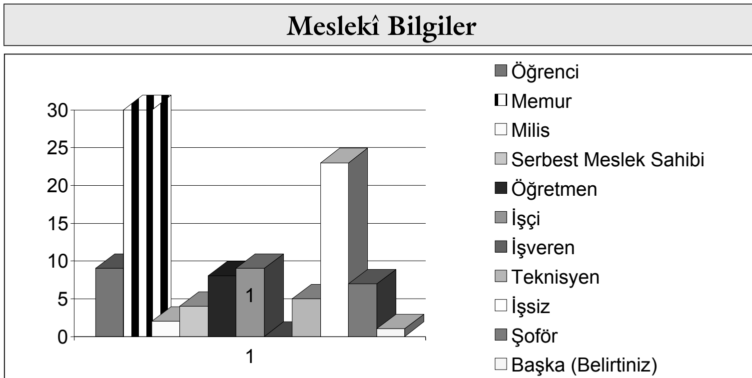
[159] Halka ve öğrencilere uygulamış olduğumuz anketlerin soruları her ne kadar ayrı ayrı düzenlenmişse de, mukayeseye imkan verebilmesi açısından bazı sorular her iki kesime de aynı şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle H.U.A.'daki veriler yorumlanırken, aynı soru öğrencilere de sorulmuşsa bu soruya ait Ö.U.A.'nın yorumu H.U.A.'nın hemen ardından değerlendirilmiş olacaktır.

b) Yaş Durumu

Grafikten de anlaşılacağı üzere ankete katılanların yaşları genelde genç ve orta yaş gruplarında yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunlaşma araştırmamız açısından önemlidir. Çünkü bu yaş grubu, dinî tazyîkat dönemlerini idrak edenlere nazaran ikinci hatta üçüncü kuşak sayılabilir. Bu kuşakların din eğitim-öğretimi açısından düşünce ve tutumlarını ölçmek, kanaatimizce yaşlı nesle nazaran objektiflik açısından daha uygundur.

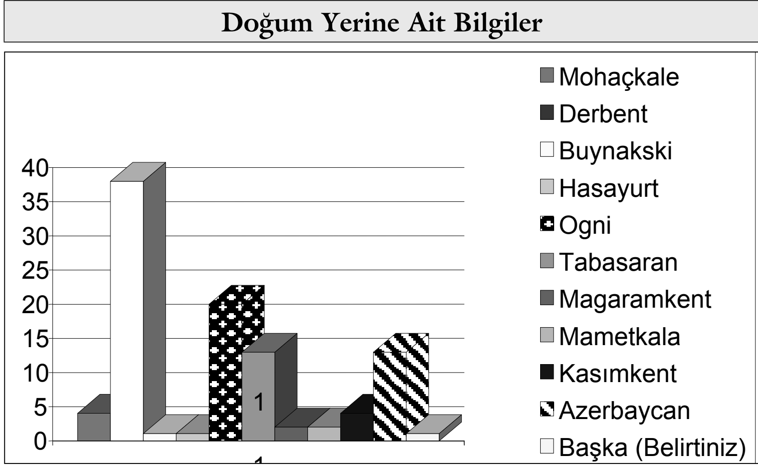
c) Meslekî Durum

Meslekî durum itibariyle de ankete katılanlar, genelde memur, işçi, öğretmen gruplarında kümelenmiş bulunmaktadırlar. Ancak az da olsa teknisyen, işsiz, polis (milis) gruplarının bulunduğu görülmektedir.

d) Doğum Yerine Ait Bilgiler

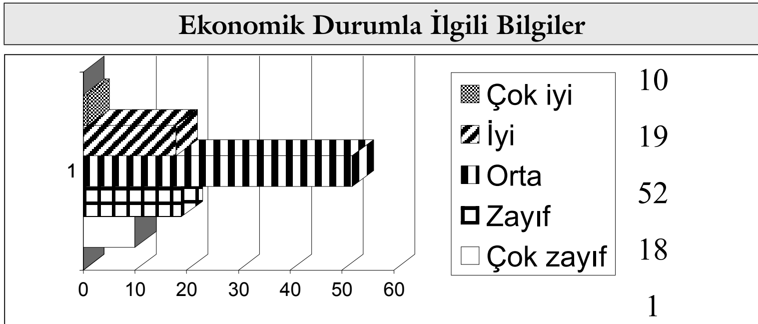
Doğum Yerine Ait Bilgiler

Anketimize cevap verenlerin büyük çoğunluğunun Derbent'ten olduğu dikkat çekmektedir. Diğerleri ise Ogni ve Tabasaran'dandır. Azerbaycanlı olanlar da önemli bir miktar tutmaktadır.

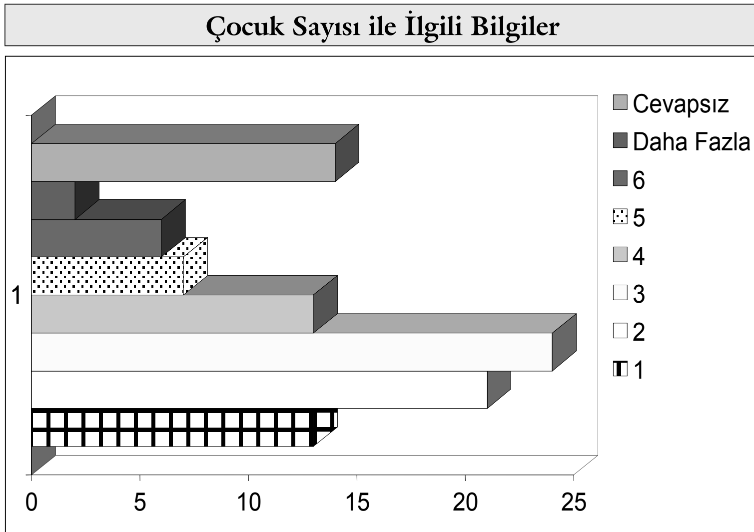
e) Ekonomik Durumla İlgili Bilgiler

Ekonomik Durumla İlgili Bilgiler

Grafikte de görüldüğü üzere büyük çoğunluk, ekonomik durumlarını "orta" düzeyde olarak belirtmişlerdir. "Zayıf" ve "İyi" diyenlerin oranı da birbirine oldukça yakındır. Araştırmamızda daha önce betimlemeye çalıştığımız ekonomik duruma uygun olarak "çok iyi" seçeneğini bir kişi işaretlemiştir. Bu, ekonomik durumun iç açıcı olmadığını göstermesi açısından kayda değer görülmüştür.

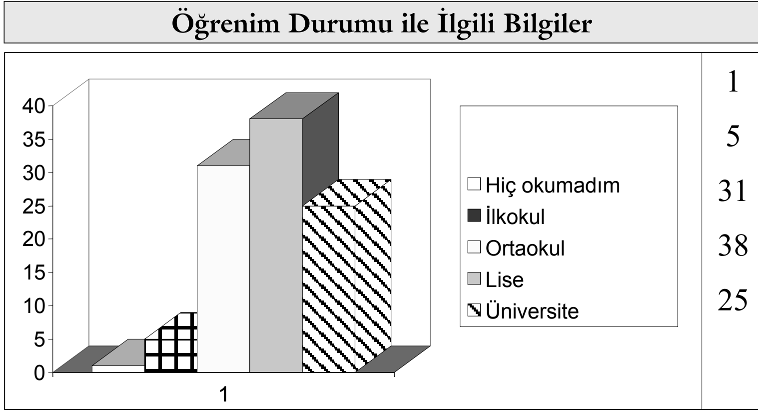
f) Çocuk Sayısı ile İlgili Bilgiler

Araştırmamızdaki insanların çocuk sayısının, 1'den 4'e kadar dağılımı hemen hemen eşitlik arz ederken 5, 6 ve daha fazla çocuklu aileler de ankette yer almıştır. Bu soruyu boş bırakan %14'lük grubun çocuklarının olmadığı, ya da daha fazla çocuktan dolayı bu soruyu boş bıraktıkları düşünülebilir.

g) Öğrenim Durumu ile İlgili Bilgiler

Öğrenim Durumu ile İlgili Bilgiler

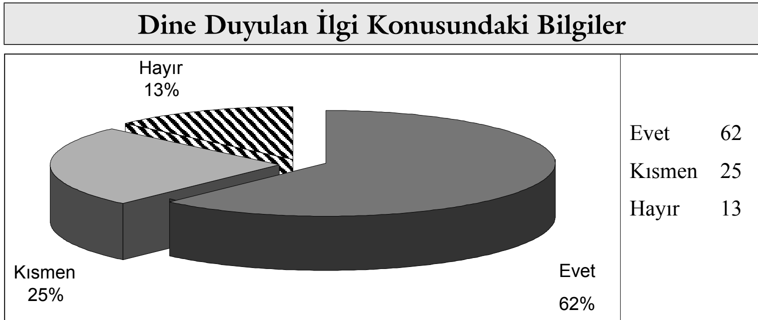

Ankete katılanların öğrenim durumu ilkokul, ortaokul, lise seçeneklerinde birbirine yaklaşık rakamlar arz ederken, üniversite mezunu sayısı da bu oranlara yaklaşmaktadır. Hiç öğrenim görmemiş sadece bir kişinin olması araştırmamızın güvenirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

2. H.U.A.'da Din Eğitim-Öğretimine İlişkin Düşünceler ve Dinî Pratiklere Ait Sonuçlar

a) Dine Duyulan İlgi Konusundaki Bilgiler

Dine Duyulan İlgi Konusundaki Bilgiler

Grafikte de görüleceği gibi, araştırmamıza katılanların %62 gibi büyük bir bölümü, din'e ilgi duyduklarını "din'den hoşlanır mısınız?" sorusuna "evet" cevabı vermek suretiyle göstermişlerdir.

Bu soruya %25 "kısmen" derken %13 ise "hayır" cevabını vermişlerdir. "Hayır" cevabı verenlerin, bundan sonraki sorulara cevap vermeleri anket tekniğimiz açısından gerekli değildi. Çünkü bu sorudan sonra gelen hemen bütün sorular, din'e kısmen ya da tamamen ilgi duyan adayların cevaplaması gereken sorulardı.

"Din'den hoşlanır mısınız?" sorusuna "Hayır" diyenlerin, bundan sonraki sorulara cevap vermesi ise araştırmamızın objektivitesini, geçerliliği ve güvenirliğini zedeleyebilirdi. Dolayısıyla söz konusu bu soruya küçük bir izah koymuştuk. Bu izaha göre, bundan sonraki sorulara 8. soruda "evet" ya da "kısmen" diyenlerin geçmesi istenmişti. Bu uyarımız olumlu sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 8. sorudan sonra anketi cevaplamaya devam edenlerin sayısı 90 olmuştur.

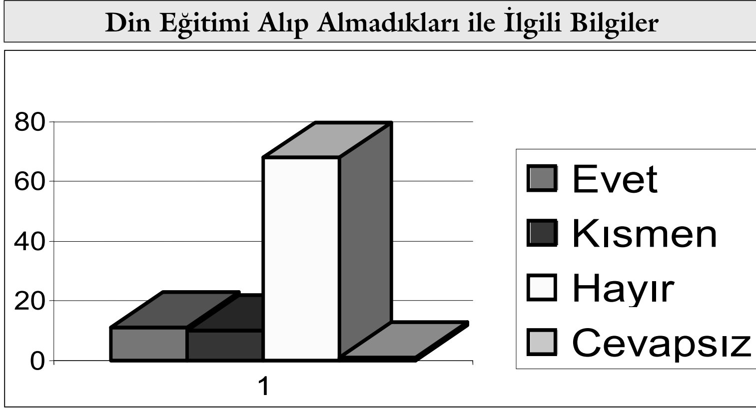
Marksist-Leninist ideolojinin dine karşı açık siyasi tavrına rağmen %62 rakamı şu gerçeği ortaya koymaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, anketimize katılanlar devrim sonrası ikinci hatta üçüncü kuşaktandırlar.

Dine, din eğitim ve öğretimine yapılan kısıtlamalar, dinî müesseselerin hayat hakkını söndürmeler vb. siyasi-ideolojik baskılara rağmen Dağıstanlı, yaratılışında ve özünde var olan din duygusuna sahip çıkabilmektedir.

Araştırmamız açısından bu sonuç önemlidir. İlerideki sorularda da bu sonuca paralel sonuçlar elde edildiği görülecektir.

b) Bugüne Kadar Din Eğitimi Alıp Almadıkları ile İlgili Bilgiler

Din Eğitimi Alıp Almadıkları ile İlgili Bilgiler

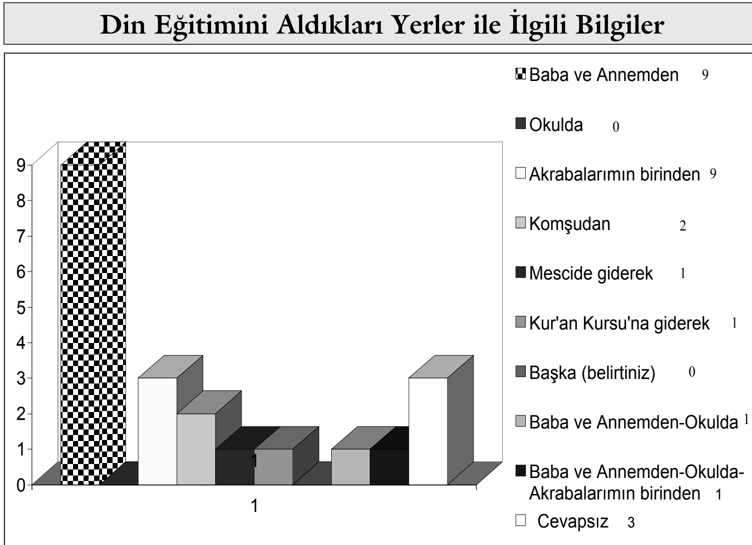
Yukarıda %62'lik bir kesim, dinden hoşlandığını kesin bir dille "evet" şeklinde ifade ederken, "bugüne kadar hiç din eğitimi aldınız mı?" sorusuna da %68'lik bir kesim "hayır" cevabını vermiştir. Bu, oldukça esef verici bir durumdur. En temel haklardan birisi olan dinî eğitim ve öğretim hakkı bir milletin elinden zorla alınmıştır.

Araştırmamızın tarihi bölümü bu gerçeği ortaya koymaktadır. Daha ileriki grafiklerde de görüleceği üzere, hiçbir dinî eğitim almamış bu insanların, dinî düşünce ve pratiklere ilişkin tutumları ise bu durumun aksine ilgi çekici sonuçlar vermiştir.

Din eğitimi aldığını belirtenlerle "kısmen" diyenlerin oranı da hemen hemen aynıdır.

Ancak yüzde itibariyle düşük olmaları, bu insanların din eğitimi alabilen pek az şanslı kişilerden olduğunu göstermektedir.

c) Din Eğitimini Aldıkları Yerler ile İlgili Bilgiler

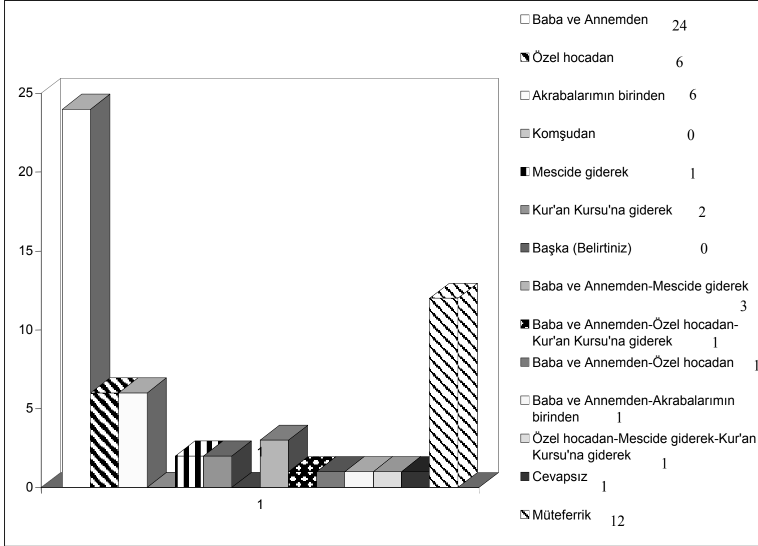

Din eğitimi aldıklarını belirtenlerin büyük bir çoğunluğu dinî eğitimlerini ebeveynlerinden aldıklarını belirtmişlerdir. İkinci olarak da "akrabalarımın birinden" cevabını verenler gelmektedir.

Aynı orandaki diğer grup ise bu soruyu boş bırakmışlardır. Üçüncü grup da dinî eğitimlerinde komşularından faydalandıklarını belirtmektedirler. %4.7'lik diğer bir grup ise, mescide ya da Kur'ân Kursuna giderek dinî eğitimlerini almışlardır. 14.2 gibi büyük bir oran da bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

"Okulda" din eğitimini aldığını belirten bir kişi bile yoktur. Bu sonuç, araştırmamızın 1. ve 2. bölümlerinin ortaya koyduğu sonucu %100'lük bir oranda doğrulamaktadır. Genel eğitim içerisinde bugün dahi din eğitim-öğretimi yer almamaktadır.

Din Eğitimini Aldıkları Yerler ile İlgili Bilgiler

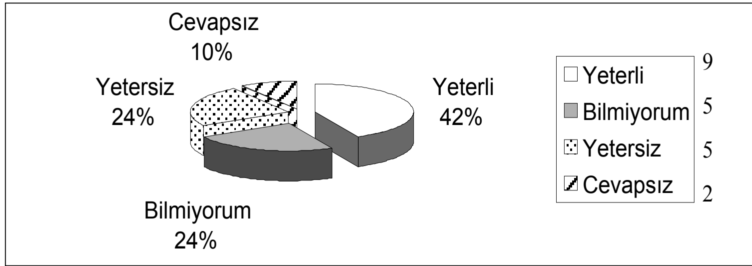
Ö.U.A.'da aynı soruya yani din eğitimi aldılarsa nereden aldıkları sorusuna verilen cevaplardaki dağılım ise şöyledir: %40'ı ebeveyninden, %10'luk iki grup özel hocadan ve akrabalarının birisinden, %3,3'lük iki grup da mescide ya da Kur'ân Kursuna giderek din eğitim-öğretimlerini aldıklarını belirtmişlerdir. Komşudan ya da okuldan din eğitimi aldığını belirten kişi yüzdesi 0'dır.

Ö.U.A.'daki bu sonuç H.U.A.'yı tam bir şekilde desteklemektedir. Öğrencilerin %5'i hem ebeveyninden hem de mescide giderek dinî eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. %20'lik bir kısmı ise bu soruya şu şekillerde cevap vermişlerdir: Bu dinî eğitim ve öğretimi; "dini kitaplardan, kardeşimden, halamdan, kolej hocasından, arkadaşlardan, dergi ve gazetelerden, Türk arkadaşımdan aldım." Her iki anket grubunda mescit ya da Kur'ân Kursu cevabını verenlerin yüzde oranının 4,7 ve 3,3

olması, bu müesseselerin çok faal ve etkin olmadıkları ve sayılarının az olduğu sonucunu vermektedir. Bu da tarihi gerçeklere mutabık bir sonuçtur.

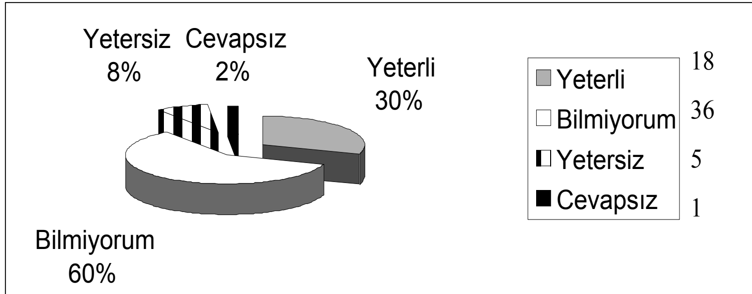
d) Almış Oldukları Dinî Eğitimi Yeterli Görüp Görmedikleri

Aldıkları Dinî Eğitimin Yeterli Olup-Olmadığına Dair Bilgiler

Yine, dinî eğitim-öğretim almış olduğunu söyleyenlere ya da kısmen almış olduklarını belirtenlere -ki bu sayı 90 kişide 21 kişidir- yönelttiğimiz bu soruya 21 kişiden 9'u "yeterli", 5'i "bilmiyorum", 5'i "yetersiz" cevabını vermiş, 2 kişi de cevapsız bırakmıştır.

Dinî Eğitiminin Yeterli Olup-Olmadığına Dair Bilgiler

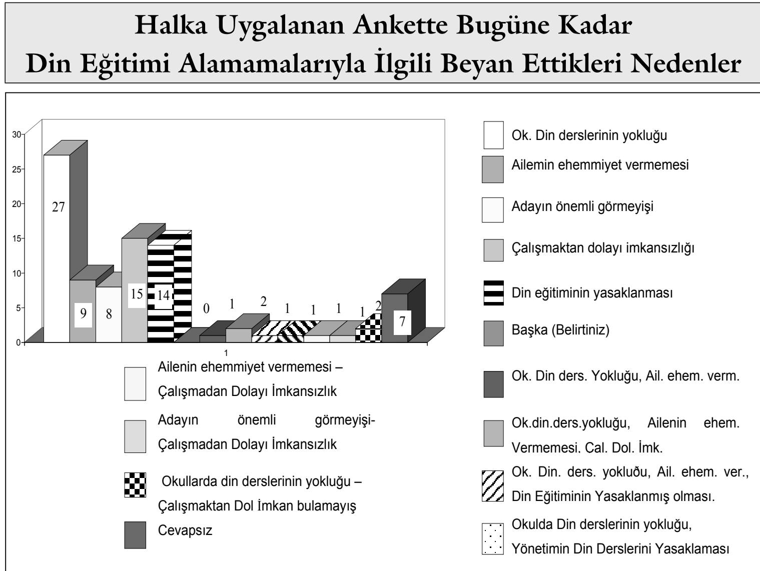

Ö.U.A.'daki durum ise şöyledir:

Grafik 13'den de anlaşılacağı üzere 78 öğrenciden 29'u

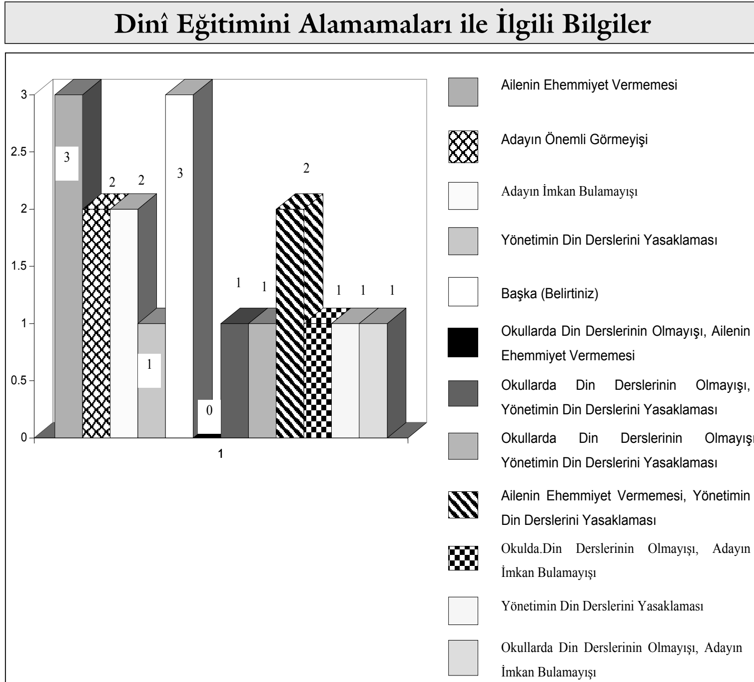
"evet", 31'i de "kısmen" din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Aynı soruya bu 60 öğrencinin verdiği cevaplar yüzdelik dağılımı ile şöyledir. %30 "yeterli", %60 "yetersiz", %8,3 "bilmiyorum" ve %1,6'da cevapsız. H.U.A.'da "yeterli" diyenlerin yüzdesi 42,8, "yetersiz" diyenler %23,8 ve "bilmiyorum" cevabını verenlerin yüzdesi de 23,8'dir. Her iki grubun yüzdeleri göreceli bir yakınlık ifade etmektedir. Özellikle öğrencilerden %60'ının almış oldukları dinî eğitimi "yetersiz" görmeleri, öğrencilerin dünyaya bakış, algılayış ve beklentilerinin halka nazaran demokratik haklarını kullanma anlayışlarının daha gelişkin olduğunu hissettirmektedir. Dinî eğitim ve öğretimin en temel haklardan olduğu gerçeği öğrencilerde daha fazla yer etmiştir, denilebilir.

e) Din Eğitim-Öğretimi Almamış/Alamamış Olanların Beyan Ettikleri Nedenler ile İlgili Bilgiler

Bu konu ile ilgili soruya H.U.A.'da 90 kişi katılmış, bunların %30'u din eğitimi alamamalarına neden olarak okullarda din derslerinin bulunmayışını göstermişlerdir. %10'u ise ailelerinin yeterince bu konuya ehemmiyet vermediğini belirtmiştir. %8,8'i bu konuyu önemli görmediklerinden dolayı, %16,6'sı çalışmaktan dolayı imkân bulamadıklarını ifade etmişlerdir. %15,5'i de önceki yönetimin din eğitimini ve din derslerini yasaklamasından dolayı din eğitimi almadıklarını/alamadıklarını belirtmişlerdir. %7.7 ise bu soruyu cevaplamamış, diğerleri de birkaç şık birden belirtmiştir.

Dinî Eğitimini Alamamaları ile İlgili Bilgiler

Ö.U.A.'da aynı sorunun yine aynı cevap sıralaması itibariyle yüzdeleri ise şöyledir: %16,6, %11,1, %11,1, %5,5, %16,6. %40'lık bir oran ise neden olarak iki ya da üç şıkkı birden işaret-

lemişlerdir. Yüzde rakamları ilk şık hariç olmak üzere, tamamen birbirini destekler durumdadır.

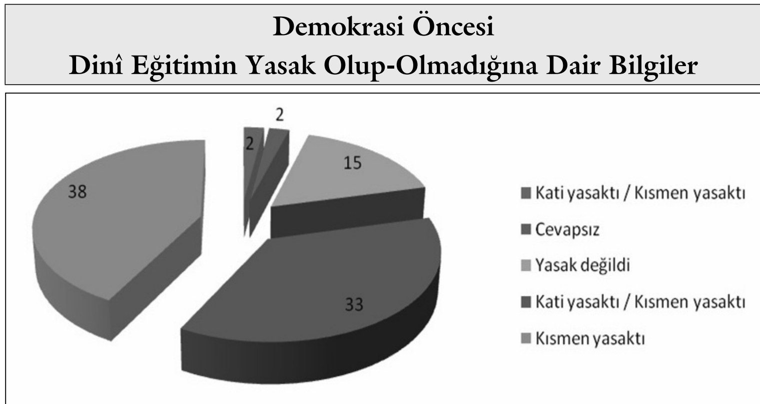
İlk şık, yani "okulda din derslerinin bulunmayışı" halkta %30'u tarafından bir eğitimsizlik nedeni olarak algılanırken, öğrencilerde bu oranın %16,6'ya düşmesinin sebebi kanaatimizce şu olabilir:

Halk kesimi, eğitimle olan irtibatını bir şekilde sona erdirmiştir. Bu nedenle okulların bu konuya eğilmemiş olması onlarda evlatları adına daha fazla bir din eğitim-öğretim hasreti oluşturmuştur denilebilir.

Öğrencilerde ise bu şıkka ait oran düşük kalmıştır. Çünkü onlar eğitimlerine şu anda hala devam etme imkânlarına sahip bulunmakta ve belki de bir şekilde ihtiyaç hissettikleri din eğitim-öğretim faaliyetlerini okul devrelerinde sürdürebileceklerini düşünmektedirler.

f) Demokrasi Öncesi Her Türlü Dinî Eğitimin Yasak Olup Olmadığına İlişkin Düşünceler

Demokrasi Öncesi
Dinî Eğitimin Yasak Olup-Olmadığına Dair Bilgiler

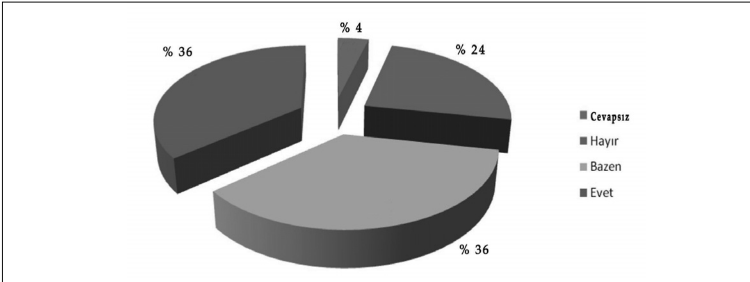
"Demokrasi öncesi her türlü dinî eğitim yasak mıydı?" sorusuna 90 kişiden 33'ü "Kati yasaktı", 38'i "kısmen yasaktı", 15'i de

"yasak değildi cevabını verirken, 2'si her iki şıkkı işaretlemiş, 2'si de cevap vermemiştir. "Yasak değildi" diyenlerin yüzdesi 16,6'dır. Bu %16,6'nın "yasak değildi" demesinin nedenleri şunlar olabilir:

Dağıstan'da dinî hayat, dinî algılama, din konusundaki düşünceler vb. Türkiye ile oldukça farklılık gösterir. Yani Türkiye'deki bir fert dinî eğitimin yasak olup olmamasına farklı ir tepki, Dağıstan'daki fert de farklı bir tepki göstermektedir. Dağıstan, uzun yıllar boyunca siyasi, iktisadi, sosyal ve dinî bir esaret yaşamıştır. Bu kadar uzun bir esaret döneminden sonra fertlerin din eğitim-öğretiminin yasak olup olmaması konusu ile hassas bir şekilde ilgilenmeleri düşünülemez. Ülkemizde ise demokratik haklar en güzel bir şekilde kullanılabilmektedir. Dolayısıyla bizler, demokratik ilke ve teamüllere sağmayabilecek yasaklama tavırları karşısında Dağıstan halklarından da aynı hassasiyeti göstermelerini bekleyemeyiz ve kanaatimce bu konuda büyük bir hassasiyeti artık gösteremez bir durumda olduklarını kabul etmemiz gerekir. Bu hususa, araştırmamızın ön bölümlerinde ayrıca temas edilmişti.

g) Yasak Dönemde "Din Eğitim-Öğretimi"ni Bir İhtiyaç Olarak Hissedip Hissetmedikleri ile İlgili Bilgiler

Yasak Dönemde "Din Eğitim-Öğretimi"ni Bir İhtiyaç Olarak Hissedip Hissetmedikleri ile İlgili Bilgiler

"Yasak dönemde din eğitimini bir ihtiyaç olarak hissediyor muydunuz?" sorusuna %36,6 "Evet", %35,5 "Bazen", %23,3 de "Hayır" cevabını vermiş, %4,4 ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Uzunca bir yasaklama döneminin ardından büyük çoğunluk, bu soruya "evet" ya da "bazen" demişlerdir. Bu ise, insan fıtratının değişmezliğini göstermektedir. Dinî inançlarımız bize, inanç ve itikadın doğuştan gelen bir özellik olduğunu belirtmektedir. Buradan şu sonuca varabiliriz. Din ve din eğitim-öğretimine duyulan fitri ihtiyaç, en katı yasaklama tavırları karşısında bile sönmemektedir. Dolayısıyla bu ihtiyaç bir şekilde giderilecektir. Şayet yasaklama söz konusu ise, araştırmamızın teorik kısmında da değindiğimiz üzere bu ihtiyaç ideolojinin getirdiği legal sınırları aşacak ve illegal olacaktır. Dağıstan, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi bu süreci yaşamıştır.

h) "Din Eğitimi" İhtiyacını Karşılamayı Düşünüp Düşünmedikleri ile İlgili Bilgiler

Dinî İhtiyaçlarını Gidermeyi Düşünüp/Düşünmedikleri ile İlgili Bilgiler

"Din eğitimi" ihtiyacınızı gidermeyi düşünüyor muydunuz?" sorusuna %21,1 "evet, ama dinî müesseseler yoktu", %5,5 "evet, ama yönetimden korkuyordum, %8,8 "din ile gizli meşgul oluyordum", %3,3 "evet, ama dindarlığımdan dolayı işimden atılacağımı düşünüyordum", %46,6'da "Hayır, düşünmüyordum" cevabını vermiştir. %1.1 yönetimden ve işinden atılacağından korktuğunu, %2,2 yine dinî müesseselerin olmadığı ve işinden olacağından korktuklarını belirtmiş, %11,1 de bu soruya cevap vermemiştir.

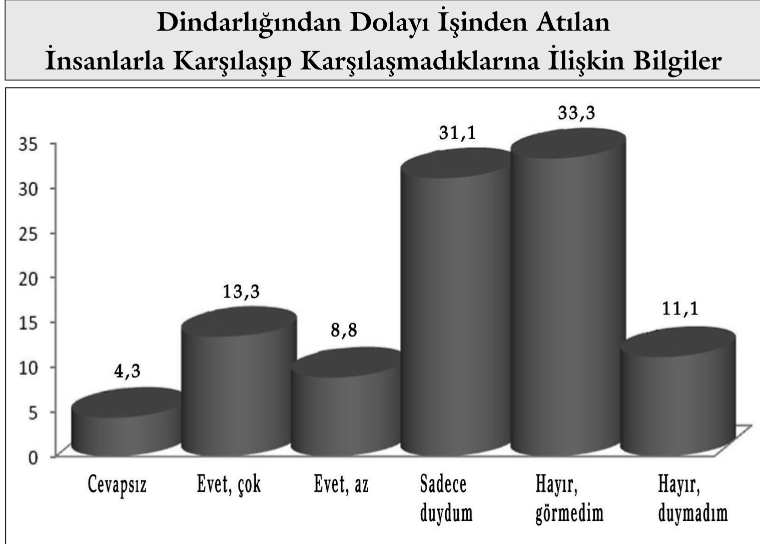
%46.6 gibi bir rakamın "hayır, düşünmüyordum" cevabını vermesi çok şaşırtıcı değildir. Bu oranın yüksek çıkmasının nedeni kanaatimizce diğer şıklarda, özellikle "yönetimden korkuyordum" şıkkında gizlidir. Bazı özel sohbetlerimizde valilik yetkililerinden bürokratlar şu itiraflarda bulunmuşlardır: "Demokrasi öncesi 5-6 kişi dahi bir araya gelip dinî sohbet yapamazdık. Bir araya geldiğimizde, hemen herkes karşısındakinin K.G.B.[160] ajanı olduğunu düşünür ona göre davranırdı." Diğer taraftan önemli bir sebep de zaten %21,1 olarak çıkan "dini müesseselerin" yokluğu konusudur. Bir taraftan yönetim korkusu, diğer taraftan dinî müesseselerin yokluğu karşısında bir insanın din eğitim-öğretimi ihtiyacını gidermeyi düşünememesi normal karşılanmalıdır. Bu husus, 7. madde ile çelişiyor gibi görünüyorsa da çelişmemektedir. Şöyle ki; din eğitim-öğretimini bir ihtiyaç olarak hissetmek ayrı, bu ihtiyacı gidermeyi istemek, düşünmek, ona göre bir adım atmak da ayrı şeylerdir. Dolayısıyla burada bu iki husus ortaya çıkarılmak istenmiştir. Ayrıca %8,8'in dinî faaliyetlerini gizli yürüttüklerini belirtmesi, %3,3'ün de dindarlıktan dolayı işlerinden atılacaklarından korkuyor olmaları, %5,5'in açıkça

[160] Sovyet Gizli Servisi.

belirttiği "yönetimden korkma" olgusunu destekler nitelikte-dir. Zaten %3,3'lük grubun iddiası bundan sonraki alt başlıkta ayrıca ortaya konmaya çalışılmıştır.

ı) Dindarlığından Dolayı İşinden Atılan İnsanlarla Karşılaşıp Karşılaşmadıklarına İlişkin Bilgiler

Dindarlığından Dolayı İşinden Atılan İnsanlarla Karşılaşıp Karşılaşmadıklarına İlişkin Bilgiler

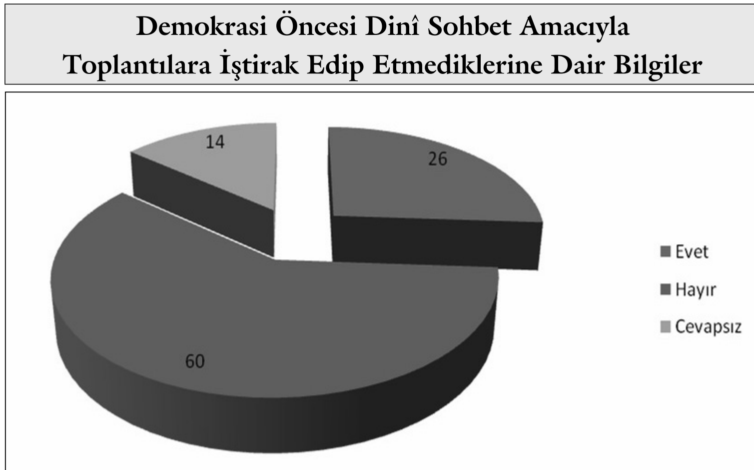

"Çevrenizde, dindarlığından dolayı işinden atılan insanlar gördünüz mü?" sorusuna %13,3 "Evet, çok", %8,8 "Evet, az", %31,1 "Sadece duydum", %33,3 "Hayır görmedim", %11,1 de "Hayır, duymadım" şeklinde cevap vermişlerdir. Diğer bir tabirle %53,2 oranındaki grup, dindarlığından dolayı insanların işlerinden atıldığını ya görmüş ya da duymuşlardır ki bu büyük bir orandır. Bu sonuç, anketi uygulamadan önce yapmış olduğumuz araştırma ve gözlemlerimizi tam bir şekilde doğrulamaktadır. Yani, Sovyetler dini imha etmek istedikleri gibi, dindarlara da tahammül edememişlerdir. Bu durum, gözlemleyebildiğimiz kadarıyla insanlara bir korku ve sinme duygusu yüklemiştir.

Demokrasinin serbesti getirdiği söylenmekle birlikte, konuştuğumuz kişiler bunun kâğıt üzerinde kaldığını öne sürmektedirler. Kaldı ki, araştırmamızın 1. ve 2. bölümlerinde de temas ettiğimiz üzere, dağlılar, Ruslara güvenmenin karşılığını oldukça pahalı ödemişlerdir.

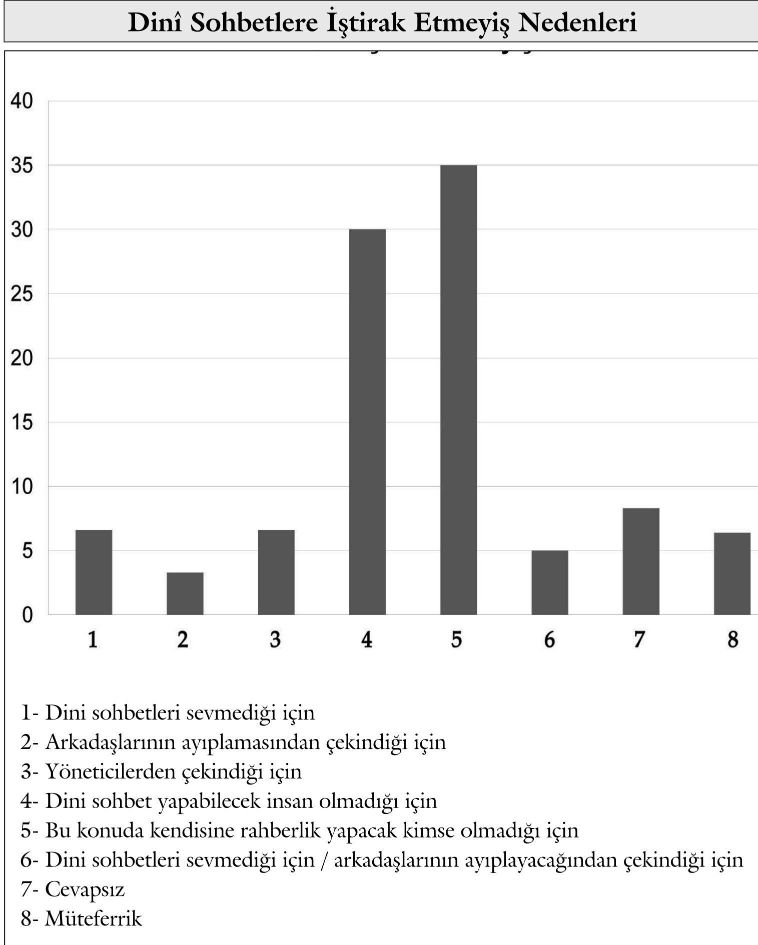
i) Demokrasi Öncesi Dinî Sohbet Amacıyla Toplantılara İştirak Edip Etmediklerine Dair Bilgiler

Demokrasi Öncesi Dinî Sohbet Amacıyla Toplantılara İştirak Edip Etmediklerine Dair Bilgiler

"Demokrasi öncesi dinî sohbet amacıyla toplantılara iştirak eder miydiniz?" sorusuna %28,8 "Evet" derken, %66,6 "Hayır" cevabını vermiş, %4,4 de bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu soruyu düzenleme amacımız şu idi. Her türlü dinî eğitimin yasak olduğu, okullarda resmi bir şekilde "Allahsızlık" propagandasının yapıldığı, dine ve dindara müsamaha gösterilmediği bir ortamda, insanların büyük çoğunluğunun dinî sohbet amacı ile bir araya gelemeyeceklerini önceden de tahmin ediyorduk. Ancak insanların "neden" sorusuna verecekleri cevap bizim açımızdan önem taşıyordu. Zaten bundan sonraki soru "hayır" cevabını veren %66,6'lık kesime sorulmuştur.

j) Dinî Sohbetlere İştirak Etmeyenlerin Bu Sohbetlere Katılmayış Nedenleri

Dinî sohbetlere katılmayanların ileri sürdükleri gerekçelerin dağılımı da şöyledir: %6,6 dinî sohbetleri sevmediğini, %3,3 arkadaşlarının ayıplayacağından çekindiğini, %6,6 Sosyalist dönemde yöneticilerden çekindiğini, %30 Dinî soh-

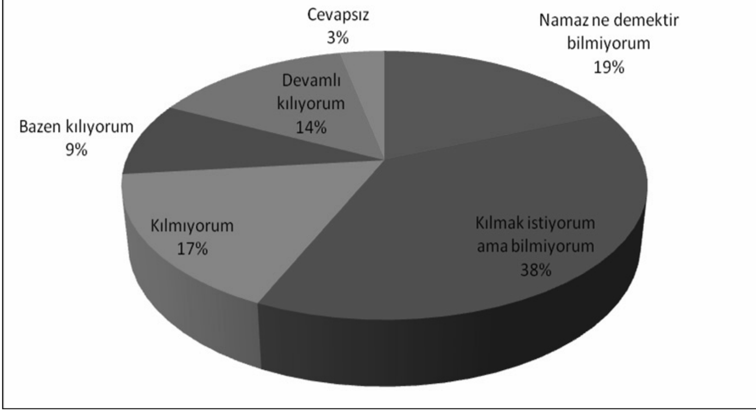
bet yapabilecek insan olmadığını, %35 bu konuda kendisine yol gösterecek birisi bulamadığını belirtmişlerdir. %5 hem dinî sohbetleri sevmediğini hem de arkadaşlarının ayıplayacağından çekindiğini, %1,6'lık dört grup da sırasıyla 1. ve 2. şıkları, 2. ve 5. şıkları, 2-3 ve 4. şıkları, 1-4 ve 5. şıkları beraber işaretlemişlerdir. %8.3 de bu soruyu boş bırakmıştır. Rakamların ifade ettiği en önemli gerçek şudur: %30 ve 35 ile toplam %65'lik kesim eskilerin ifadesiyle kaht-ı ricâlden yani din eğitimcisi yokluğundan şikâyet etmektedirler. Bu husus tarihi gerçeklerle de uygunluk arz etmektedir.

Dağlılar, uzun süren sivil savaş yılları ve isyanlarda önemli miktarda aydınını yitirmiştir. Halka dini-kültürel alanda rehberlik yapabilecek insanlar kalmamıştır. Dinî sohbetlere iştirak etmeyenlerin, katılmama nedeni olarak dinî sohbetleri sevmeyişini %6,6 oranında ifade etmesi de ilginçtir. Bu sonuç da, araştırmamızda daha önceleri yer yer değindiğimiz fıtri din duygusunun yok edilemeyişi neticesinde olsa gerektir. Çünkü uzunca bir dönem dinin ve dindarın taunluymuş gibi gösterildiği, karşıt propagandaların oldukça yoğun olduğu bir toplumda, insanları dinden soğutma sonucunun %6,6 gibi düşük bir sonuç vermesi, işaret etmeye çalıştığımız gerçeklik dolayısıyladır.

k) "Namaz" Konusundaki Tutum ve Düşüncelere Ait Bilgiler

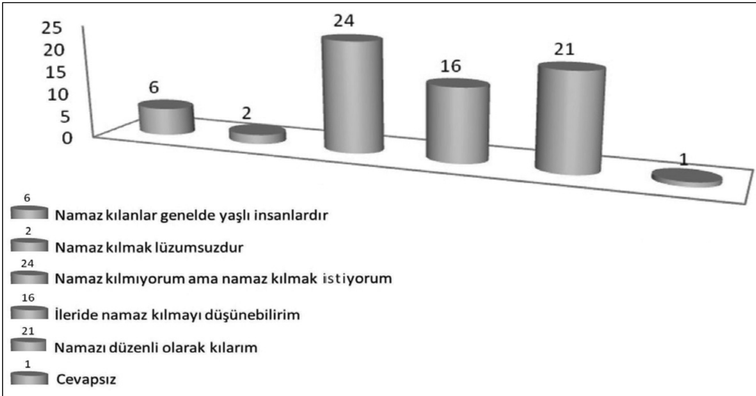
"Namaz konusunda ne düşünürsünüz?" sorusu hem H.U.A.'da hem de Ö.U.A.'da yer almaktadır. Dolayısıyla bu soruya ait sonuçları, burada yine H.U.A. ve Ö.U.A. olarak karşılaştırmalı bir tarzda ele alacağız.

H.U.A.'da "Namaz" Konusundaki Tutum ve Düşüncelere Ait Bilgiler

H.U.A.'da bu soruya 17 kişi (%18,8) "Namaz ne demek bilmiyorum", 34 kişi (%37,7) "Kılmak istiyorum ama bilmiyorum", 15 kişi (%16,6) "Kılmıyorum", 8 kişi (%8,8) "Bazen kılıyorum", 13 kişi (%14,4) "Devamlı kılıyorum" cevabını vermişlerdir. 3 kişi (%3,3) ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Ö.U.A.'da "Namaz" Konusundaki Tutum ve Düşüncelere Ait Bilgiler

Ö.U.A.'da da öğrencilerin "namaz" ile ilgili düşünceleri sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:

6 kişi (%7,6) "Namaz kılanlar genelde yaşlı insanlardır", 2 kişi (%2,5) "Namaz kılmak lüzumsuzdur", 24 kişi (%30,7) "Kılmıyorum ama namaz kılmak güzeldir", 16 kişi (%20,5) "İleride namaz kılmayı düşünebilirim", 21 kişi (%26,9) "Namazı düzenli olarak kılarım" cevabını vermişlerdir. 5 kişi 4. ve 5. şıkları beraberce işaretlemiş, 1'er kişi de 3. 4., 5. 6. ve 2. 4. şıkları beraber işaretlemişlerdir. 1 kişi de bu soruya cevap vermemiştir.

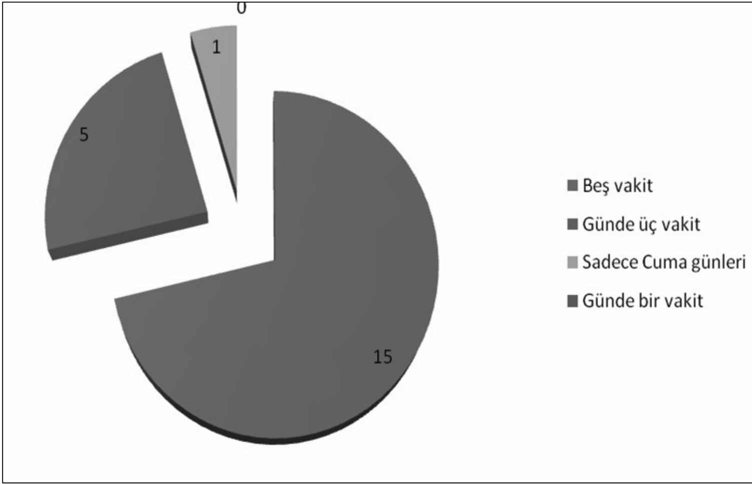
Sonuçlar H.U.A.'da ve özellikle Ö.U.A.'da oldukça ilginçtir. Öğrencilerden bir kişi bile 1. şıkkı, yani "Vakit kaybıdır" şıkkını işaretlememiştir. Yine %26,9 gibi bir oran namazı devamlı kıldıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda 4., 5. ve 6. şıkların toplam yüzdesi 88.1'dir ki bu oldukça yüksek ve bir o kadar da sevindirici bir husustur. Namaza karşı tavır alanların 0 yüzde ile çıkması oldukça şaşırtıcıdır. H.U.A.'da da 2., 4. ve 5. şıkların toplam yüzdesi öğrencilerin yüzdesine ulaşmasa bile %60.9 gibi bir oranla yine de yüksektir. Dolayısıyla hem halkın hem de öğrencilerin namaz gibi dinî pratiğe yaklaşımları çok müspettir. Bu sorudaki sonuçların bu şekilde olabileceği tahmin edilememiştir.

l) Namaz Kılanların Ne Kadar Sıklıkla Namaz Kıldıklarına Ait Bilgiler

H.U.A.'da, *namazı "bazen" ya da "devamlı" kıldığını belirtenlere*, namazı ne kadar sıklıkla kıldıkları sorulmuştur. Bu sorunun amacı, anketimize katılanlarda Şiîlik eğilimi olup olmadığını tespit etmektir. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, Derbent'in tarihi ulu camisinde Şiîler, Sünnîlerin namazlarının arkasından, yeniden kendilerine ait namazı kılmaktadırlar. Yani Sünnilerin namazlarına iştirak etmemektedirler. Namazları da, kendileriyle konuştuğumuz Şiîler üç vakit olarak kıldıklarını (Sabah, Öğle/

İkindi, Akşam/Yatsı) belirtmişlerdir. Anketimize katılanların ne kadarının Şiî olduğunu böyle bir soru ile belirleyebilirdik. Üstelik bu sorunun sonuçları Dağıstan'da Şiîliğin "ne kadar yaygın olduğu" sorusuna da cevap verir niteliktedir.

Namazı Kaç Vakit Kıldıklarına Dair Bilgiler

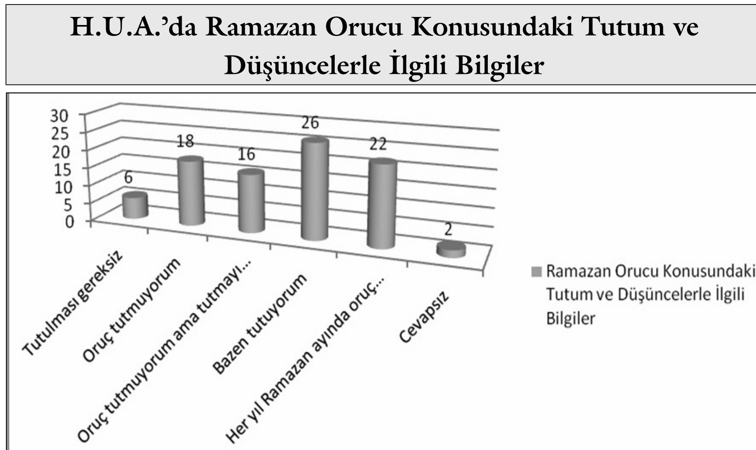
"Namazı ne kadar sıklıkla kılarsınız?" sorusuna %71,4 "Beş vakit", %23,8 "Üç vakit", %4,7 de "Cuma günleri" cevabını vermişlerdir. "Günde bir vakit" ya da "Bayramlarda" şıklarını hiç kimse işaretlememiştir. Buradan %76 gibi bir oranın Sünni, %24'ünün de Şiî olduğu sonucuna varılabilir. Bu sonuç tarihi gerçeklere de çok zıt değildir. Çünkü bu bölge daha önce de ifade ettiğimiz gibi tarihi süreç içerisinde Türkiye, Rusya ve İran'ın hâkimiyetleri altına girmiştir. Halen de bu hâkimiyet mücadelesi devam etmektedir. İran'ın özellikle Derbent üzerinde tarihi iddiaları mevcuttur. Iran, bu bölgenin tamamen Şiî olduğunu iddia etmekte ve Şiîliği daha da yaygın hale getirebilmek için bilhassa kadınlardan seçtiği gönüllüleri, finansmanlarını da temin ederek bir müddet için İran'a götürmekte, eğitmekte

ve tekrar Dağıstan'a en azından yakınlıkduyar olarak göndermektedir. Ancak İran'ın bu kültürel propagandasına rağmen Dağıstan'ın Şii değil Sünni olduğu araştırmamızın sonuçlarında da çok rahat görülmektedir.

%76'lık Sünni bir oran oldukça önemlidir. Ayrıca İran'ın tarihi iddiaları da zayıf mesnetlidir. Zayıf mesnetlidir diyoruz, çünkü Dağıstan'ın bir bölümü XVII. yüzyılın başlarında Safeviler tarafından işgal edilmiş ve Şiiliği yaymak için gayret gösterilmişse de bu harekât Dağıstanlıların şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır. 1578-1606 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde kalan Dağıstan, bu tarihten önce de Moğollar, İlhanlılar, Altın Ordu Hanlığı, Timurlular ve Kumanlar (Kıpçaklar) tarafından Türkleştirilmiştir. 1607 yılında Osmanlıların, Şah I. Abbas'a "hiç kimsenin canına dokunulmaması" şartıyla Dağıstan'ı teslim etmelerine karşın Şah Abbas pek çok kişiyi öldürtmüştür.[161]

m) Ramazan Orucu Konusunda Tutum ve Düşünceler

H.U.A.'da Ramazan Orucu Konusundaki Tutum ve Düşüncelerle İlgili Bilgiler

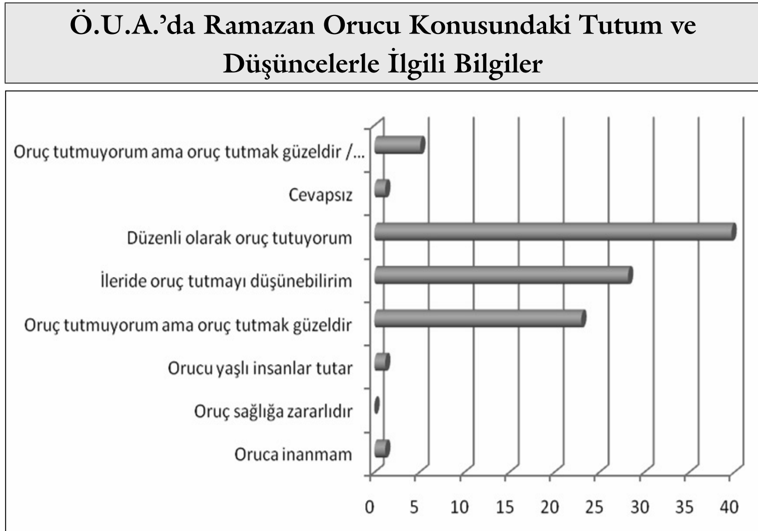

161 T.D.V. İSLÂM Ansiklopedisi, a.m.

"Ramazan orucu konusunda ne düşünürsünüz?" sorusu hem halka hem de öğrencilere sorulmuştur. H.U.A.'daki sonuçlar frekanslarıyla birlikte şöyledir:

6 kişi (%6,6) "Tutulması gereksiz", 18 kişi (%20) "Oruç tutmuyorum", 16 kişi (%17,7) "Oruç tutmuyorum ama tutmayı düşünüyorum", 26 kişi (%28,8) "Bazen tutuyorum", 22 kişi (%24,4) "Her Yıl Ramazan ayında tutuyorum" şeklinde cevap vermiş, 2 kişi (%2,2) de bu soruyu cevaplamamıştır.

Ö.U.A.'da Ramazan Orucu Konusundaki Tutum ve Düşüncelerle İlgili Bilgiler

Ö.U.A.'daki sonuçlar da şöyledir: %1,2 "Oruca inanmam", %0 "Oruç sağlığa zararlıdır, %1,2 "Orucu yaşlı insanlar tutar", %23 "Oruç tutmuyorum ama oruç tutmak güzeldir", %28,2 "İleride oruç tutmayı düşünebilirim", %39,7 "Düzenli olarak oruç tutuyorum" cevabını vermiştir. %1.2 bu soruya cevap vermemiş, %5,1 de 4. ve 5. şıkları beraber işaretlemişlerdir. Öğrencilerden %39,7'sinin "devamlı oruç tuttuğunu" belirtmesi araştırmamız açısından ilgi çekicidir. Yine ilginç bir nokta da "Oruç sağlığa zararlıdır" şıkkını hiç kimsenin işaretlememiş olmasıdır. Oruca

inanmayan da 1 kişidir ki araştırmamız açısından sayısal olarak önemi çok büyüktür. Çünkü bu araştırma, 1917'den beri hemen her türlü dinî eğitim, öğretim, faaliyet ve ibadet hakları ellerinden alınmış bir milletin, üçüncü-dördüncü ve belki de beşinci neslinin cevaplarını almaktadır. Bunu sevindirici bir gelişme olarak görebiliriz. H.U.A.'da ise bu oran %6,6 idi.

Soruyu genel şekilde değerlendirdiğimiz zaman öğrencilerin %96'sının, halkın da %71'inin oruç tutan ya da oruç tutulmasına taraftar olduğunu görürüz. Çalışmamızda "din karşıtı propaganda/eğitim faaliyetlerinin başarı durumu" ve "din üzerindeki yaşamanın sınırlılığı" konularında da belirttiğimiz üzere büyük insan gücü ve para harcanan bu din karşıtı propagandalar, halkın fıtri din duygusuna set çekememiştir. Bu propagandaların büyük ölçüde başarısız kaldığına aynı yerde ayrıca işaret edilmişti.

n) Ramazan Orucuyla İlgili Düşünceler

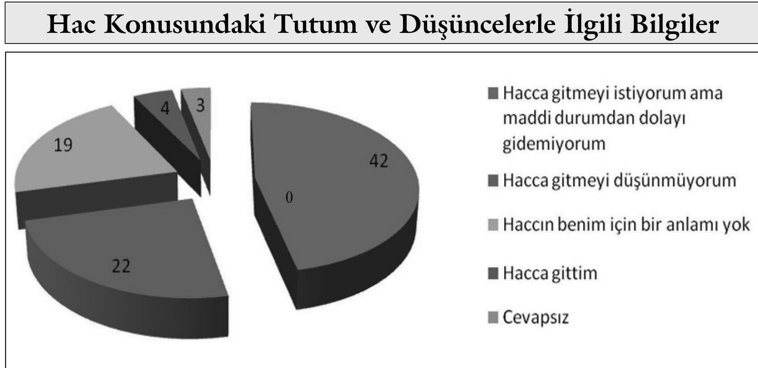

Burada, "sizce Ramazan ayında kaç gün oruç tutulmalıdır" sorusuna verilen cevaplar ele alınmaktadır. Bu soruyu hazırlamış olmamızın nedeni şudur: Bir önceki soruda "bazen

tutuyorum" ya da "devamlı tutuyorum" diyenlerin cevaplamasını istediğimiz "Ramazan ayında kaç gün oruç tutulmalıdır" sorusu bir test sorusudur. Yani, "bazen" ya da "devamlı" oruç tuttuğunu beyan edenlerin, beyanlarının doğruluğu anlaşılmak istenmiştir. Hemen belirtelim ki bu test sorumuzun neticesi tam olarak müspettir. "Bazen" ya da "devamlı" oruç tuttuğunu söyleyen 48 kişiden 46'sı (%95,8) "otuz gün" oruç tuttuğunu beyan etmiştir. Sadece 2 kişi (%4,1) "üç gün" oruç tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca bu soruda "on gün", "on beş gün" ve "yirmi gün" şıklarının hiçbirisinin işaretlenmemiş olması, "bazen" ya da "devamlı" oruç tuttuğunu belirtenlerin, oruç şuuruna sahip olduklarını göstermektedir.

o) Hac ile ilgili Tutum ve Düşünceler

Hac Konusundaki Tutum ve Düşüncelerle İlgili Bilgiler

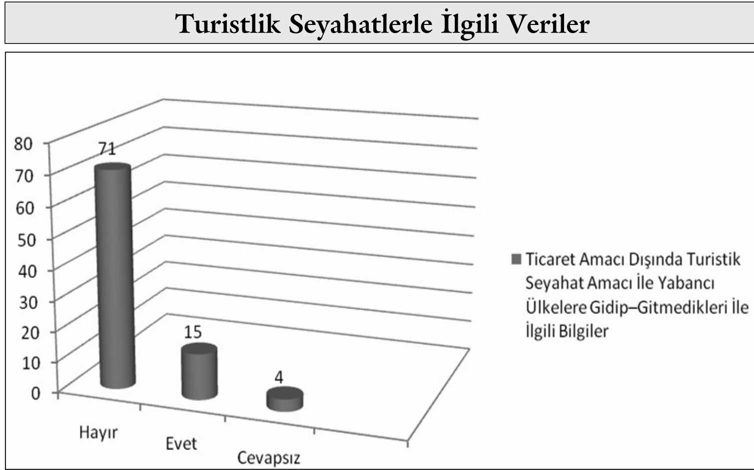

"Hac konusunda ne düşünürsünüz?" sorusuna ankete katılanların %21,1'i "Haccın benim için bir anlamı yok", %24,4'ü "Hacca gitmeyi düşünmüyorum", %46,6'sı "Gitmeyi düşünüyorum ama maddi durumumun yetersizliğinden gidemiyorum", %4,4'ü de "Hacca gittim" cevabını vermişlerdir. %3.3'de bu soruyu cevaplamamıştır. Hac, bilindiği üzere mali bir ibadettir. %45.5 gibi bir oranın Hac konusundaki tutumunun menfi

olması, kanaatimizce hem Dağıstan'ın ekonomik yapısının hem de Sovyet rejiminin uygulamış olduğu kısıtlamalar nedeniyledir. 1928'den sonra Sovyet makamları Hac için izin vermemiş, ikinci dünya harbinden sonra gönderilen 15-20 hacı da birer propaganda vasıtası olarak kullanılmıştır. Hacıları Mekke ve Medine'de "İslâm Allah yoludur, komünizm ise Allah'ın isteği doğrultusundaki hayat şeklidir. Komünizm, insanların vicdanlarına tecavüz etmez, o insanlığın gelişme yoludur" şeklinde propagandalarda bulunuyorlardı.[162] Anketimizin, bu soru ile ilgili diğer bir genel sonucu da, %51,2'lik bir kesimin Hacc konusundaki tutum ve düşüncelerinin müspet olmasıdır. Bu oran araştırmamız açısından önemli bulunmuştur.

ö) Turistik Seyahatleri ile İlgili Bilgiler

Turistlik Seyahatlerle İlgili Veriler

Anket formumuzda "rahatlatıcı" bir sorunun yer alması anket tekniği açısından bir zorunluluktu. Biz de, hem bir rahatlama sorusu hem de Türkiye ile ilişkileri ortaya çıkarabilecek bir

---

[162] Hayit, a.c., s. 345.

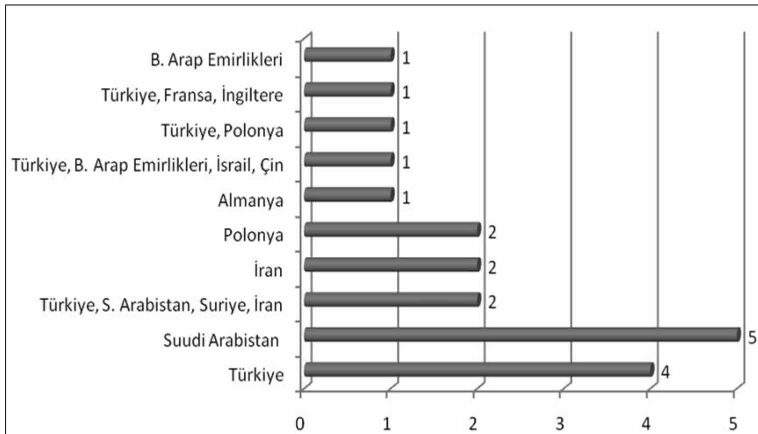
soru olması amacıyla ankete katılanlara şu soruyu yönelttik:

"Ticaret amacı dışında sadece turistik seyahat amacı ile yabancı ülkelere gittiniz mi?" Bu soruya %16,6 "Evet", %78,8 "Hayır" cevabını vermiş, %4,4'de bu soruyu cevaplamamıştır.

p) Hangi Yabancı Ülkelerde Bulundukları ile İlgili Bilgiler

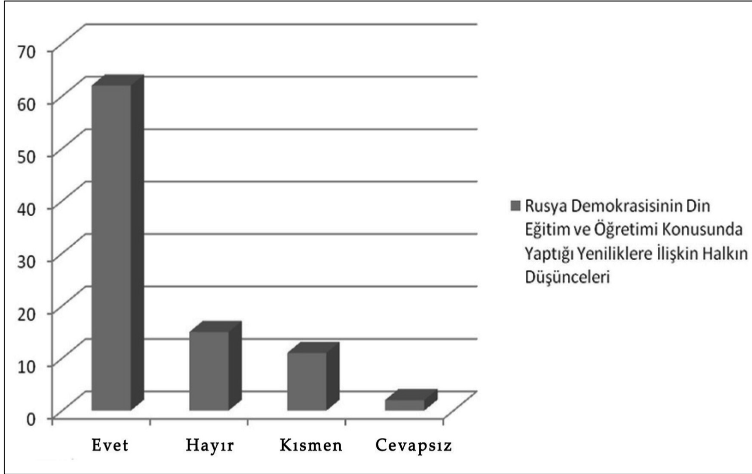
%16.6'lık kesime "Hangi ülkelere gittiniz" sorusu sorulmuştur. Bu soruya %26,6 "Türkiye", %13,3 "İran" ve "Polonya", %6,6 ise "Almanya", "Birleşik Arap Emirlikleri" cevabını vermişlerdir. Yine %6,6 hem "Türkiye-Polonya", "Türkiye-Arabistan-Suriye-İran", "Türkiye-B.Arap Emirlikleri-İsrail-Çin", "Türkiye-Fransa-İngiltere"ye gittiklerini belirtmişlerdir. Bu durumda "Türkiye"ye turistik seyahat yapanların yüzdesi 53,3 gibi bir rakama ulaşmaktadır. İran'a gittiklerini söyleyenlerin yüzdesi ise 26,6'da kalmaktadır. Bu oranlar 13 numaralı başlıkta değindiğimiz Sünni-Şii etkisi konusundaki yorumlarımıza tam bir şekilde tetabuk etmektedir.

Hangi Yabancı Ülkelerde Bulundukları ile İlgili Bilgiler

r) Demokrasinin Dağıstan'a Getirdiği Yenilikler

Demokrasinin Din Eğitim-Öğretimi Konusunda Getirdiği Yeniliklere İlişkin Düşünceler

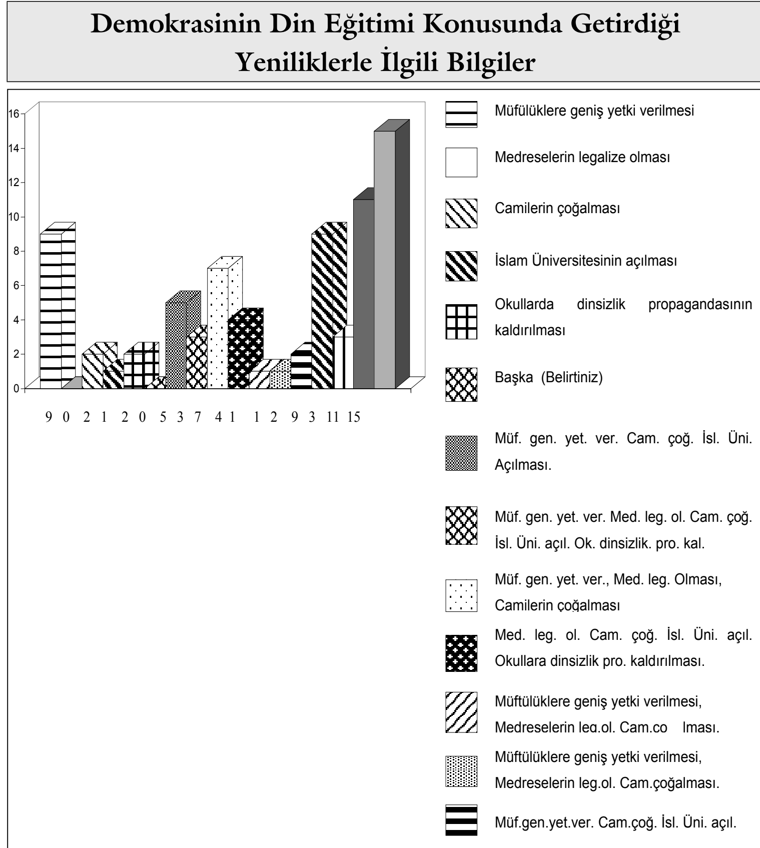

Bu konuda, ankete katılanlara önce: "Demokrasinin din eğitimi alanında getirdiği yenilikler var mı?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya %68,8 "Evet", %16,6 "Kısmen", %12,2'de "Hayır" cevabını vermişlerdir. Dolayısıyla %85,4 "Evet" ya da "Kısmen" derken %12,2 bu alanda değişen bir şey olmadığına inanmaktadırlar. %2.2'de bu soruya cevap vermemiştir. Bu kesimin değişimden daha büyük beklentileri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu soruya bağlı olarak "evet" ya da "kısmen" şıkkını işaretleyenlerin cevaplandırmasını istediğimiz diğer bir soru da şudur: "Sizce, Demokrasinin din eğitimi konusunda getirdiği yenilikler nelerdir?" Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenebileceği de ayrıca belirtildiğinden sonuçlar şöyledir: %11,6 Müftülüklere geniş yetki verilmesini din eğitim-öğretimi açısından bir yenilik olarak görmektedirler. Hemen belirtelim ki bu yetkiler, cami ve Kur'ân Kursları açabilme ve hac işlerini

organize etme ile alakalıdır. “Medreselerin legalize olması” seçeneğini tek olarak değil ama diğer şıklarla birlikte belirtenler az sonra açıklanacaktır.

Demokrasinin Din Eğitimi Konusunda Getirdiği Yeniliklerle İlgili Bilgiler

Üçüncü, yani camilerin, mescitlerin çoğalmasını demokratik bir yenilik olarak görenlerin yüzdesi %2.5'tir. %1.2 dördüncü şıkkı, “Mohaçkale'de İslâm Üniversitesinin açılması” şıkkını işaretlemiştir. %2.5'de “Ortaokullar ve liselerde dinsizlik propagandasının kaldırılmasını demokratik bir yenilik olarak kabul etmişlerdir. %6.4 1., 3., 4. ve 5. şıkları, %3.8 1., 2., 3., 4. ve 5.

şıkları, %9 1., 2., 3. ve 4'ü, %5.1 2, 3., 4 ve 5, %1.2 1, 2, 3. ve 5'i, %1.2 1, 2 ve 3'ü, %2.5 1, 2 ve 4'ü, %2.5 1, 3 ve 5'i, %11.6 1, 4 ve 5'i, %3.8 2, 3 ve 4'ü, %14.2 1 ve 3'ü, %19.4 1 ve 5. şıkları beraberce işaretlemişlerdir.

Rakamların da gösterdiği üzere 1., 3. ve 5. şıklarda yığılma vardır. Bu şıklar da müftülüklere geniş yetki verilmesi, camilerin, mescitlerin çoğalması, ortaokul ve liselerde ateistik propagandanın kaldırılmasıdır. Okullardan, dinsizlik propagandasının kaldırılması sonucunda din eğitimi- öğretimi alanında henüz büyük bir gelişme yoktur.

Dinî eğitim-öğretim alanındaki yukarıda belirtilen gelişmeler ise elbette sevindirici bir husustur. Ancak, bu gelişmelere bakıp, şimdiden gelecek adına müspet yargılarda bulunmak, kanaatimizce biraz acelecilik olur. Rusya'daki siyasi yapı henüz oturmamıştır. Dolayısıyla, şu anda bir demokratizasyon süreci yaşadığına inanılan Rusya'nın, ileriki yıllarda aynı süreci devam ettirip ettiremeyeceği şüphelidir.

19 Mart 1996 tarihinde Sovyetlerin Duma Meclisi, Glasnost-Perestroika sürecini ve Sovyetlerin dağıldığını onaylayan kanun maddesini reddettiğini açıklamıştır. Bu karar Orta Asya Türk Cumhuriyetlerince tepki ile karşılanmış, artık geriye dönüşün mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Kanaatimiz, din eğitim-öğretimi alanındaki demokratik hakların yeniden kazanılması, bir engel bulunmadığı takdirde bile uzun bir zaman alacaktır.

Bunun sebebi Rusya'nın, demokratikleşmede iki yoldan birisini kullanmak zorunda olmasıdır:

a) Kazuistik metod: Nedenlerin meydana gelmesi beklenerek oluşturulan hukuk. Bu metot, süre açısından uzun bir zamanı gerektirir.

b) Reception (tercüme/iktibas) metodu: Bu metodun da en az 15-20 yılı alacağı varsayılırsa, belirtmeye çalıştığımız demokratikleşme sürecinde yaşanabilecek güçlükler daha net bir şekilde ortaya çıkar.[163]

Bu açıdan bakıldığında mesela, en temel haklardan birisi olan miras hukukunun dahi yeterli bir şekilde oluşmadığı görülür. Çünkü toprak şu anda bile tamamen devletin mülkiyetindedir ve bu durum böyle devam edecek gibidir.

s) 9. Soru Değişkenine Göre 19-20-21-11 ve 23. Soruların Bir Değerlendirmesi

Böyle bir değerlendirme yapmak isteyişimizin nedeni şudur: Hatırlanacağı üzere 9. soruda "bugüne kadar hiç dinî eğitim aldınız mı?" şeklinde bir soru yöneltmiştik.

Ankete katılanlardan %75,5 gibi büyük bir oran bu sorumuza "Hayır" cevabını vermişti. İşte bu insanların dinî pratikler konusundaki tutumlarını ayrıca ölçmek bizim için önemli idi. Aşağıda, yüzde oranlarından da anlaşılacağı üzere, sonuç hem ilginç hem de şaşırtıcıdır.

- *Namaz Konusunda ne düşünürsünüz?*

Namaz ne demek bilmiyorum	17	25
Kılmak istiyorum ama bilmiyorum	27	39.7
Kılmıyorum	12	17.6
Bazen kılıyorum	5	7.3
Devamlı kılıyorum	5	7.3
Cevapsız	2	2.9
Toplam %	68	100.00

163 "Demokratizasyon" konusunda daha fazla bilgi için bkz: Tunaya, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Ekin Yay., Ank., 1979, s. 179.

- *Namazı ne kadar sıklıkla kılarsınız?*

Günde beş vakit	23	33.8
Günde üç vakit	15	20.5
Günde bir vakit	3	4.4
Cuma günleri	2	2.9
Bayramlarda	3	4.4
Cevapsız	23	33.8
Toplam %	68	100.00

- *Ramazan orucu konusunda ne düşünürsünüz?*

Tutulması gereksiz	5	7.3
Oruç tutmuyorum	17	25
Oruç tutmuyorum ama tutmayı düşünüyorum	15	20.5
Bazen tutuyorum	21	30.8
Her yıl Ramazan ayında tutuyorum	9	13.2
Cevapsız	2	2.9
Toplam %	68	100.00

- *Sizce Ramazan ayında kaç gün oruç tutulmalıdır?*

Üç gün	5	7.3
On gün	4	5.8
On beş gün	4	5.8
Yirmi gün	0	0
Otuz gün	35	51.4
Cevapsız	20	29.4
Toplam %	68	100.00

- *Hac konusunda ne düşünürsünüz?*

Haccın benim için bir anlamı yok	16	23.5
Hacca gitmeyi düşünmüyorum	21	30.8
Gitmeyi düşünüyorum ama maddi durumumun yetersizliğinden gidemiyorum	27	39.7
Hacca gittim	2	2.9
Cevapsız	2	2.9
Toplam %	68	100.00

Bu duruma göre hiç dinî eğitim almamış bu insanların önemli bir kısmı (%54,4) namaza taraftardır.

Bu soruda (19. soruda) namazı "devamlı" ya da "bazen" kıldığını söyleyenlere sorduğumuz 20. sorunun ilk şıkkı olan "günde beş vakit" seçeneğini %33,8 işaretlemiştir. Bütün şıklar itibariyle oran %66,1'dir. Araştırmamız açısından bu, oldukça dikkate değer bir orandır.

Oruç konusundaki düşünceler ise yine çok enteresandır. Menfi düşünce oranını açıklayacak olursak, bunun %7,3'te kaldığını görürüz.

Bunun aksine oruca taraftar ya da oruç tutanların toplam yüzdesi de %64,6'dır. "Ramazan ayında kaç gün oruç tutulmalıdır" sorusuna da %51,4 "otuz gün" diyerek, bu test sorumuzu da şuurlu bir şekilde cevaplandırdıklarını göstermişlerdir.

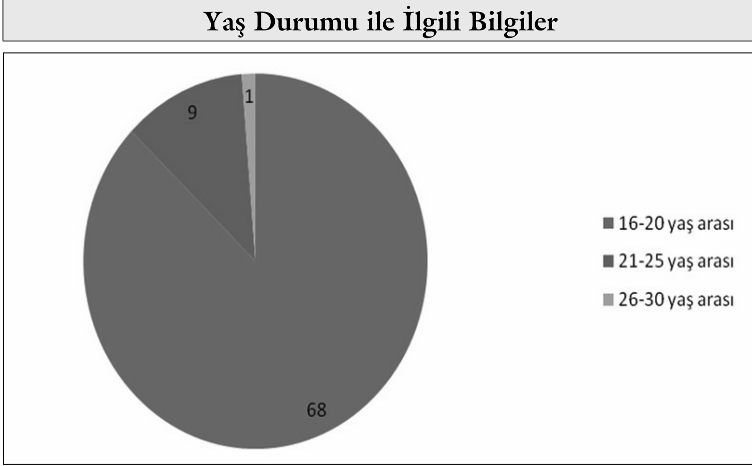
Bu soruda %29,4'ün cevap vermemesi din eğitim-öğretimi imkânına kavuşamamış olmalarının gerçekçi bir sonucudur.

Hac konusundaki düşünceler ise biraz farklılık göstermiştir. Bu farklılığın nedeni, kanaatimizce daha önce de temas etmiş olduğumuz ekonomik koşullardır. Yine de %39,7 gibi bir oranın Hacca gitmeyi düşündüğünü belirtmesi önemlidir.

3. Ö.U.A.'daki Kişisel Bilgiler

a) Yaş Durumu ile İlgili Bilgiler

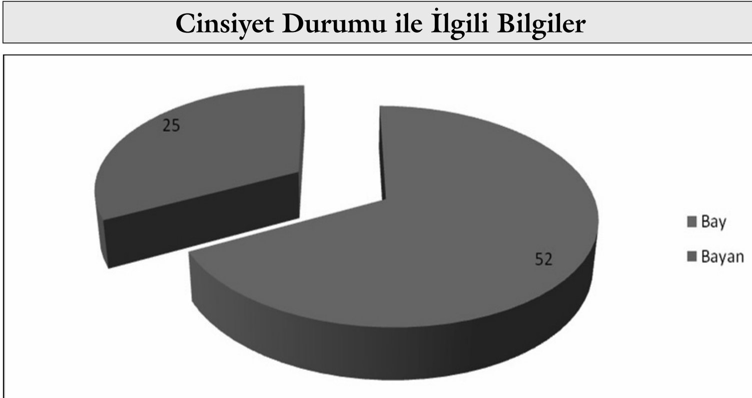
Yaş Durumu ile İlgili Bilgiler

Anketimize katılan 78 öğrencinin %87,1'i 16-20 yaş arasındaki öğrencilerden oluşmaktadır. %11.5 ise 21-25 yaş arasında olup 1 kişi (%1,2) 26-30 yaş grubuna dâhildir.

b) Cinsiyet Durumu ile İlgili Bilgiler

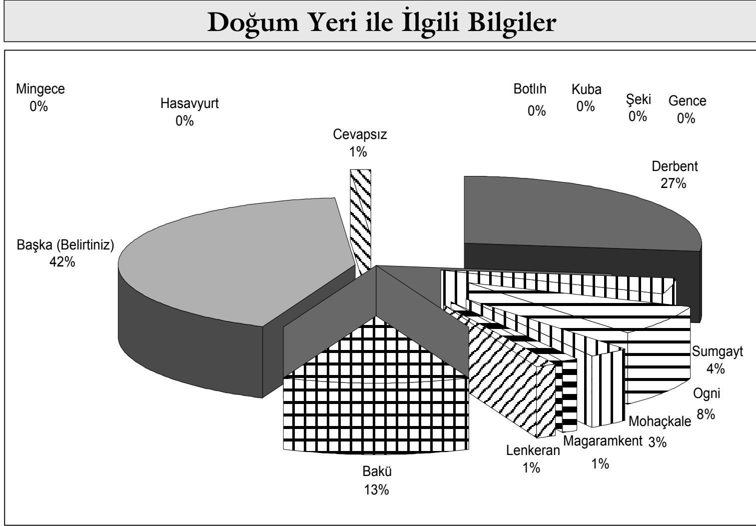
Cinsiyet Durumu ile İlgili Bilgiler

Anketimize cevap veren erkek öğrenci %68, kız öğrenci ise %32'dir. Bu dağılım oldukça homojen sayılabilir.

c) Doğum Yeri ile İlgili Bilgiler

Doğum Yeri ile İlgili Bilgiler

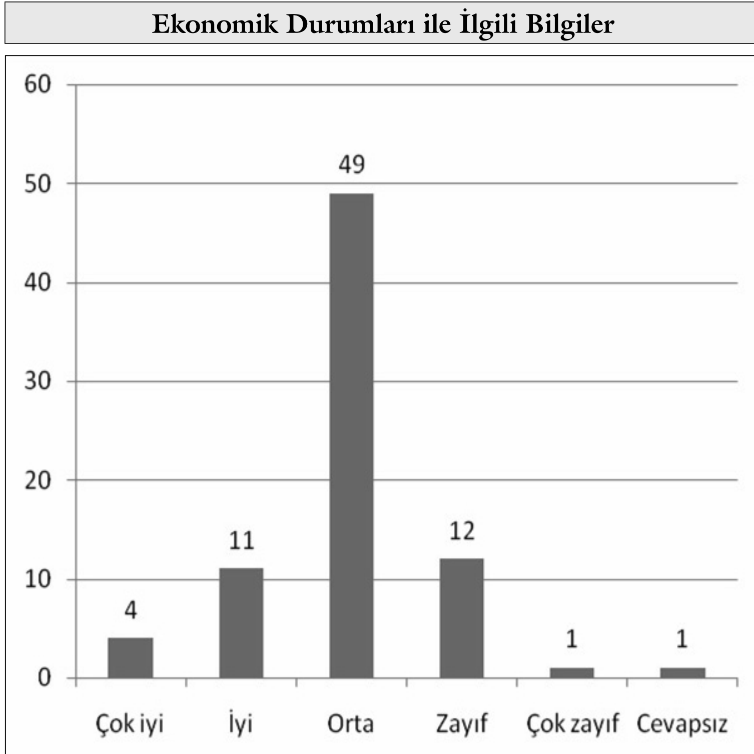

78 öğrenciden 21'i Derbent'li, 3'ü Sumgayt'lı, 6'sı Ogni'li, 2'si Mohaçkale'li, 1'i Magaramkent'li, 1'i Lenkeran'lı, 10'u Bakü'lü olduklarını belirtmişlerdir. 44 öğrenci ise anket seçeneğinde yer almamış olan yerleşim birimlerini yazmışlardır ki bunlar da şöyledir: 5 Haçmaz, Ermenistan, Beylegan, İsari, İsmaili, Akstata, 2 Gürcistan, Tiflis, 3 Ağdaş, 2 Ali Bayramlı, Tübe, 2 Tabasaranski, Hili-Pencih Köyü, Gökçay, Balakent, Ahiv, Kızılyar, Kullar, Şemkir, Ağdam, Yersi, Kızılyurt, Nogay bölgesi ve Kazakistan. Bir kişi de bu soruya cevap vermemiştir.

Görüldüğü üzere Dağıstan'ın değişik yerleşim birimlerinden öğrenciler olduğu gibi Bakü, Ermenistan, Tiflis ve Kazakistan'dan da öğrenciler anketimizde yer almışlardır. Bu durum, anketin temsil kabiliyetini artırmaktadır.

d) Ekonomik Durumları ile İlgili Bilgiler

Ekonomik Durumları ile İlgili Bilgiler

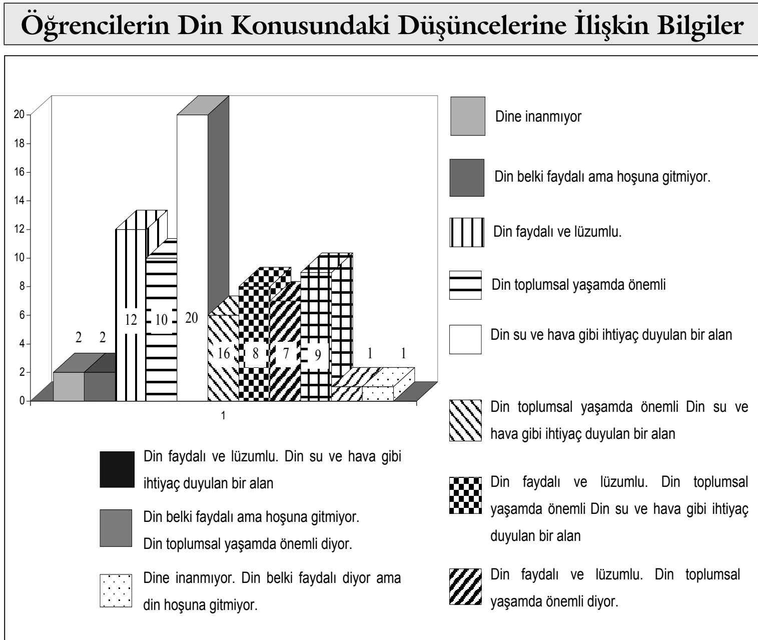
Anketimize katılan öğrencilerin %5,1'i ekonomik açıdan "çok iyi" seçeneğini, %14,1'i "iyi" seçeneğini, %62,8'i "orta" seçeneğini, %15,3'ü "zayıf" seçeneğini, %1,2'si de "çok zayıf" seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu soruyu 1 kişi de cevapsız bırakmıştır.

Ekonomik durum itibariyle kümelenme görüldüğü üzere "orta" seçeneğindedir. Hem "çok iyi" hem de "çok zayıf" seçeneğini işaretleyenler yüzde itibariyle düşüktür.

4. Ö.U.A.'da Öğrencilerin Din, Din Eğitim-Öğretimi ve İman Rükünleri Konusundaki Düşünceleri[164]

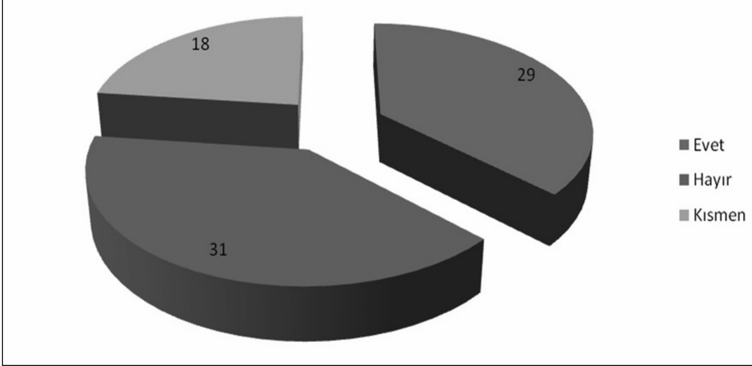
Bu bölümde, araştırmamızın sonuçlarının ilgili kısımları, Sovyetlerin o konulardaki iddiaları ile mukayeseli olarak incelenmeye çalışılacaktır. Böylece, Dağıstan'daki genç öğrenci kitlesinin, karşıt dinî propagandalardan etkilenip etkilenmediği görülebilecektir.

a) Öğrencilerin "Din" Konusundaki Düşüncelerine İlişkin Bilgiler

164 Öğrencilerin dinî pratikler (namaz, oruç gibi) konusundaki tutum ve düşünceleri, H.U.A.'nın ilgili bölümlerinde H.U.A. ile birlikte değerlendirilmiş olup burada tekrar edilmeyecektir.

Bugüne Kadar Dinî Eğitim Alıp-Almadıklarına Dair Bilgiler

Burada, bu konu ile ilgili sonuçları belirtmeden önce, Sovyetlerin İslâmiyet hakkındaki peşin hükümlerinden kısa bazı örnekler vermek istiyoruz. Sovyetlerin iddiasına göre; "İslâmiyet, bütün tarih boyunca ilim ve maarifin amansız düşmanı olagelmiştir. İslâm, geçmişte olduğu gibi zamanımızda da gerici mahiyetini muhafaza etmiştir. İslâmiyet, diğer dinler gibi, halklar arası dostluğun düşmanıdır. İslâm, emperyalizm hizmetindedir."[165] Sovyetlerin İslâmiyet ve diğer dinler aleyhindeki görüşlerinden çok kısa bazı numuneler almış olduk. Bu ve buna benzer din karşıtı propagandalar eski gücüyle olmasa da hala devam etmektedir. İşte böyle bir atmosfer içerisinde anketimize katılan öğrencilerin, "din konusunda nasıl düşünüyorsunuz?" sorusuna vermiş oldukları cevapların yüzdeleri şöyledir:

%2,5 "Din'e inanmam", %2,5 "Din belki faydalıdır ama din'le uğraşmak hoşuma gitmez", %15,3 "Din faydalı ve lüzumlu bir müessesedir", %12,8 "Dinsiz toplumlar yaşayamaz" ve %25,6 "Din, su ve hava gibi bir ihtiyaçtır". Soruda, birden fazla seçeneğin işaretlenebileceği belirtildiğinden; %7.6

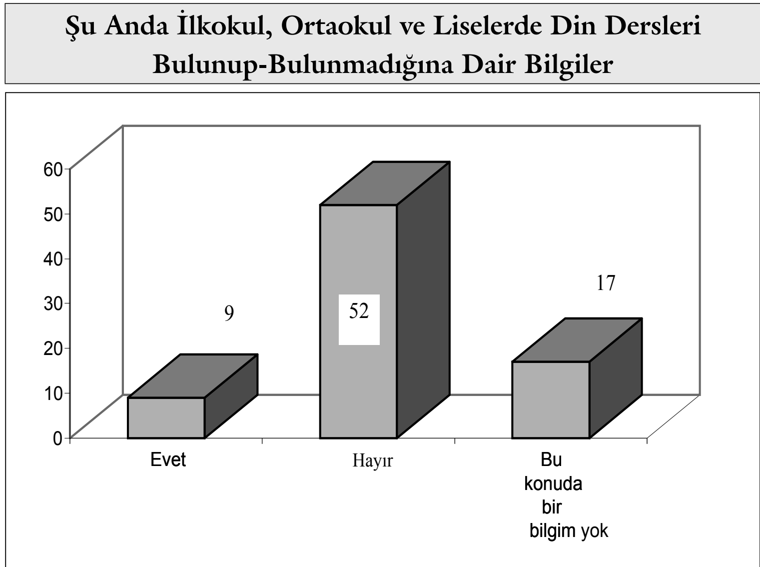
---

[165] Hayit, *a.e.*, s. 358-359.

4. ve 5. şıkları, %10.2 3., 4. ve 5. şıkları, %8.9 3. ve 4. şıkları, %11.5 3. ve 5. şıkları, %1.2 2. ve 4. şıkları ve yine %1.2 1., 2. ve 4. şıkları beraberce işaretlemişlerdir. Bu durumda, sorunun 1. ve 2. şıklarının menfi düşünceyi belirttiğini kabul etsek bile oran %5'te kalmaktadır. Diğer taraftan müspet düşünceyi yansıttığını kabul ettiğimiz 3., 4. ve 5. şıkların yüzde oranı 95 eder ki, bu sonuç oldukça yüksektir. Bu sonucun bir tesadüf olmadığı, ilerideki sorularda kanaatimizce daha bariz bir şekilde belli olacaktır.

b) Şu Anda İlkokul, Ortaokul ve Liselerde Din Dersleri Bulunup Bulunmadığına İlişkin Görüşleri

Şu Anda İlkokul, Ortaokul ve Liselerde Din Dersleri Bulunup-Bulunmadığına Dair Bilgiler

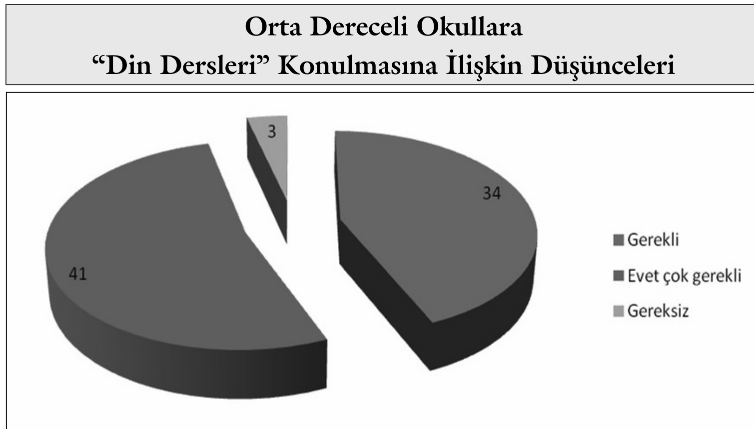

"Şu anda ilkokul, ortaokul ve liselerde din dersleri var mı?" sorusunu, söz konusu eğitim müesseselerinde din dersleri olmadığını bildiğimiz ve gözlemlediğimiz halde, ankete katılan öğrencileri bu konunun ne derece ilgilendirdiğini anlayabilmek

için sorduk. Bu sorumuza; öğrencilerin %11,5'i "evet", %66,6'sı "hayır", %21,7'si de "bu konuda bir bilgim yok" şeklinde cevaplamışlardır. Bu durum normal sayılmalıdır. Çünkü öğrenciler her şeyden önce bu konuya bir araştırmacı açısından bakmamaktadırlar ve bu konuda bilgisi olmadığını söyleyenlerin %21,7 olması da bu açıdan doğaldır. Zaten büyük çoğunluk konunun bilincinde olup "hayır" cevabı vermiştir.

c) Orta Dereceli Okullara "Din Dersleri" Konulmasına İlişkin Düşünceleri

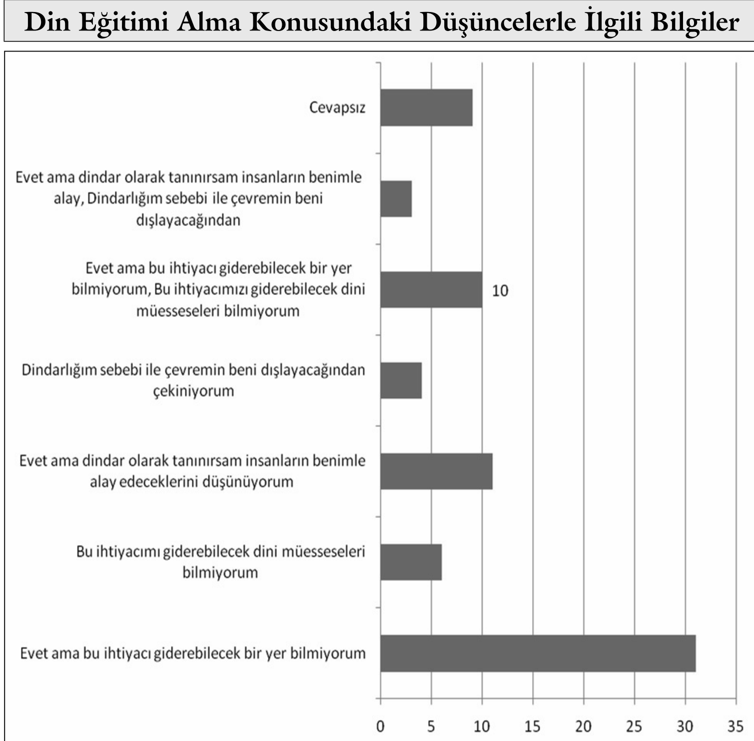
Orta Dereceli Okullara "Din Dersleri" Konulmasına İlişkin Düşünceleri

"Sizce ilkokul, ortaokul ve liselere "din bilgisi" derslerinin konulması gerekli mi?" sorusuna, anketimize katılan öğrencilerin %52,5'i "Evet, çok gerekli", %43,5'i "Gerekli", %3,8'i "Gereksiz" cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin "Evet, çok gerekli" ve "Gerekli" şıklarının toplam yüzdesi 96'dır ki bu büyük bir orandır. Gerçekten de, dinin resmen yasaklandığı bir ülkenin çocukları din derslerinin konulması gerekliliğini %96 gibi bir oranda benimsiyor olması araştırmamız açısından önemli bir sonuçtur. Aynı şekilde "Gereksiz" diyenlerin de %3,8'de kalmış olması da aynı oranda önemlidir kanaatindeyiz.

d) Din Eğitimi Alma Konusundaki Düşünceler

Din Eğitimi Alma Konusundaki Düşüncelerle İlgili Bilgiler

Bir önceki soruda, ilk iki şıktan herhangi birisini işaretleyenlerin cevaplamasını istediğimiz soru ise şu şekildedir: "Din eğitimi ihtiyacını gidermeyi düşünür müydünüz?" Birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği bu soruda öğrencilerin cevap dağılımları şöyledir: %39,7 "Evet, ama bu ihtiyacı giderebilecek bir yer bilmiyorum." %7.6 "Bu ihtiyacımızı giderebilecek dinî müesseseleri tanımıyorum". %14.1 "Evet, ama dindar olarak tanınırsam insanların beni alaya alacaklarını düşünüyorum." %5.1 "Dindarlığım sebebiyle çevremin beni dışlayacağından çekiniyorum". Bu şekilde tek şıkkı işaretleyenlerin yanı sıra bir-

kaç şık birden işaretleyenlerin yüzdesi devam itibariyle şöyledir: %12,8 1. ve 2. şıkları, %1,2 bütün şıkları, %3,8 3. ve 4. şıkları işaretlemiş, %12,8 bu soruya cevap vermemiştir. %2.5 ise cevap şıkları haricinde şunları belirtmişlerdir: "Evet, bir yer biliyorum" ve "Ülkemdeki dinî müesseselere güvenmiyorum. Bu nedenle ya kendim öğrenmeye çalışacağım ya da ülke dışındaki müesseselere imkân bulursam gideceğim."

Bu durumda %47,3'lük bir kesim din eğitimi almak istemekte ama nereden alabileceğini bilememektedir. %24.2'de çevresinin kendisini alaya alacağından ya da dışlayacağından çekinmektedir. Bu çekincenin bir nedeni ateistik eğitim çalışmalarının neticesinden kaynaklanabilir. Bir başka neden, geleneksel İslâm'ın, eğitimsizlik sebebiyle vermiş olduğu imajdır. Dini, genelde yaşlı insanlar yaşar, uygular gibi bir anlayış az da olsa varlığı hissettirmektedir.

e) Allah'a İnanma Konusundaki Düşünceler

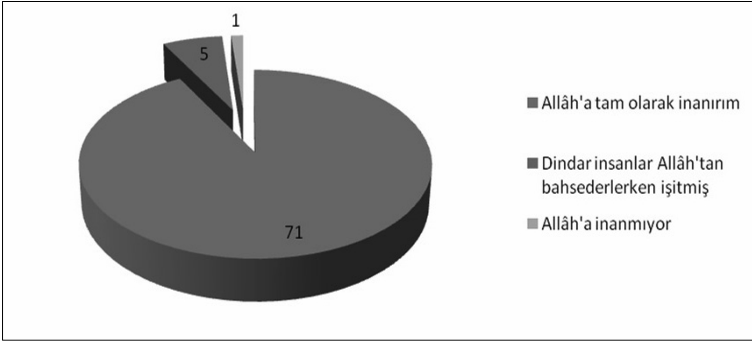
Öğrencilerin Allah'a inanma konusundaki cevaplarına geçmeden önce yine, Sovyetlerin "Allah" (celle celâluhû) fikirlerinden kısa bazı örnekler getirmek istiyoruz: "Allah'ı kim yarattı? Onu bizim hayalimiz yarattı, O'nu biz yarattığımız için yok etmek gerekir. Allah, her şeyden önce geri kalmış halklara tabiat dışı görünüşlerin etkisidir. Allah, insanları yaratmadı, insanlar onu yarattılar. Allah'a inanmak halkların birbirlerini anlamalarına ve dünya sulhunun kurulmasına mani olur. Allah'a inanmak, insanların hata etmesi demektir."[166]

Şimdi de, devlet eliyle yapılan bu propagandaların, Dağıstanlı öğrencileri etkilemiş olup olmadığını inceleyelim.

---

[166] Hayit, a.e., s. 356-357.

Allah'a İnanma Konusundaki Düşünceleri

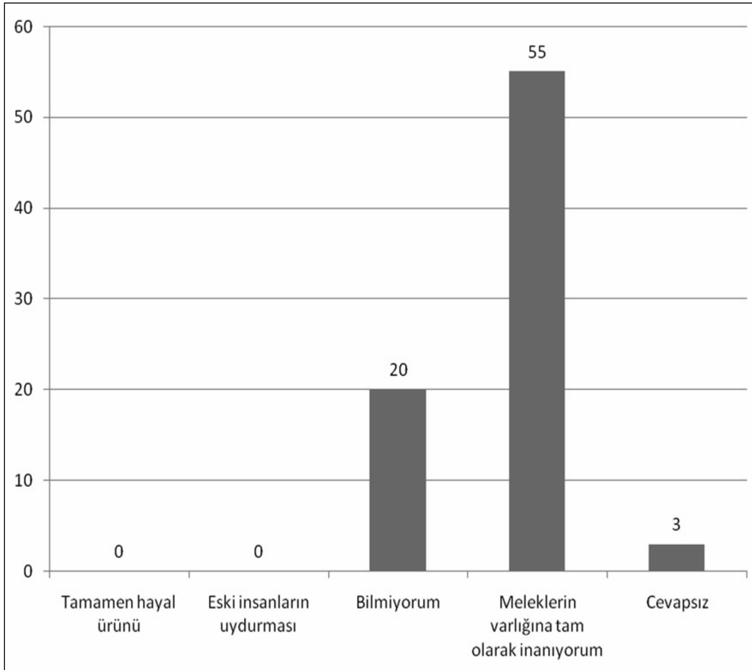

Öğrencilere, "Allah'a inanma konusunda ne düşünürsünüz?" şeklinde yönelttiğimiz soruya, %1,2 "inanmam", %6,4 "Dindar insanlar bazen Allah'tan bahsederken işitmişimdir", %91 de "Allah'a tam olarak inanırım" cevabını vermişlerdir. 1 kişi de bu soruyu boş bırakmıştır. Öğrencilerin, "Allah" inancını korudukları ve geliştirdikleri söylenebilir. Bu durumda, karşıt dinî propagandaların, insan fıtratını değiştiremediği/ değiştiremeyeceği gibi bir neticeye ulaşmamız da mümkündür.

f) "Melek" Mefhumuna Ait Düşünceler

Öğrencilere, "Sizce melek diye bir şey var mıdır?" şeklinde sorduğumuz soruya, %25,6 "Var mı, yok mu bilmiyorum", %70,5 "Meleklerin varlığına tam olarak inanıyorum" cevaplarını vermiştir. Bu soruya %3,9 cevap vermemiştir. Şurası ilginçtir ki, ilk iki şık hiçbir öğrenci tarafından işaretlenmemiştir. Bu şıklar sırasıyla; "Tamamen hayal ürünü" ve "Eski insanların uydurması" şıklarıdır. Öyle anlaşılıyor ki, öğrencilerin tamamı inkardan uzaktır. Ancak %25'lik bir kısım "bilmiyorum" derken bu konuya ait bazı şüpheler içinde bulunduklarını hissettirmektedirler.

“Melek” Mefhumuna Ait Düşüncelerle İlgili Bilgiler

Hiçbir şekilde dinî eğitimin söz konusu edilmediği bir ülkede bu oran normal karşılanmalıdır.

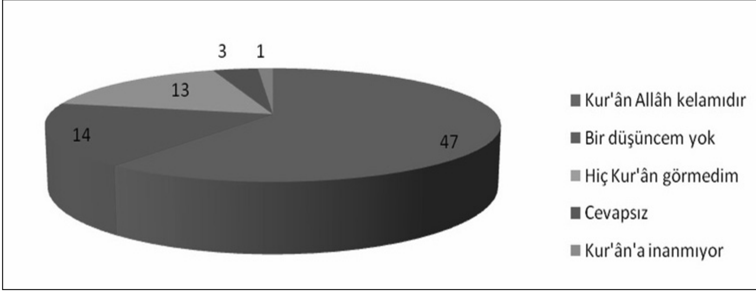
g) Kur'ân-ı Kerîm Konusundaki Düşünceler

Bu konudaki cevaplara geçmeden önce de, Sovyetlerin “Kur'ân-ı Kerîm” hakkındaki fikirlerinden kısa bazı notlar aktarmak istiyoruz. Sovyetler “Kur'ân-ı Kerîm” için şu fikirleri öne sürmektedirler: “Kur'ân, istismarcı sınıfın ve mürteci din adamlarının, emekçi sınıfları ezmek ve sömürmek için kullandıkları bir vasıtadır.

Kur'ân ve onun emirlerinin köleliği, hususi mülkiyeti, sosyal adaletsizliği ve saldırgan savaşları savunan gayelerdir. Kur'ân

hükümlerinin insan sevgisi ile ilgisi yoktur. Kur'ân, karışık hikayelerden ibarettir."[167]

Kur'ân-ı Kerîm Konusundaki Düşüncelerle İlgili Bilgiler

İşte bu tür menfi propagandalar arasında yetişen gençlerin, "Kur'ân-ı Kerîm konusunda ne düşünürsünüz?" sorusuna vermiş oldukları cevaplar, yüzdeleri itibariyle şöyledir:

%1,2 "Kur'ân'a inanmam" şıkkını,

%16,6 "Hiç Kur'ân görmedim" şıkkını,

%17,9 "Bu konuda bir düşüncem yok" derken,

%69,2 "Kur'ân Allah kelamıdır" şıkkını işaretlemişlerdir.

%2.5 bu soruya cevap vermemiştir.

1 kişi de cevap şıkları dışında olarak "biraz okudum" demiştir. Hiç Kur'ân görmediğini ve bu konuda bir düşünceleri olmadığını beyan edenlerin toplamı %34,5 civarındadır ki, yukarıda belirtmeye çalıştığımız karşıt dinî propagandalardan etkilenmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

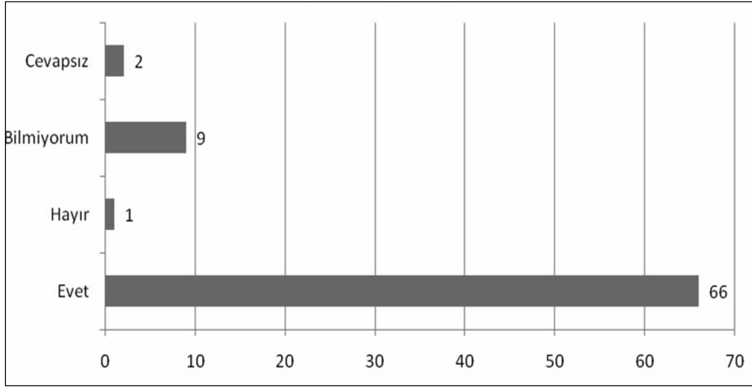
h) Peygamberler Konusundaki Düşünceler

Yine, öğrencilerin cevaplarına geçmeden önce, bu hususta Sovyetlerin karşıt fikirlerinden bazı numuneleri vermek istiyo-

[167] Hayit, a.e., s. 358.

ruz. Sovyetlere göre: "Muhammed, kendi şahsi şöhreti ve köle sahiplerinin çıkarları için yeni bir din yaratan kurnaz bir dolandırıcıdır. Muhammed, Allah'ın Resûlü değil, Arap feodallerinin hizmetkarıdır. Muhammed'in Allah tarafından gönderildiğini, Allah'ın var olduğunu ancak cahil ve safdil bir molla söyleyebilir."[168]

Peygamberler Konusundaki Düşünceleri ile İlgili Bilgiler

Bu tür menfi düşüncelerin, uzun bir süre propagandasının yapılmasına, bu uğurda lise ve üniversite düzeyinde yüzlerce okul açılmasına, binlerce akademisyen kullanma faaliyetlerine rağmen öğrencilerin, "Peygamber gerçekten Allah tarafından mı görevlendirilmişlerdir?" sorusuna verdikleri cevaplar, yüzdeleri ile birlikte şöyledir:

%84,6 "Evet",

%1,2 (1 kişi) "Hayır" ve

%11,5 "Bilmiyorum".

2 kişi ise bu soruyu boş bırakmışlardır. Sadece 1 kişinin "hayır" demesi, araştırmamız için önemli bir sonuç oluşturmak-

---

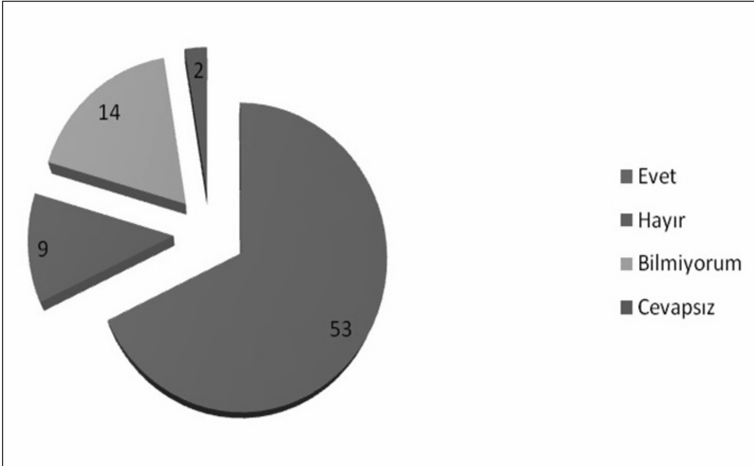
168 a.e., s. 357.

tadır. %11.5'in de "bilmiyorum" demesi oran olarak normal görülmelidir.

ı) Öldükten Sonra Dirilmeye İnanma Konusu

Anketimize katılan 78 öğrenci, "Öldükten sonra dirilmeye inanır mısınız?" sorusuna seçenekler ve yüzdeler itibariyle şu cevapları vermişlerdir: %67,9 "Evet", %11,5 "Hayır", %17,9 "Bilmiyorum". %2.5 bu soruyu cevaplamamıştır. Allah'a inanma rüknü dışındaki diğer inanç umdelerinde az da olsa bir şüphenin varlığı gözlenmektedir.

Öldükten Sonra Dirilmeye İnanma Konusu ile İlgili Bilgiler

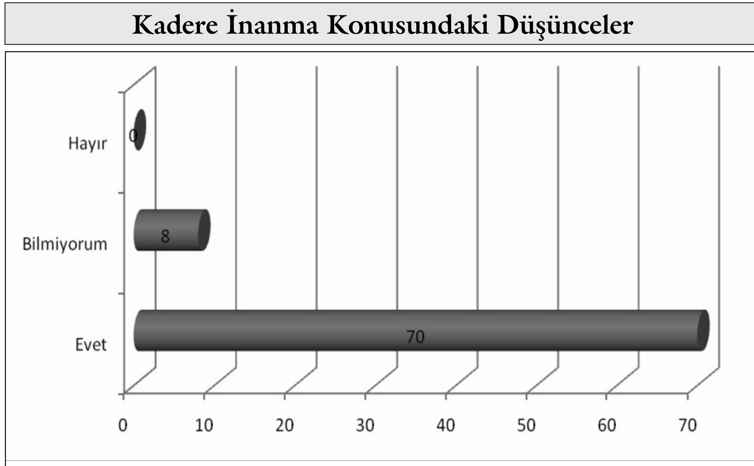
Ancak Dağıstanlı, bugüne kadar Türkiye'de olduğu gibi ne ilkokul, ortaokul ve liselerde din dersleri, ne İmam-Hatip Liseleri ve ne de İlâhiyat Fakültelerine sahip olamamıştır.

Dinî yayınların neredeyse sıfır olduğu, bütün bunların üstüne bir de kesif bir dinsizlik/Tanrısızlık propagandasının ezici baskısı altında kalan bir ülkenin çocuklarının, bu şekilde az bir şüphe içinde bulunmalarına şaşırmamak gerekir.

Nüfusun özellikle de genç kesiminin bu şartlar altında inançlarını yitirmemesi, hala dinî duygularını muhafaza ediyor ve İslâmi kültürünü yaşatabiliyor olması oldukça önemlidir.

i) Kadere İnanma Konusundaki Düşünceler

Kadere İnanma Konusundaki Düşünceler

Oldukça enteresandır, "Kadere inanır mısınız?" sorusuna "Hayır" diyen öğrenci yoktur. %89.7 bu soruya "Evet" demiş, %10,2 ise "Bilmiyorum" demişlerdir. Bu durumda, öğrencilerde "kader" inancının yüksek bir oranda mevcut olduğu, ancak %10'luk bir kısmın bu hususta tereddüt içinde bulunduğu söylenebilir.

j) "6. Soru Değişkeni" Açısından İnanç Konularının İncelenmesi

Bilindiği üzere anketimizin 6. sorusu "Bugüne kadar hiç dinî eğitim aldınız mı?" şeklindeydi. Bu soruya 18 kişi de "Hayır" cevabını vermişti. Bu "hayır" cevabını verenlerin inançla ilgili konulara nasıl yaklaştığı ve ne gibi cevaplar verdiği aşağıdaki tablolarda görülmektedir. Bu tablolarda, ankette yer alan 13,

14, 15, 16, 17 ve 18. soruların 6. sorudaki "Hayır" değişkenine göre sayı ve yüzdeleri vardır:

13. Soru:

"Allah'a inanma konusunda ne düşünürsünüz?"

Allah'a inanmam	0	0
İnsanlar Allah'tan bahsederken işitmişimdir	0	0
Allah'a tam olarak inanırım	17	94.5
Cevapsız	1	5.5
Toplam %	18	100.00

14. Soru:

"Sizce melek diye bir şey var mıdır?"

Tamamın hayal ürünü	0	0
Eski insanların uydurması	0	0
Var mı Yok mu bilmiyorum	6	33.3
Meleklerin varlığına tam olarak inanıyorum	10	55.5
Cevapsız	2	11.1
Toplam %	18	100.00

15. Soru:

"Kur'ân-ı Kerîm konusunda ne düşünüyorsunuz?"

Kur'ân Allah Kelamıdır	14	77.7
Bu konuda bir düşüncem yok	1	5.5
Hiç Kur'ân görmedim	1	5.5
Kur'ân'a inanmam	0	0
Cevapsız	2	11.1
Toplam %	18	100.00

16. Soru:

"Peygamberler gerçekten Allah tarafından mı görevlendirilmişlerdir?"

Evet	16	88.8
Hayır	0	0
Bilmiyorum	1	5.5
Cevapsız	1	5.5
Toplam %	18	100.00

17. Soru:

"Öldükten sonra dirilmeye inanır mısınız?"

Evet	9	50.0
Hayır	4	22.2
Bilmiyorum	4	22.2
Cevapsız	1	5.5
Toplam %	18	100.00

18. Soru:

"Kadere inanır mısınız?"

Evet	15	83.3
Hayır	0	0.0
Bilmiyorum	2	11.1
Cevapsız	1	5.5
Toplam %	18	100.00

Görüldüğü üzere "hiç din eğitimi almadığını" ifade eden öğrenciler, iman rükünlerine büyük oranda inanmaktadırlar. Onların inançlarına çevre ya da akraba gruplarının etki yaptığı düşünülmekte, karşıt dinî propagandanın da öğrencileri sandığımız kadar etkilemediği anlaşılmaktadır.

k) Ö.U.A.'da Öğrencilerin "İlave" Düşünceleri ile İlgili Bir Değerlendirme[169]

Öğrencilerimize ait anket formlarında boş kalan kısım için şöyle bir notumuz bulunmaktaydı:

"İlave etmek istediğiniz başka düşünceleriniz varsa boş kısımları kullanabilirsiniz."

78 öğrenciden 17'si, sözünü ettiğimiz boş kısma kendi düşüncelerini aktarmışlardır. Şimdi öğrencilerin düşüncelerini belli bir kompoze dâhilinde aşağıya alıyoruz:

• Mohaçkale'li bir öğrenci şunları yazmıştır: "Bir büyüğün söylediğine göre spor beden için, ilim kafa için, din ise ruh için. Toplumumuz inanç açısından bir fetret dönemi yaşadı. Bu, bizim için büyük ve acı bir kayıp. İnançsız insan hiçbir şeye yaramaz.

• Kazakistan'lı bir öğrenci de şu notları düşmüştür: "İnsanlar, tarih boyunca mutlaka inançlı yaşamışlardır. Bu inandıkları belki mutlaka hak olmamıştır. Ancak inançlarının elinden alındıkları zaman dilimi çok uzun sürememiştir. Sovyetlerde olduğu gibi. İnsan, bir kanadında ilim'i, diğer kanadında da din'i taşımalıdır."

• Haçmaz'lı bir öğrenci de şunları belirtmiştir: "Allah'ın varlığına inanırım. Bizler önce, komünist rejimde yaşıyor ve komünizme inanmağa mecbur ediliyorduk. Komünizm bizim Allah'ımızdır diyorlardı."

• Haçmaz'lı diğer bir öğrenci de şunları ifade ediyor: "Bence, her toplumdaki insanların mutlaka Allah'a inanmaları gerekir. Allah inancı olmayan insanlar her kötülüğe yönelebilirler. Toplum ne kadar dindar olursa, terbiye seviyesi de o kadar yüksek olur.

---

169 Öğrencilerin vaki cümle bozuklukları, tarafımızdan düzeltilmeye çalışılarak verilmiştir.

• Gökçay'lı bir öğrenci de: "İslâm güneş gibidir, kapatılamaz" demektedir.

• Sumgayt'lı bir öğrenci de önceleri oruç tuttuğunu, ancak mide rahatsızlığından dolayı doktorların oruç tutmamasını söylediğini belirtmek ihtiyacı hissetmiştir.

• Derbent'li bir öğrenci ise şunları ifade ediyor: "Bir buçuk senedir namaz kılıyorum. Bazı dinî bilgiler edindim. Daha çok dinî bilgi edinmek istiyorum. İnsanlara dinimizin hakikatlerini göstermek istiyorum. Allah nasip ederse bu bilgilere sahip olacağım. Dinimizin güzelliğini yaymak istiyorum. Halkımızın gözlerini açmaya geldiğiniz için Allah sizden razı olsun."

• Şemkir'li bir öğrenci de şunları belirtiyor: "Bana göre her Müslüman dinini yaşamalı, Allah'a inanmalı, namaz kılmalı, oruç tutmalı ve hacca gitmelidir. Enstitümüzde dinî dersler olmalıdır."

• İsmaili'li bir öğrenci de şu ilginç tespitlerde bulunuyor: "Şu anda, bütün dünyada devam eden savaşların hepsi Müslümanlığa ve Müslüman âlemine yöneltilmiştir. Allah'ın insanlar için gönderdiği dini, İslâm'ı haçlı seferlerinden korumalıyız. Bu imtihandan yüzü ak çıkmalıyız. Âmin."

• Yine Haçmaz'lı bir başka öğrenci ise şunları yazmıştır: "Ben, dinin çok güzel, gerekli bir şey olduğuna inanıyorum. Daha önceleri din hakkında yeterli bilgim yoktu. Çünkü namazın, orucun, Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın çok gerekli bir şey olduğunu bana hiç kimse anlatmamıştı. Bu konuda az-çok bilgim olduktan sonra, ülkemdeki insanların gidişata uyduklarını ve ahiret gününde çok azap çekeceklerini düşünüyorum. Belki de merhametli olan Allah'ımız bu insanların günahlarından geçer ve onları affeder. Allah'a tam olarak inanıyorum. Bu zamanda diğer insanların da inanması gerekir. Bunun için onları, sonucu kötü olabilecek rüyadan uyandır-

mamız lazımdır. Toplum, bunun için çalışmalıdır. Bu konuda içimden gelenleri yazdım."

• Derbent'li bir öğrenci de dine çok inandığını belirtmeye gerek görmüştür.

• Bakü, Isori, Ogni ve Magaramkent'li birer öğrenci de "Kur'ân-ı Kerîm dersi görmek istiyoruz" diye not düşmüşlerdir.

• Bakü ve Sumgayt'lı iki öğrenci de, kendilerinin "din" konusundaki düşüncelerini aldığımız için bize teşekkür etmişlerdir.

Öğrencilerin, bu içlerinden gelen düşüncelerden, kanaatimizce şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Öğrenciler, dinî konulara karşı beklediğimizden de öte bir istek ve ihtiyaç içerisindedirler.

2. Öğrencilerde belli-belirsiz bir dinî konularda kendilerini yetersiz gördükleri hissedilmektedir.

3. Öğrenciler, din eğitiminin yasak olduğu yılları kendileri açısından bir kayıp saymaktadır.

4. Türkiye'den gelen Türkleri, İslâm'ın bir temsilcisi şeklinde telakki etmektedirler.

5. Öğrencilerde bariz dinî bir gayret-çaba görünmektedir.

6. Öğrenciler, İslâm'a karşı susamışlıklarında adeta bir sınır tanımak istememektedirler. Uluslararası Doğu Üniversitesi "din eğitimi" veren bir kurum olmadığı halde öğrenciler Enstitü yetkililerinden "Kur'ân-ı Kerîm" dersi koymalarını istemektedirler.

SONUÇ

A- ANKETE DAYALI SONUÇLAR

1. Dağıstan Halkı ile İlgili Sonuçlar

Dağıstan halkının din karşıtı propagandalara rağmen dinini belli bir şekilde muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu muhafaza daha çok akide planındadır. Bugüne kadar din eğitimi alamamış bu insanların, dinî pratikler adına yüksek bir seviyede olmaları zaten beklenemez. Bu açıdan V1 doğrulanmıştır.

Din eğitimi alabilenler de ebeveynleri başta olmak üzere, daha çok yakın akrabalarından faydalanmışlardır. Buna bağlı olarak V3'de doğrulanmıştır.

Din eğitimi alamayanlar konusunda ileri sürdüğümüz V2'ise tam olarak doğrulanamamıştır. Dağıstanlılar dinî tutum ve pratikler konusunda, beklediğimizden daha hassas ve pratiklere ya taraftar ya da uygulayan konumundadır.

Demokrasi öncesi her türlü dinî eğitim yasaktır. Bu dönemde halk dinî eğitim-öğretimi bir ihtiyaç olarak algılamıştır. Ancak, bu ihtiyaçlarının karşılanabileceği dinî eğitim-öğretim veren müesseseler yok denecek kadar azdır. Yine bu dönemde

dindar insanlar, dindarlıklarından dolayı işlerinden dahi uzaklaştırılabilmiştir. Bu açıdan V4, V5 ve V6 doğrulanmıştır.

Namaz ve Ramazan orucu gibi dinî pratikler konusunda, Dağıstanlılar genelde istekli görünmektedir. Hacc'a ise maddi imkânları elvermediğinden gidememektedirler ama Hacc'a da taraftardırlar.

Demokrasi, din eğitim-öğretimi adına bazı yenilikler getirmiştir. Bu hususlarla ilgili olarak V7, V8 ve V9 doğrulanmıştır.

2. Öğrencilerle İlgili Sonuçlar

Dağıstanlı öğrenciler, dine oldukça ilgi duymaktadırlar. Ancak bu büyük ilgilerine rağmen, dinî konularda bilgilenememektedirler. Dinî bilgi edinebilenlerin çoğu ya ebeveyninden ya da akraba-tanıdık çevresinden faydalanmaktadır. Dinî bilgi edinebilenler de bunu yetersiz görmektedirler. Yetersizliğin nedeni olarak da okullarda din derslerinin olmayışı ve az da olsa yönetimin yasaklayıcı tavrı gösterilmektedir. Öğrenciler, okullarda din dersleri bulunmasını hararetle istemektedirler. Bu açılardan VS1, VS2, VS3 tamamen, VS4 de kısmen doğrulanmıştır.

Akide ile ilgili konularda, öğrencilerin çok büyük bir oranda dinî inanışlarını muhafaza ettikleri görülmektedir. Anketimizin özellikle bu bölümü oldukça yüksek sonuçlar vermiştir. Bu açıdan VS5 doğrulanamamıştır.

B- GENEL SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Kurilla'nın da belirttiği gibi,[170] glasnost ve perestroika ile birlikte insanlar da, dine karşı devletin daha müsamahakâr davranacağı beklentisi hâsıl olmuştur. Yine Dağıstan halkı, Sovyet

---

[170] Kurilla, Pamela, "Believers fight the bureaucrats" (Inananlar Bürokratlara Karşı Mücadele Ediyor), The Times Educational Supplement, 3 Haziran 1988.

okullarında 70 yıldan beri devlet eliyle uygulanan ateist eğitim ve din karşıtı propagandanın kalkmış olmasından memnundurlar. Hemen bütün dinlerin, kara büyü ya da hurafe seviyesinde algılanmasından sonra, bu tutumun değişmesi, yeterli olmasa da dinî hürriyet havasının yayılması önemli bir sonuçtur. Daha önceleri dinsizlik ideologları yetiştiren *Komünist Gençlik Grupları*, *Genç Öncüler ve Komsomol Cemiyetleri*'nin etkinliklerini kaybetmesi de diğer öemli bir sonuçtur.

Orta dereceli okullarda, üniversitelerde ve toplumun diğer kesimlerinde Dağıstanlı gençler dine karşı büyük ilgi göstermektedirler. Bu insanların Türkiye Türklerine karşı da büyük sempatileri ve beklentileri mevcuttur. Dolayısıyla Türk halkı, tarihî ve ırkî bağları bulunan bu insanların, sempati ve beklentilerini karşılıksız bırakmamalıdır. Bu yönde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı büyük hizmetler görmektedirler denilebilir.

Ancak Arap ya da İranlıların da bu bölgede siyasî emelleri olduğu ve bu uğurda faaliyette bulundukları gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü uzunca bir dönem dinî sarsıntı geçiren bu insanlar adeta tutunacak bir dal aramaktadırlar. Mesela, İslâmî Hareket Lideri Dr. Saidov, ed-Da've dergisine verdiği bir mülakatta şu talepleri dile getirmektedir: "Şekil ve öz olarak İslâmiyet'e yöneliyoruz. Bu nedenle Dağıstan'da İslâm Merkezleri ve Sovyetlerin yıktığı camilerin yeniden inşa edilmesini istiyoruz. İnsanlarımızın, dinî hakikatini öğrenebilmeleri için din bilginleri gönderilmesini istiyoruz."[171]

Dinî eğitim-öğretim hizmetleri için gönderilecek Türk din adamlarına, dindeki "tedrîcilik" prensibini uygulamaları özellikle hatırlatılmalıdır.

---

[171] Mustafa, Abdulğaffar, ed-Da've, *Dr. Saidov'la Yapılan Bir Söyleşi*, s. 16, 9 Mart 1995.

Son olarak, bizden sonraki araştırmacılar için, üzerinde çalışılabileceğini düşündüğümüz bazı konuları, ana temalar halinde aşağıya alıyoruz:

1. Halkın ya da gençlerin “dua” yapıp yapmadıkları,

2. Evlerinde dinî kitap bulundurup bulundurmadıkları,

3. Kur'ân olup olmadığı, Kur'ân'dan ne kadar ezber bildikleri,

4. Hurafelere inancın olup olmadığı,

5. Hastalıkların tedavisinde dinî metotlar uygulanıp uygulanmadığı,

6. Kurban kesme, sevap-günah telakkisi, içkinin haramlığı vb. konular, anket metodu da kullanılarak araştırılabilecek konulardır.

BİBLİYOGRAFYA

A) Eserler

Avtorkhanov, Abdurrahman, Marie Bennigsen Broxup (Editor), Bryan, Fanny E.B., Gammer, Moshe, Henze, Paul B., Lemercier, Chantal-Quelquejay, *The North Caucasus Barrier 8The Russian Advance Towards the Muslim World*, C. Hurst and Com. Ltd., London, 1992.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev.: Sedat Özden, Kayıhan Yay., İst., 1989.

Bennigsen, Prof. Dr. Alexandre; Wimbush, S. Enders, *Muslims of the Soviet Empire-A Guide*, C. Hurst Company, London, 1985.

____, *Islam in Soviet Union-General Presentation*, Middle East Technical University Asian-African Research Group, Ank., 1985.

____, *Kafkaslarda Müslüman Gerilla Savaşı*, Çev.: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ank., 1984.

____, *Self-Determination In Soviet Central Asia-Problems and Prospects*, Middle East Technical University Asian-African Research Group, Ank., 1986.

Prof. Dr. Chantal Lemercier, *The Afghan War and Soviet Central Asia*, Middle East Technical University, Asian-African Research Group, Ank., 1986.

____, *Soviet Muslim Intelligantsia In Central Asia-Ideologies and Political Attitudes*, Middle East Technical University Asian-African Research Group, Ank., 1986.

General Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, Ist., 1958.

Bociurkiw, Bohdan R., *Lenin and Religion*, Smith's Printing Co., London, 1967.

Bräker, Hans, *İslâmiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, Çev.: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırma Grubu Yay., Ank., 1984.

Bryan, Fanny E., *Sovyetler Birliğinin Çeçen-İnguş Cumhuriyetinde Din Aleyhtarı Faaliyetleri ve İslâmiyet'in Var Olma Mücadelesi*, Çev.: Dr. Yasin Ceylan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ank., 1985.

Cabağı, Wassan-Giray, *Kafkas-Rus Mücadelesi*, Baha Matbaası, İst., 1967.

Erel, Şerafeddin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İst., 1961.

Geiger, Bernard; Tibor, Halasi-Kun; Kuipers, Aert H.; Menges, Karl H., *Peoples and Languages of the Caucasus (A Synopsis)*, Mouton and Co.-S. Gravenhage, Netherlands, 1959.

Hamid, Muhammed, *Imam Shamil-The First Muslim Guerilla Leader*, Islamic Publications Ltd., Lahore (Pakistan), trsz.

Hayit, Dr. Baymirza, *Sovyet Rus Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Güven Yay., Ank., 1975.

Henze, Mary L., *19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkaslarda Din*, Çev.: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırma Grubu, Ank., 1984.

Henze, Paul B., *Sovyet Müslümanları Arasında İkinci Dil Olarak Rusçayı Yaygınlaştırmanın Gittikçe Artan Önemi*, Çev.: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ank., 1986.

Hızal, Ahmet Hazer, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Orkun Yay., Ank., 1961.

Hızaloğlu, M. Zihni, *Şeyh Şamil ve Şimali Kafkasya İstiklal Mücadeleleri*, Güven Matbaası, Ank., 1958.

Kaflı, Kadircan, *Şimali Kafkasya*, Vakit Matbaası, İst., 1942.

Kosok, Pşimaho, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*, Çev.: Kadircan Kaflı, Çeltüt Matbaası, İst., 1960.

Kundukh, Aytek, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, Sadeleştiren: Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yay., Ist., 1987.

Lenin, V.I., *Din Üstüne*, Çev.: Ferhat Gelendeş, Başak Yay., Ank., 1988.

Menges, Karl H., *A Little-Explored Turkic Group: The Turkic Languages of the Caucasus*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1958.

Tewari, J.G., *Muslims Under the Czars and the Soviets*, Academy of Islamic Research and Publications, Lucknow, trsz.

Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*, İst., 1993.

Türkiye Ticaret Odaları, *Komünizm ve Din*, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ank., 1966.

Wheeler, Geoffrey, *Racial Problems in Soviet Muslim Asia*, Oxford University Press, London, 1962.

Wixman, R., *Language Aspects of Ethnic Patterns and Process in the North Caucasus*, Chicago, 1980.

B) Konferans ve Makaleler:

Kafkasya Üzerine Beş Konferans, Kafkas Kültür Derneği Yay., İst., 1977.

Pennar, Jaan, *Islam and Communism-A Conference Sponsored by Institute for the Study of the USSR*, New York, 1960.

Akiner, Shirin, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, The MWL (Muslim World League) Journal, Vol. 13, Sept./Oct., Makkah, 1985.

Prof. Dr. Bennigsen, Alexandre, *The Problem of Bilingualism and Assimilation in the North Caucasus*, Central Asian Review, XV/3 (1967), 205-211.

eş-Şeyh, Süleyman, *Kafkasya'da İnsan ve Dil Mozaiği Dağıstan*, el-Arabî, c. 337, s.68-95, Kuveyt, 1986.

Kurilla, Pamella, *Believers Fight the Bureaucrats*, The Times (Educational Supplement), London, 3.6.1988.

Mustafa, Abdulğaffar, *Dr. Saidov'la Yapılan Bir Söyleşi*, ed-Da've, Sayı: 1482, Mart, 1995, s.17.

Wixman, R., *Kaytak*, The Encyclopedia of Islam (New Edition), Vol. IV, 1978, Leiden, pp. 846-7.

Kanak, Mahmut, *Dağıstan*, Zaman Gazetesi, 13.01.1993.

ANKETLER

HALKA UYGULANAN ANKET

Merhaba!

Değerli Bay-Bayan,

Günümüzde güvenli ve sıhhatli akademik araştırmalar, ancak karşılıklı diyaloglarla, bir anlamda anketlerle yapılabilmektedir. Tamamen ilmi bir araştırma amacıyla hazırlanan bu anket, hiç bir şekilde üçüncü şahıslara ya da kurumlara verilmeyecektir. Bu nedenle, adınızı–soyadınızı yazmayacağınız bu formu tamamen samimi bir şekilde doldurmanız en önemli dileğimizdir. Göstereceğiniz içtenlik ve özveri için teşekkürlerimi sunarım.

Musa Kazım GÜLÇÜR

1. ***Cinsiyetiniz?***

   √ Bay

   √ Bayan

2. ***Yaşınız?*** *(Uygun olan kareyi işaretleyiniz)*

   √ 10-15 √ 16-20

   √ 21-25 √ 26-30

   √ 31-35 √ 36-40

   √ 41-45 √ 46-50

   √ 51-55 √ 56-60 √ 61 ve yukarı

3. ***Mesleğiniz?***

√ Öğrenci
√ Memur
√ Milis
√ Serbest Meslek Sahibi
√ Öğretmen
√ İşçi
√ İşveren
√ Teknisyen
√ İşsiz
√ Şoför
√ Başka (Belirtiniz)

4. ***Doğum yeriniz?***

√ Mohaçkale
√ Derbent
√ Buynaksk
√ Hasayurt
√ Ogni
√ Tabasaran
√ Magaramkent
√ Mametkala
√ Kasımkent
√ Azerbaycan
√ Başka belirtiniz)

5. ***Ailenizin ekonomik durumu?***

√ Çok zayıf
√ Zayıf
√ Orta
√ İyi
√ Çok iyi

6. *Ailenizdeki çocuk sayısı?*

1	2	3	4	5	6	Daha fazla

7. *Tahsil (Öğrenim) durumunuz?*

√ Yok
√ İlkokul
√ Ortaokul
√ Lise
√ Üniversite

8. *Dinden hoşlanır mısınız?*

√ Evet
√ Kısmen
√ Hayır

(Bu soruda "Evet" ya da "Kısmen" dediyseniz bundan sonraki sorulara geçebilirsiniz)

9. *Bu güne kadar hiç dinî eğitim aldınız mı?*

√ Evet
√ Kısmen
√ Hayır

(Bu soruda "Evet" ya da "Kısmen" dediyseniz 10. ve 11. soruları cevaplayınız. Hayır dediyseniz 12. soruya geçiniz.)

10. *Bu dinî eğitimi nereden aldınız?*

√ Baba ve Annemden
√ Okulda
√ Akrabalarımın birinden
√ Komşudan
√ Mescide giderek
√ Kur'ân kursundan
√ Başka (belirtiniz)

11. *Sizce aldığınız dinî eğitim yeterli mi?*

√ Yeterli

√ Bilmiyorum

√ Yetersiz

12. ***Bu güne kadar dinî eğitim almayışınızın sebepleri aşağıdakilerden hangisi/hangileri olabilir?*** (Birden çok şık işaretleyebilirsiniz.)

√ Okulda din derslerinin bulunmayışı.

√ Ailemin bu konuya yeterince ehemmiyet vermemesi.

√ Benim bu konuyu önemli görmeyişim.

√ Bu konuya önem vermeme rağmen çalışmaktan dolayı imkân bulamayışım.

√ Önceki yönetimin din eğitimini ve din derslerini yasak hale getirmesi.

√ Başka (Belirtiniz)

13. *Demokrasi öncesi her türlü dinî eğitim yasak mıydı?*

√ Kati yasaktı

√ Kısmen Yasaktı

√ Yasak değildi

(Bu soruda "Kısmen", "Tamamen yasaktı" diyorsanız 14. ve 15. soruları cevaplayınız.)

14. ***Bu yasak dönemde "dini eğitimi" bir ihtiyaç olarak hissediyor muydunuz?***

√ Evet

√ Bazen

√ Hayır

(Bu soruda "Evet", "Bazen" dediyseniz 15. soruyu cevaplayınız.)

15. ***Bu ihtiyacınızı gidermeyi düşünüyor muydunuz?***

√ Evet, ama dinî müesseseler yoktu

√ Evet, ama yönetim'den korkuyordum.

√ Evet, ama din ile gizli meşgul oluyordum

√ Evet, ama dindarlığımdan dolayı işimden atılacağımı düşünüyordum.

√ Hayır

16. ***Çevrenizde, dindarlığından dolayı işinden atılan insanlar gördünüz mü?***

√ Evet çok

√ Evet az

√ Duydum

√ Görmedim

√ Duymadım

17. ***Demokrasi öncesi dinî sohbet amacıyla toplantılara iştirak eder miydiniz?***

√ Evet

√ Hayır

(Bu soruya "Hayır" dediyseniz 18. soruya cevap veriniz.)

18. ***Dinî sohbetlere iştirak etmemenizin sebebi/sebepleri aşağıdakilerden hangisi/hangileri olabilir?*** *(Birden fazla şık işaretlenebilir.)*

√ Dinî sohbetleri sevmeyişim.

√ Arkadaşlarımın ayıplayacağından çekindiğim için.

√ Sosyalist dönemde yöneticilerden çekindiğim için.

√ Dinî sohbet yapabilecek insan olmadığı için.

√ Bana bu konuda yol gösteren biri olmadığı için.

√ Başka (Belirtiniz)

19. ***Namaz konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Namaz ne demek bilmiyorum.

√ Kılmak istiyorum ama bilmiyorum

√ Kılmıyorum

√ Bazen kılıyorum

√ Devamlı kılıyorum

(Bu soruda "Bazen kılıyorum" ve "Devamlı kılıyorum" şıkkını işaretlediyseniz 20. soruya cevap veriniz.)

20. ***Namazı ne kadar sıklıkla kılarsınız?***

√ Günde beş vakit

√ Günde üç vakit

√ Günde bir vakit

√ Cuma günleri

√ Bayramlarda

21. Ramazan orucu konusunda ne düşünürsünüz?

√ Tutulması gereksiz

√ Oruç tutmuyorum

√ Oruç tutmuyorum ama tutmayı düşünüyorum

√ Bazen tutuyorum

√ Her yıl Ramazan ayında tutuyorum

(Bu soruda "Bazen tutuyorum" ve "Devamlı tutuyorum" diyenler 22. soruya cevap vereceklerdir.)

22. ***Sizce Ramazan ayında kaç gün oruç tutulmalıdır?***

√ Üç gün

√ On gün

√ On beş gün

√ Yirmi gün

√ Otuz gün

23. ***Hac konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Hacc'ın benim için bir anlamı yok.

√ Hacc'a gitmeyi düşünmüyorum.

√ Gitmeyi düşünüyorum ama maddi durumumun yetersizliğinden gidemiyorum.

√ Hacc'a gittim.

24. ***Ticaret amacı dışında sadece turistik seyahat amacı ile yabancı ülkelere gittiniz mi?***

√ Evet

√ Hayır

(Bu soruda "Evet" cevabını verenler 25. soruya cevap vereceklerdir.)

25. ***Hangi ülke/ülkelere gittiniz?*** *(Birden çok seçenek işaretlenebilir.)*

√ Almanya

√ Fransa

√ İngiltere

√ Türkiye

√ Suudi Arabistan

√ Irak

√ Suriye

√ İran

√ B.Arap Emirlikleri

√ Amerika

√ İsrail

√ Çin

√ Polonya

√ Başka (Belirtini)

26. ***Sizce Demokrasinin Din Eğitimi konusunda getirdiği yenilikler var mı?***

√ Evet

√ Kısmen

√ Hayır

(Bu soruda "Evet" ya da "Kısmen" dediyseniz 27. soruya geçebilirsiniz.)

27. ***Sizce Demokrasinin Din Eğitimi konusunda getirdiği yenilikler aşağıdakilerden hangisi/hangileri olabilir?*** *(Birden fazla şık işaretlenebilir.)*

√ Müftülüklere geniş yetki verilmesi.

√ Medreselerin legalize olması.

√ Camilerin (Mescitlerin) çoğalması.
√ Mohaçkale'de İslâm Üniversite'sinin açılması.
√ Ortaokullar ve Liselerde dinsizlik propagandasının kaldırılması.
√ Başka (Belirtiniz)

ÖĞRENCİLERE UYGULANAN ANKET

Merhaba!

Değerli öğrencimiz,

Günümüzde güvenli ve sıhhatli akademik araştırmalar, ancak karşılıklı diyaloglarla, bir anlamda anketlerle yapılabilmektedir. Tamamen ilmi bir araştırma amacıyla hazırlanan bu anket, hiçbir şekilde üçüncü şahıslara ya da kurumlara verilmeyecektir. Bu nedenle, adınızı-soyadınızı yazmayacağınız bu formu tamamen samimi bir şekilde doldurmanız en önemli dileğimizdir. Göstereceğiniz içtenlik ve özveri için teşekkürlerimi sunarım.

Musa Kazım GÜLÇÜR

1. ***Yaşınız***? *(Uygun olan kareyi işaretleyiniz.)*
√ 10-15
√ 16-20
√ 21-25
√ 26-30
√ 31-35

2. ***Cinsiyetiniz?***
√ Bay
√ Bayan

3. Doğum yeriniz?
√ Derbent
√ Botlıh

√ Kuba
√ Sumgayt
√ Ogni
√ Mohaçkale
√ Magaramkento Lenkeran
√ Mingece
√ Hasayurt
√ Bakü
√ Gence
√ Şeki
√ Başka (Belirtiniz)

4. ***Ekonomik durumunuz?***

√ Çok iyi
√ Iyi
√ Orta
√ Zayıf
√ Çok zayıf

5. ***"Din" konusunda nasıl düşünüyorsunuz?*** *(Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.)*

√ Dine inanmam.
√ Din belki faydalıdır ama dinle uğraşmak hoşuma gitmez.
√ Din faydalı ve lüzumlu bir müessesedir.
√ Dinsiz toplumlar yaşayamaz.
√ Din su va hava gibi bir ihtiyaçtır.

(5. soruda ilk iki şıkkı ya da ilk iki şıktan herhangi birisini işaretlediyseniz bundan sonraki sorulara cevap vermeyebilirsiniz.)

6. Bugüne kadar hiç dinî eğitim aldınız mı?

√ Evet
√ Kısmen

√ Hayır

(7. ve 8. soruları 6. soruda "Evet" ya da "Kısmen" şıklarını işaretleyenler, 9. soruyu ise 6. soruda "Hayır" şıkkını işaretleyenler cevaplayacaklardır.)

7. ***Bu dinî eğitimi nereden aldınız?***

√ Baba ve Annemden
√ Özel hocadan
√ Akrabalarımın birinden
√ Komşudan
√ Mescide giderek
√ Kur'ân Kursu'na giderek
√ Başka (belirtiniz)

8. ***Sizce bu dinî eğitim yeterli mi?***

√ Yeterli
√ Yetersiz
√ Bilmiyorum

9. ***Bugüne kadar dinî eğitim almayışınızın sebepleri?***

√ İlkokul, Ortaokul ve Lisede din derslerinin bulunmayışı.
√ Ailemin bu konuya yeterince ehemmiyet vermemesi.
√ Benim bu konuyu önemli görmeyişim.
√ Bu konuya önem vermeme rağmen imkan bulamayışım.
√ Daha önceki dönemde Sosyalist yönetimin din eğitimini ve din derslerini yasak etmesi.
√ Başka (Belirtiniz)

10. ***Şu anda İlkokul, Ortaokul ve liselerde din dersleri var mı?***

√ Evet
√ Hayır
√ Bu konuda bir bilgim yok

11. ***Sizce İlkokul, Ortaokul ve Liselere "Din Bilgisi" derslerinin konulması gerekli mi?***

√ Evet, çok gerekli

√ Gerekli

√ Gereksiz

(Bu soruda "Evet çok gerekli" ve "Gerekli" şıkkını işaretleyenler aşağıdaki sorulara cevap vermeye devam edebilirler.)

12. ***Din eğitimi ihtiyacını gidermeyi düşünür müydünüz?*** *(Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz.)*

√ Evet, ama bu ihtiyacı giderecek bir yer bilmiyorum.

√ Bu ihtiyacımızı giderebilecek dinî müesseseleri tanımıyorum.

√ Evet, ama dindar olarak tanınırsam insanların beni alaya alacaklarını düşünüyorum.

√ Dindarlığım sebebiyle çevremin beni dışlayacağından çekiniyorum.

13. ***Allah'a inanma konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Allah'a inanmam

√ Dindar insanlar bazen Allah'tan bahsederken işitmişimdir.

√ Allah'a tam olarak inanırım.

14. ***Sizce melek diye bir şey var mıdır?***

√ Tamamen hayal ürünü

√ Eski insanların uydurması

√ Var mı, yok mu bilmiyorum

√ Meleklerin varlığına tam olarak inanıyorum

15. ***Kur'ân-ı Kerîm konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Kur'ân Allah kelamıdır ve okuyorum

√ Bu konuda bir düşüncem yok

√ Hiç Kur'ân görmedim

√ Kur'ân'a inanmam

16. ***Peygamberler gerçekten Allah tarafından mı görevlendirilmişlerdir?***

√ Evet

√ Hayır

√ Bilmiyorum

17. ***Öldükten sonra dirilmeye inanır mısınız?***

√ Evet

√ Hayır

√ Bilmiyorum

18. ***Kadere inanır mısınız?***

√ Evet

√ Hayır

√ Bilmiyorum

19. ***Namaz kılma konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Vakit kaybıdır.

√ Namaz kılanlar genelde yaşlı insanlardır.

√ Namaz kılmak lüzumsuzdur.

√ Kılmıyorum ama namaz kılmak güzeldir.

√ İlerde namaz kılmayı düşünebilirim.

√ Namazı düzenli olarak kılarım.

20. ***Ramazan orucu konusunda ne düşünürsünüz?***

√ Oruca inanmam.

√ Oruç sağlığa zararlıdır.

√ Orucu yaşlı insanlar tutar.

√ Oruç tutmuyorum ama oruç tutmak güzeldir.

√ İleride oruç tutmayı düşünebilirim.

√ Düzenli olarak oruç tutuyorum.

(*) İlave etmek istediğiniz başka düşünceleriniz varsa boş kısımları kullanabilirsiniz.